

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Χαράλαμπος Γολέμης, 'Η άπειλή του μπλερισμού • **Παῦλος Κλαυδιανός**, 'Ο Γκρίσπαν διστάζει, ή Σοφοκλέους καλπάζει • **Άγγελος Έλεφάντης**, «Γονεΐς κουφάλες, έρχονται κρεμάλες» • **Στρατής Μπουρνάζος**, Τό αυτοκίνητο και τά ανταλλακτικά του • Εισαγωγές - Έξαγωγές • **Ναταλία Δεδουσοπούλου**, Μιά ιστορία για τή μεταρρύθμιση • **Νίκος Πετραλιάς - Νίκος Θεοτοκάς**, 'Η άπορρύθμιση του δημόσιου Πανεπιστημίου • **Βασίλης Ζουναλής**, 'Ο «Τρίτος Δρόμος» • **Τζίνα Πολίτη**, «Όλοι είναι ίδιοι» • **Α.-Φ. Χριστίδης**, Γλωσσική εκπαίδευση και γλωσσικός αποκλεισμός • **Βάσω Κιντή**, Τά φυσικά και ανθρώπινα δικαιώματα • **Άλέξης Πολίτης**, Για τή γένεση τής έθνικης συνείδησης • **Μανόλης Λαμπρίδης**, Τί είναι «'Η Γυναίκα τής Ζάκυδος» σπή μεταμοντέρνα εποχή • **Άριστείδης Μπαλτάς**, Για τή σιωπή των άριστερων.

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Ιανουάριος 1999 • τεύχος 60 • δρχ. 1000

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Ίανουάριος 1999
τεύχος 60 • δρχ. 1000

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτησια (12 τεύχη): 10.000 δρχ.

Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 5.000 δρχ.

Φοιτητική (12 τεύχη): 7.500 δρχ.

Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 15.000 δρχ.

Εθρώπη

Έτησια (12 τεύχη): 12.000 δρχ.

Άλλες χώρες

Έτησια (12 τεύχη): 15.000 δρχ.

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης

Έθνική Τράπεζα τής Ελλάδος

ύποκ. Πλατεία Μητροπόλεως 146

αριθ. λογ. 403988-23

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή

στή διεύθυνση του περιοδικού

ΕΚΔΟΤΗΣ-ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης

Κέκροπος 2 Αθήνα 10558

τηλ. 3239.645 • FAX 3227.706

Έκτύπωση: Άφοι Χρυσοχού

Στυμφαλίας 8,

Περιστέρι, τηλ. 5719937

ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ

Χαράλαμπος Γολέμης, Η άπειλή του μπλερισμού 5

Παύλος Κλαυδιανός, Ο κ. Γκρίσπαν διατάζει,
ή Σοφοκλέους καλπάζει 8

Ναταλία Δεδουσοπο<υλου, Μιά ιστορία για
τή μεταρρύθμιση 10

Άγγελος Έλεφάντης, «Γονείς κουφάλες,
έρχονται κρεμάλες» 13

Στρατής Μπουρνάζος, Τό αυτοκίνητο και
τ' ανταλλακτικά του: μιά ύψιστης σημασίας
ύπόθεση 16

Στρατής Μπουρνάζος, Εισαγωγές - Έξαγωγές 17

Νίκος Πετραλιάς - Νίκος Θεοδοκάς, Η άπορρύθμιση
του δημόσιου πανεπιστημίου 18

Βασίλης Ζουναλής, Ο «Τρίτος Δρόμος» 26

Τζίνα Πολίτη, «Όλοι είναι ίδιοι» 32

Α.Φ. Χριστίδης, Γλωσσική εκπαίδευση και γλωσσικός
άποκλεισμός 38

Βάσω Κιντή, Τά φυσικά και ανθρώπινα δικαιώματα ... 42

Άλέξης Πολίτης, Για τή γένεση τής εθνικής
συνείδησης 47

ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΝΩΡΙΖΩ

Μανόλης Λαμπρίδης, Τί είναι «Η Γυναίκα τής
Ζάκυθος» στή μεταμοντέρνα εποχή 51

Άριστείδης Μπαλιτάς, Για τή σιωπή των άριστερών 57

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

Άκης Γαβριηλίδης - Άνδρέας Πανταζόπουλος,
Περί ανθρώπινων δικαιωμάτων 60

Τάκης Καγιαλής - Κώστας Βούλγαρης - Λάμπρος Πόλκας,
Γιά τή νεότερη εύρωπαϊκή λογοτεχνία 62

ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Γιά τό βιβλίο τής Τασούλας Καραγεωργίου

Ποιητική Τεχνολογία, εκδόσεις Κέδρος 1998,

γράφει ο Κώστας Βούλγαρης 63

Έξώφυλλο: Βαρθολομαίος Παπαδαντανάκης,
Κεφάλι Κοριτσιού (ξύλογραφία), 1984

Ἡ ἀπειλή τοῦ μπλερισμοῦ

Εἶναι δικαιολογημένο τό ενδιαφέρον τό ὅποιο ἔδειξαν κάποιοι ἀριστεροί στή χώρα μας γιά τίς σοσιαλδημοκρατικές, κεντροαριστερές ἢ συμμαχικές κυβερνήσεις τῆς Ἀριστερᾶς καί τῆς οἰκολογίας, οἱ ὁποῖες ἀνέλαβαν τήν ἐξουσία στίς περισσότερες χώρες τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης καί ἰδιαίτερα στίς τέσσερις μεγαλύτερες ἀπό αὐτές, δηλαδή τή Γερμανία, τή Γαλλία, τήν Ἰταλία καί τήν Ἀγγλία, πού ἐκ τῶν πραγμάτων καθορίζουν, σέ μεγάλο βαθμό, καί τήν πορεία τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐνοποίησης. Μετά ἀπό πολλά χρόνια, ξαναγεννήθηκε ἡ ἐλπίδα ὅτι μπορεῖ νά λαμβάνονταν ὀρισμένα μέτρα τά ὅποια θά περιορίζαν τή φτώχεια, τόν κοινωνικό ἀποκλεισμό, τήν ἐργασιακή ἀνασφάλεια καί τήν ἀνισότητα πού ἐπικράτησαν στήν Εὐρώπη, λόγω τῶν πολιτικῶν τῶν συντηρητικῶν κυβερνήσεων, ἀλλά καί λόγω τῆς νεοφιλελεύθερης Συνθήκης τοῦ Μάαστριχτ. Ἄλλωστε, γι' αὐτό οἱ εὐρωπαϊκοί λαοί ἔδιωξαν τή Δεξιά ἀπό τήν ἐξουσία.

Εἶναι ἀκόμη πολύ νωρίς γιά νά γίνει ἕνας σαφῆς ἀπολογισμός τῶν πεπραγμένων τῶν συγκεκριμένων κυβερνήσεων. Ἡ παλαιότερη ἀπό αὐτές, ἡ ἰταλική (πρῶτα μέ τόν Πρόντι καί σήμερα μέ τόν Ντ' Ἀλέμα), ἔχει ζωή μόνο δύο χρόνων καί ἡ νεότερη, ἡ γερμανική, μετράει μόλις μερικούς μῆνες. Ἄν, ὅμως, οἱ τελεσίδικες κρίσεις εἶναι πρόωρες, αὐτό δέν σημαίνει ὅτι δέν μπορούμε νά διατυπώσουμε κάποιες σκέψεις γιά τό εὐρωαριστερό «πείραμα», πού φυσικά διαφοροποιοῦνται ἀνάλογα μέ τίς προτεραιότητες τοῦ καθενός μας καί τίς ἄμεσες ἢ ἀπώτερες προσδοκίες καί οὐτοπίες του. Μιά ἀπό αὐτές ἀφορᾷ τίς διαφορές τόσο μεταξύ τῶν ἀριστερῶν κυβερνήσεων, ὅσο καί μεταξύ τῶν συνιστωσῶν τῶν ἐξ αὐτῶν πλουραλιστικῶν. Τό ενδιαφέρον αὐτῆς τῆς διάκρισης δέν εἶναι μόνο θεωρητικό, παρ' ὅλο πού κάποτε πρέπει νά συζητήσουμε, ἰδιαίτερα ὅσοι προερχόμαστε ἀπό τήν ἀνανεωτική κομμουνιστική Ἀριστερά, γιά τήν τωρινή ἰδεολογική μας ταυτότητα, δηλαδή γιά ὅσα μᾶς χωρίζουν σήμερα ἀπό τή σοσιαλδημοκρατία. Ἡ διαπίστωση τῶν διαφορῶν στό προγραμματικό ἐπίπεδο ἀφορᾷ καί τήν πολιτική πρακτική τόσο ὅσων ἀνήκουν σέ ἑλληνικά ἀριστερά κόμματα, ὅσο καί τῶν ἀνέντακτων ἀριστερῶν πολιτῶν. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι τά εὐρωπαϊκά θέματα εἶναι διαρκῶς στήν ἐπικαιρότητα καί ὅτι ὅπου νά εἶναι ἔρχονται καί οἱ εὐρωεκλογές.

Παρά τή ρητορεία περί γενικῶς κοινῶν θέσεων τῶν εὐρωαριστερῶν κυβερνήσεων τῶν μεγάλων χωρῶν, ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι μεταξύ τους ὑπάρχει μιᾶ διαχωριστική γραμμῆ. Ἀπό τή μιᾶ πλευρά αὐτῆς τῆς γραμμῆς εἶναι ἡ κυβέρνηση τοῦ βρετανικοῦ Νέου Ἐργατικοῦ Κόμματος τοῦ Τόνυ Μπλέρ καί ἀπό τήν ἄλλη ὅλες οἱ ἄλλες, παρά τίς ἐπιμέρους διαφορές τους σέ διάφορα θέματα. Τήν κριτική τοῦ «Τρίτου Δρόμου» τοῦ Ἀγγλου πρωθυπουργοῦ, ὅπως αὐτός ἐκφράζεται καί ἀπό τό ὁμώνυμο βιβλίο τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ του συμβούλου Ἀντονου Γκίντενς, ἔχει ἀναλάβει ὁ Βασίλης Ζουναλῆς μέ τά δύο συνεχόμενα ἄρθρα του στόν *Πολίτη*. Ἐδῶ, εἶναι χρήσιμο νά ἀναφερθοῦμε, πολύ περιληπτικά, σέ τρία κεφάλαια τῆς πολιτικῆς τῆς ἀγγλικῆς κυβέρνησης, πού τήν κάνουν νά ξεχωρίζει ἀπό τίς ὁμόλογές της τῆς Γερμανίας καί τῆς Γαλλίας καί, λιγότερο ἴσως, τῆς Ἰταλίας. Τά κεφάλαια αὐτά, τά ὅποια ἔχουν μεγάλη σημασία γιά τήν προοπτική αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης, ἀφοροῦν τήν ἐξωτερική πολιτική, τήν πολιτική ἀπασχόλησης καί τή λεγόμενη παγκοσμιοποίηση.

Δέν χρειάζεται νά ποῦμε πολλά γιά τή βρετανική ἐξωτερική πολιτική. Οἱ πρόσφατοι βομ-

βαρδισμοί τοῦ Ἰράκ, σέ συνεργασία μέ τόν «μεγάλο ἀδελφό» τῆς ἄλλης πλευρᾶς τοῦ Ἀτλαντικοῦ καί μέ πλήρη περιφρόνηση τῶν ἀπόψεων τῶν ὑπόλοιπων χωρῶν-μελῶν, οἱ ὁποῖες οὔτε κἀν εἰδοποιήθηκαν, στό ὄνομα τῆς «ἀποτελεσματικότητας», ὅπως χωρίς ντροπή ὑποστήριξε ὁ Μπλέρ σέ ἄρθρο του (βλ. Βῆμα), δείχνει καθαρά τήν ἀρνητική διάθεση τῶν Βρετανῶν ἐργατικῶν ἀπέναντι στήν προοπτική μιᾶς κοινῆς εὐρωπαϊκῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, πού θά μπορούσε, ἐνδεχομένως, νά διαφοροποιηθεῖ ἀπό τόν ἀμερικανικό ἱμπεριαλισμό. Ἡ διαφορά τῆς στάσης τῆς ἀγγλικῆς κυβέρνησης στό θέμα τῶν βομβαρδισμῶν ἀπό τήν ἀντίστοιχη τῆς γαλλικῆς, τῆς γερμανικῆς καί τῆς ἰταλικῆς κυβέρνησης δέν ἀφορᾷ μόνον τήν τακτική σχετικά μέ τήν ἀντιμετώπιση τῆς «ἀπειλῆς» τοῦ Σαντάμ. Ὑποκρύπτει ἀντίθετες στρατηγικές ἀντιλήψεις γιά τήν εὐρωπαϊκή ἐξωτερική πολιτική.

Στό θέμα τῆς ἀπασχόλησης καί τῆς ἀγορᾶς ἐργασίας, ἡ πολιτική τοῦ Νέου Ἐργατικοῦ Κόμματος ἔχει ἀπογοητεύσει ἀκόμα καί τούς πιό ὀλιγαρχεῖς ὁπαδούς του. Ἡ μονεταριστική καί νεοφιλελεύθερη ἀρχή τοῦ «φυσικοῦ ποσοστοῦ ἀνεργίας» —αὐτοῦ δηλαδή πού δέν προκαλεῖ πληθωριστικές πιέσεις καί πού τό ὕψος του εἶναι ἀπροσδιόριστο— δέν ἀμφισβητεῖται, ἐνῶ ἡ πλήρης ἀπασχόληση θεωρεῖται ἐπιδίωξη τοῦ παρελθόντος. Ἡ ἀμερικανικοῦ τύπου εὐελιξία ἔχει ἀναγορευτεῖ ὡς ἡ μόνη ἀπάντηση στό πρόβλημα τῆς ἀνεργίας καί κάθε σκέψη ὅτι ἡ αὐξηση τῆς ζήτησης θά μπορούσε νά βοηθήσει στή δημιουργία θέσεων ἐργασίας θεωρεῖται ἀπαράδεκτη ἐπιστροφή στίς παλιές ἀποτυχημένες συνταγές τοῦ κεϋνσιανισμοῦ, πού καί μόνη ἡ ἀναφορά του προκαλεῖ ἀνατριχίλα. Τά συνδικάτα εἶναι ἀποδεκτά μόνο ἂν δέν ἐμποδίζουν τήν «ἐπιχειρηματικότητα» καί ὁ πολυδιαφημισμένος κατώτατος μισθός ἔχει καθοριστεῖ στό ἐξευτελιστικό γιά τήν Ἀγγλία ποσό τῶν 3 λιρῶν, δηλαδή περίπου 1.400 δραχμῶν, τήν ὥρα.

Δέν φαίνεται, λοιπόν, ὅτι ἡ ἀλλαγὴ κυβέρνησης στή Βρετανία ἀποτελεῖ μιᾶ πραγματική ρῆξη μέ τό θατσερικό παρελθόν στά ζητήματα τῆς ἀπασχόλησης καί τῆς ἀγορᾶς ἐργασίας. Τό χειρότερο εἶναι ὅτι αὐτή ἡ αὐτοδιαφημιζόμενη ὡς «κεντροαριστερή» κυβέρνηση ἐπιδιώκει νά «ἀγγλοποιήσει» τήν ἀντίστοιχη εὐρωπαϊκή πολιτική. Ἡ πρώτη ἐπίσημη εὐρωπαϊκή παρουσία τοῦ Μπλέρ, λίγες μέρες μετά τήν ἐκλογή του, ἦταν στή σύνοδο κορυφῆς τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης στό Ἄμστερνταμ, κατά τήν ὁποία ἀναθεωρήθηκε ἡ Συνθήκη τοῦ Μάαστριχτ. Στή σύνοδο αὐτή, ἡ συμμαχία του μέ τόν καγκελάριο Κόλ ἀπέτρεψε τόσο τήν τροποποίηση τοῦ Συμφώνου Σταθερότητας πού ἐπεδίωκε ὁ Ζοσπέν καί ἡ κυβέρνησή του, ὅσο καί τήν αὐξηση τῶν εὐρωπαϊκῶν κονδυλίων γιά τήν ἀντιμετώπιση τῆς ἀνεργίας. Δέν εἶναι καθόλου περίεργο πού ὀρισμένοι ἀναλυτές χαρακτήρισαν τή Συνθήκη τοῦ Ἄμστερνταμ ὡς μιᾶ «μπλερική» συνθήκη.

Ἄλλά καί στό ζήτημα τῆς μείωσης τοῦ ὥραριου στίς 35 ὥρες ἐβδομαδιαίως, πού ἀποτελεῖ κύρια διεκδίκηση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ συνδικαλιστικοῦ κινήματος μέ στόχο τήν καταπολέμηση τῆς ἀνεργίας καί μιᾶ ἀπό τίς προτεραιότητες τῆς γαλλικῆς κυβέρνησης, ἡ ὁποία μάλιστα προχωρεῖ, ἔστω καί δειλᾶ, στή σταδιακή του καθιέρωση, τό Ἐργατικό Κόμμα διαφωνεῖ, χρησιμοποιώντας τά γνωστά ἐπιχειρήματα τῶν ἐργοδοτικῶν ὀργανώσεων περί κινδύνου μείωσης τῆς ἀνταγωνιστικότητας.

Ἡ ἐπισήμανση τῶν προτιμήσεων τῶν Βρετανῶν ἐργατικῶν στά θέματα ἀπασχόλησης δέν σημαίνει ὅτι οἱ ἄλλες μεγάλες εὐρωπαϊκές κυβερνήσεις τῆς εὐρύτερης Ἀριστερᾶς δέν φλερτάρουν ἤ ἀκόμη καί δέν συνάπτουν σχέσεις μέ τίς νεοφιλελεύθερες θεωρίες καί τίς ἀντίστοιχες εὐελιξίες. Ὅμως, σ' αὐτές οἱ ἀντιστάσεις εἶναι περισσότερες καί γιατί τά ἀντίστοιχα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα δέν ἔχουν «ἐκσυγχρονιστεῖ» πλήρως καί γιατί οἱ ἑταῖροι/σύμμαχοί τους διαφωνοῦν μέ τόν ἐξαμερικανισμό τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κοινωνικοῦ μοντέλου. Δέν θά ἦταν λάθος νά ὑποστηρίξουμε ὅτι ἡ ἀγγλική Κεντροαριστερά εἶναι στά συγκεκριμένα θέματα περισσότερο συγγενής μέ τήν εὐρωπαϊκή Δεξιά παρά μέ τά ἀδελφά κόμματα τῆς εὐρωπαϊκῆς σοσιαλδημοκρατίας. Ἄλλωστε, ὁ ἴδιος ὁ Μπλέρ δέν κρύβει τίς σχετικές προτιμήσεις του. Πρίν ἀπό περί-

πού ἕναν μῆνα, σέ ἐπίσκεψή του στήν Ἰσπανία, υπέγραψε κοινή συμφωνία μέ τόν δεξιό πρωθυπουργό Χοσέ Ἀθνάρ, στήν ὁποία οἱ δύο κυβερνήσεις δεσμεύονταν νά προωθήσουν τήν εὐελιξία στήν εὐρωπαϊκή ἀγορά ἐργασίας μετά τήν καθιέρωση τοῦ εὐρώ.

Τό τελευταῖο κεφάλαιο τῆς πολιτικῆς Μπλέρ, πού θά μᾶς ἀπασχολήσει ἐδῶ, ἀφορᾷ τή στάση του ἀπέναντι στήν «παγκοσμιοποίηση» καί ἰδιαίτερα στήν ἀνεξέλεγκτη κίνηση τῶν διεθνῶν κερδοσκοπικῶν κεφαλαίων, ἡ ὁποία μέ τήν τελευταία κρίση πού ἐκδηλώθηκε στή Βραζιλία, βρίσκεται πάλι στήν ἐπικαιρότητα. Κάθε σκέψη γιά τήν παρεμπόδιση τῆς κίνησης αὐτῶν τῶν κεφαλαίων, πού μποροῦν νά τινάξουν στόν ἀέρα κάθε οἰκονομία, εἴτε μέ τή φορολόγησή τους εἴτε μέ τήν προσωρινή ἐπιβολή συναλλαγματικῶν περιορισμῶν, θεωρεῖται βέβηλη, ἄν ὄχι ἀφύσικη, ἀφοῦ, ὅπως ἔγραψε πρόσφατα ὁ Ἔρικ Χόμπσμπομ, «τό Νέο Ἐργατικό Κόμμα ἀναφέρεται στήν παγκοσμιοποίηση σάν αὐτή νά εἶναι μιά αὐτορρυθμιζόμενη, ἀκατανίκητη δύναμη τῆς φύσης, κάτι σάν τόν καιρό».

Ἡ συγκεκριμένη ἄποψη γιά τήν «παγκοσμιοποίηση» ἔχει σημαντική πρακτική σημασία γιά τήν πολιτική σέ εὐρωπαϊκό ἐπίπεδο. Τήν ἴδια στιγμή πού οἱ ὑπουργοί Οἰκονομικῶν τῆς Γερμανίας καί τῆς Γαλλίας ψάχνουν νά βροῦν μαζί μέ τόν Ἰάπωνά ὁμολογῶ τους κάποιο τρόπο περιορισμοῦ τῶν διακυμάνσεων μεταξύ τῶν κύριων παγκόσμιων νομισμάτων, δηλαδή τοῦ δολαρίου, τοῦ γέν καί τοῦ εὐρώ, ὑποστηρίζοντας ὅτι οἱ κινήσεις κεφαλαίων πρέπει νά ἐξυπηρετοῦν τήν πραγματική οἰκονομία καί τίς ἐπενδύσεις καί ὄχι τήν κερδοσκοπία, ὁ Τόνι Μπλέρ συντάσσεται μέ τόν Μπίλ Κλίντον καί τούς διεθνεῖς ὀργανισμούς πού ὑποστηρίζουν ὅτι ἀποκλειστικά υπεύθυνες γιά τίς συναλλαγματικές ἰσοτιμίες πρέπει νά εἶναι μόνον οἱ δυνάμεις τῆς ἀγορᾶς.

Δέν ὑπάρχει χώρος γιά νά ἀναφερθοῦμε καί σέ ἄλλα κεφάλαια πολιτικῆς, στά ὁποία ὑπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ τῆς βρετανικῆς κυβέρνησης καί τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν κυβερνήσεων τῆς εὐρύτερης Ἀριστερᾶς καί οἰκολογίας. Ἐνα τέτοιο κεφάλαιο εἶναι, γιά παράδειγμα, ἡ φορολογική πολιτική στήν Εὐρωπαϊκή Ἐνωση, ὅπου τό Λονδίνο ἀντιστέκεται ἔντονα στίς προσπάθειες τοῦ Ὁσκαρ Λαφονταίν νά ὑπάρξει κάποιος ἐνιαῖος κατώτατος συντελεστής φορολογίας τῶν ἐπιχειρήσεων, ὥστε νά ἀποφεύγεται ὁ ὀξύς ἀνταγωνισμός μεταξύ τῶν ἐθνικῶν κρατῶν γιά τήν προσέλκυση κεφαλαίων, πού σπρώχνει ὅλους τούς συντελεστές πρός τά κάτω, στερώνοντας τούς προϋπολογισμούς ἀπό τά ἀπαραίτητα ἔσοδα γιά τήν ἀσκηση κοινωνικῆς πολιτικῆς. Σχεδόν ὅπου καί νά φάξεις θά βρεῖς ὅτι ἡ διαχωριστική γραμμή, στήν ὁποία ἀναφερθήκαμε, εἶναι ὑπαρκτή καί ἄν κάπου ξεθωριάζει, αὐτό δυστυχῶς ὀφείλεται στή μειωμένη θέληση ἢ δυνατότητα ἀντίστασης στόν ἀγγλικό «Τρίτο Δρόμο» πού ἔχουν οἱ διάφορες συνιστώσες τῆς λοιπῆς εὐρωπαϊκῆς πλουραλιστικῆς Ἀριστερᾶς.

Οἱ εὐρωεκλογές τοῦ Ἰουνίου δέν εἶναι μακριά. Ἄραγε θά μιλήσει ἡ ἑλληνική Ἀριστερά γιά τήν ἀπειλή τοῦ «μπλερισμοῦ»; Θά ἀποφασίσει νά δείξει (κάτι καθόλου δύσκολο) ὅτι ἡ «Κεντροαριστερά» τοῦ κ. Σημίτη εἶναι ἡ ἑλληνική ἐκδοχή τοῦ ἀγγλικοῦ «Τρίτου Δρόμου»; Καί, τέλος, θά προσπαθήσει νά ἀναδείξει τήν ἰδιαίτερη ἰδεολογική της ταυτότητα καί τίς συγγενειές της μέ ἄλλες εὐρωπαϊκές πολιτικές δυνάμεις; Ἄν τό ΚΚΕ ἔχει ἀποφασίσει ὅτι εἶναι ἀνάδελφο κόμμα στήν Εὐρώπη, αὐτό δέν σημαίνει ὅτι ὁ Συνασπισμός καί οἱ ἄλλες πολιτικές δυνάμεις τοῦ ἀνανεωτικοῦ χώρου μποροῦν γιά πάντα νά κρύβονται πίσω ἀπό τήν πολύχρωμη ὀμπρέλα τῆς «εὐρωαριστερᾶς».

Χαράλαμπος Γολέμης

Ὁ κ. Γκρίσπαν διστάζει, ἡ Σοφοκλέους καλπάζει!

Μπορεῖ ἡ δραχμὴ νὰ ἔμεινε ἔξω ἀπὸ τὴν ΟΝΕ καὶ ἡ ἐλληνικὴ οἰκονομία νὰ κρίθηκε ἐπανεξεταστέα. Μπορεῖ στίς λίστες τῶν «ἐπενδυτῶν» ἡ Ἑλλάδα νὰ ἀναφέρεται πάντοτε ὡς ἀναδυόμενη (ἐννοεῖται ἀναδυόμενη ἀπὸ τὴν ἐπισηαλὴ στὴν ὠριμὴ) ἀγορά, ἄρα ἀγορά μὲ ρίσκο. Ἐν τούτοις, τὸ πρῶτο μῆνα τοῦ 1999 ἡ δραχμὴ ἀναδείχθηκε πολὺ ἰσχυρὴ, «σκληρὴ», ὅπως λένε στὴν καθομιλουμένη. Ἡ δραχμὴ καθημερινὰ ἀνατιμᾶται ἔναντι καὶ τοῦ εὐρώ, παίρνοντας ἔτσι τὴν ἐκδίχσή της πού δὲν τὴν ἔκρινε ἰκανὴ νὰ ζεῖ κι αὐτὴ στὰ σαλόνια του.

Τὰ δημοσιεύματα στὸν ἐλληνικὸ Τύπο, ἰδιαιτέρα στίς ρόζ-οικονομικὲς σελίδες του, εἶναι γεμάτα ὑπερηφάνεια ὅταν ἀναλύουν τὴν ἰκανότητα τῆς δραχμῆς νὰ προσελκύει ἐπενδυτές ἀπ' ὅλο τὸν κόσμο, καθὼς ἡ μία ἔκθεση μετὰ τὴν ἄλλη, τῶν πῶ γνωστῶν ἐξειδικευμένων ἰδιωτικῶν ἐταιρειῶν παροχῆς συμβουλῶν γιὰ ἐπενδυτές, συνιστοῦν στοὺς πελάτες τους «ν' ἀγοράζουν Ἑλλάδα». Οἱ οἰκονομικοὶ ὑπουργοὶ δὲν κρύβουν τὴ χαρὰ τους κι ἐρμηνεύουν ὅλη αὐτὴ τὴ ζήτηση ἐλληνικῶν χαρτιῶν ὡς φανερό δεῖγμα ἐμπιστοσύνης πρὸς τὴν οἰκονομικὴ πολιτικὴ τους. Ἴσως καὶ νὰ ἀποροῦν μάλιστα γιὰτὶ ὁ Ζοσπέν προχθὲς εἶπε ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀνατιμᾶται τὸ εὐρώ.

Τὸ νέο στοιχεῖο, ὅμως, σ' ὅλη αὐτὴ τὴν ὑπόθεση εἶναι ὅτι τὸ κλίμα εὐφορίας καὶ ἀκαταμάχητης διάθεσης γιὰ δημιουργία ὑψηλῶν καὶ εὐχολων κερδῶν διαπερνᾷ πιά μεγάλο τμῆμα τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας. Ἡ Σοφοκλέους ἔχει γίνεи κέντρο τοῦ ἐνδιαφέροντος ἀνθρώπων πού οὐδέποτε εἶχαν διανοηθεῖ νὰ παίξουν στό Χρηματιστήριο, καὶ, ὅπως ἦταν ἀναμενόμενο, ἤδη τὰ πρῶτα ἄρθρα γιὰ τὸ «νέο κόμμα τοῦ Χρηματιστηρίου» ἔχουν γραφεῖ, περιγράφοντας τὴν ἰδιόμορφη πολιτικὴ συμπεριφορὰ ἑνός «δυναμικοῦ κόσμου» ἄνω τοῦ ἑνός ἑκατομμυρίου, γιὰ τὸ ὅποιο κανένα κόμμα στό μέλλον δὲν θὰ μπορεῖ νὰ ἀποφασίζει ἐρήμην. Ἀπὸ κοντά καὶ ἡ ἀγορὰ ὁμολόγων, ἀρχίζει κι αὐτὴ νὰ γίνεται γνωστὴ καὶ νὰ ἀπασχολεῖ καθημερινὰ μεγάλο μέρος συμπολιτῶν μας. Ὅλα δείχνουν ὅτι σέ μικρὸ χρονικὸ διάστημα, μιὰ νέα πηγὴ στέρησης βαθμῶν ἐλευθερίας, ὅταν πρόκειται νὰ γίνουν κοινωνικοὶ καὶ πολιτικοὶ ἀγῶνες, θὰ λειτουργεῖ ἐπαρκῶς.

Τὶ νὰ σημαίνουν ἄραγε ὅλ' αὐτά; Παρακολουθοῦμε τὸ βαθμιαῖο στήσιμο μιᾶς παγίδας πού κάποια στιγμή θὰ καταπιεῖ μέρος τῶν ἀποταμιεύσεων μεσαίων ἢ καὶ μικρῶν ἀκόμη ἀποταμιευτῶν; Ἡ Ζοῦμε τὴν περίοδο κατὰ τὴν ὁποία ὅσοι παρακολουθοῦν τὰ νέα δεδομένα στὴν οἰκονομία θὰ ἀποχομίζουν κέρδη μὲ σιγουριά; Μ' ἄλλα λόγια, αὐτὴ ἡ κατάσταση σέ ποῖο βαθμὸ ἐμπεριέχει, πράγματι, κάποιες νέες ἐπενδυτικὲς δυνατότητες καὶ γιὰ ἕνα μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ ἐξειδικευμένο κοινὸ καὶ σέ ποῖο βαθμὸ εἶναι μιὰ «φούσκα» ἢ ἀεροπλανάκι πού κάποιοι στό τέλος θὰ πληρῶσουν τὰ κέρδη τῶν προηγούμενων; Σύνθετα ζητήματα καὶ δύσκολη ἡ ἀπάντηση.

Ἄς δοῦμε πρῶτα γιὰτὶ ἀνατιμᾶται ἡ δραχμὴ. Ὅπως μετὰ τὴν ὑποτίμηση, ὅταν δηλαδὴ θεωρήθηκε ὅτι στὴν Ἑλλάδα διαμορφώθηκε μιὰ προβλεπτὴ —γιὰ ἕνα ἰκανὸ διάστημα— κατάσταση, ἔτσι καὶ τώρα, μετὰ τὴν εἰσαγωγή τοῦ εὐρώ καὶ τῆ σχετικὴ βεβαιότητα ὅτι ἡ δραχμὴ θὰ μπεῖ στὴν ΟΝΕ, εἰσέρευσαν μαζικὰ ξένα κεφάλαια, εἴτε γιὰ νὰ ἐπενδύσουν στό Χρηματιστήριο εἴτε νὰ ἀγοράσουν τίτλους, καθὼς οἱ μὲν μετοχές ἦταν φθηνές, οἱ δὲ τίτλοι εἶχαν ὑψηλὰ ἐπιτόκια, μὲ προοπτικὴ νὰ μειωθοῦν. Ἡ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος ἔτσι βρέθηκε μπροστὰ σέ μιὰ μεγάλη ζήτηση δραχμῶν. Μὴ θέλοντας, ὅμως, νὰ τὴν καλύψει, γιὰτὶ ἔτσι θὰ αὐξάνονταν οἱ κυκλοφοροῦσες δραχμές, δηλαδὴ θὰ αὐξανόταν ἡ ρευστότητα καὶ ἄρα, κατὰ τὴ μονεταριστικὴ ἀποψη, θὰ ὑψώνονταν οἱ τιμές, ἡ τιμὴ τῆς δραχμῆς αὐξάνεται. Αὐτὸ τὸ ἐπιτυγχάνει μέσω τῶν ἐπιτοκίων πού διαθέτει, τὰ ὅποια εἴτε αὐξάνει, εἴτε δὲν μειώνει, εἴτε μειώνει —ὅπως τώρα— μὲ τὸ σταγονόμετρο.

Ὡς ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς πολιτικῆς ἔχουμε τὰ ὑψηλὰ ἐπιτόκια στὴν οἰκονομία καὶ ἐπομένως πίεση στὴν οἰκονομικὴ δραστηριότητα, διατήρηση τῆς ἀνεργίας σέ ὑψηλὰ ἐπίπεδα καὶ μείωση τῆς ἀνταγωνιστικότητας τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας, ἄρα μείωση —ὄντως ὑπαρκτὴ— τῶν ἐξαγωγῶν. Ἡ πολιτικὴ τῆς «σκληρῆς» ἢ ἀνατιμημένης δραχμῆς ἔχει, λοιπόν, μεγάλο κόστος καὶ κυβέρνηση καὶ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδας τὸ γνωρίζουν

πολύ καλά, ἀλλά τὰ ὑποτάσσουν ὅλα στό στόχο τῆς μείωσης τοῦ πληθωρισμοῦ. Ἡ «σκληρή» δραχμή δέν ἀντανακλᾷ ὑγίη οἰκονομία· ἀπεναντίας, τήν ὑπονομεύει.

Ἡ δεύτερη πλευρά τοῦ ζητήματος συνδέεται μέ τήν προοπτική τῆς δραχμῆς. Ὑποτίθεται ὅτι ἡ δραχμή δέν πρόκειται νά ὑποτιμηθεῖ ξανά καί ὅτι τήν ἀνατίμησή της ἀπό τή συμφωνημένη ἤδη κεντρική ἰσοτιμία — ἄνω τῶν 20 δραχμῶν — θά τήν καλύψει μέ διολίσθησή της στό τέλος τοῦ 2000. Νά σημειώσουμε ὅτι ὅλη ἡ πολιτική πού ἀκολουθοῦν ἡ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδας καί ἡ κυβέρνηση εἶναι νά πείσουν ὅσους ἐπενδύουν τώρα, μέ ἐμφανή βραχυπρόθεσμη - κερδοσκοπική ἀντίληψη, σέ ἑλληνικές μετοχές ἢ ὁμόλογα, ὅτι τοὺς συμφέρει νά μείνουν γιά πάντα στήν ἑλληνική ἀγορά, ἡ ὁποία πιά δέν θά εἶναι ἀναδυόμενη κλπ. Δύσκολα πράγματα...

Καί ὁ τυφλὸς βλέπει τρεῖς-τέσσερις δυσκολίες. *Πρῶτον*, ὅσο ἀνατιμᾶται ἡ δραχμή, καί ἐπομένως ἡ διολίσθησις, πού θά γίνει ἀναγκαστικά, θά γίνεται ὄλο καί πιό μεγάλη (τείνει πρὸς τό 10%), τόσο ἀνοίγει ἡ ὄρεξη γιά παιχνίδια εἴτε γιά προφύλαξη ἀπό ζημιές λόγω τῆς διολίσθησις. Ποιὸς ἐγγυᾶται ὅτι ἡ διαδρομὴ αὐτὴ θά εἶναι ὁμαλὴ καί δέν θά ἔχουμε ἐκροές καί ἄρα πτώση τιμῶν μετοχῶν καί ὁμολόγων;

Δεύτερον, γιὰ τί θά κριθεῖ ἀπό τίς «ἀγορές» λογικὴ ἢ κεντρικὴ ἰσοτιμία πού ἔχει καθοριστεῖ — καί συμφωνηθεῖ μέ τοὺς κοινοτικούς, ἰσχυρίζεται ἡ κυβέρνηση — ἀφ' ὅτου ἔγινε ἡ ὑποτίμησις; Ποιὸς μᾶς τό βεβαιώνει αὐτό; Γιὰ τί δέν εἶναι ἐνδεχόμενον νά ἀσκηθοῦν πιέσεις τότε στήν δραχμὴ καί ἄρα φυγὴ κεφαλαίων κλπ.;

Τρίτον, ποιὸς μᾶς βεβαιώνει ὅτι τὰ περιστάτικα κρίσεων στή διεθνή οἰκονομία δέν θά διαδέχονται τό ἓνα τό ἄλλο; Λίγο καιρὸ πρὶν ἡ Ρωσία, προχθές ἡ Βραζιλία, αὔριο ἴσως ἡ Κίνα, ἡ Ἀργεντινὴ, τό Μεξικό. Οἱ ἑλληνικὲς τοποθετήσεις τῶν ξένων, ἔχοντας ὑψηλές ἀποδόσεις ἀφ' ἑνὸς καί οἰκονομία στήριξης πολὺ ἰσχυρότερη ἀπὸ ἄλλες εὐρωπαϊκὲς ἀφ' ἑτέρου, δέν εἶναι τό πιθανότερον νά μετακομίσουν ἀλλοῦ;

Τέταρτον, πόσο ἀντιστοιχοῦν σέ πραγματικὲς κασταστάσεις οἱ αὐξήσεις τῶν τιμῶν τῶν μετοχῶν τῶν διαφόρων ἐπιχειρήσεων; Ἐμμεσα, ἀκόμη καί ὁ — πάντοτε προσεκτικὸς — Λ. Παπαδημόσιος ἔχει πεῖ ὅτι οἱ τιμές μερικῶν μετοχῶν δέν ἀντανακλοῦν τήν πραγματικὴ ἀξία τους. Ζοῦμε ἤδη μία τρελὴ κατάσταση μέ τιμές μετοχῶν ἄγνωστων καί καχεκτικῶν ἐπιχειρήσεων νά αὐξάνονται ἀλματωδῶς. Τὰ δημοσιεύματα φιλοτεχνοῦν, μέ τό ἀζημίωτο, καταστάσεις ψεύτικες. Παιχνίδια στήνονται καθημερινά. Ἀλλά καί ὅλα ἀγγελικὰ νά γίνονταν, τό φαινόμενο τῆς «φούσκας», δηλαδή τῆς κίνησις τῶν τιμῶν τῶν μετοχῶν ἐρήμην τῆς πραγματικῆς οἰκονομίας, ἐρήμην τοῦ πραγματικοῦ κόσμου τῶν ἑλληνικῶν ἐπιχειρήσεων, εἶναι δεδομένο. Ὅταν ὅλα πᾶνε καλά, δέν ἐλέγχεται. Ὅταν, ὅμως, κάπου «σκάει» μὴτὴ μιά κρίσις, οἱ «ἐπενδυτές» τό θυμοῦνται καί τό συνεκτιμοῦν.

Ὁ Ἀ. Γκρίσπαν προχθές διέκοψε τὴ σιωπὴ του καί παρενέβη γιά νά συγκρατήσῃ μιά ἐξώφθαλμα χωρὶς οἰκονομικὴ λογικὴ ἄνοδο τοῦ Χρηματιστηρίου. Ὑπάρχουν δείγματα καί στήν οἰκονομία τῶν ΗΠΑ πού ἀνησυχοῦν. Στήν Εὐρώπη κάθε νεότερη πρόβλεψη εἶναι καί δυσμενέστερη. Ὅλες οἱ συζητήσεις ἀναφέρονται στήν ἀρκετὰ πιθανή ὕφεση. Ἀλλά ὁ κόσμος τοῦ χρηματιστηρίου καί τῶν λοιπῶν ἀγορῶν ζεῖ στὸν δικό του... κόσμον. Διεθνῶς. Φανταστεῖτε πόσο συμβαίνει αὐτό στήν Ἑλλάδα. Στήν ὁποία ὄντως ὑπάρχουν μερικὲς ἰδιαιτερότητες, πού ἂν δέν ὑπάρξουν βίαιες ἀνατροπές, προσφέρουν εὐκαιρίες γιά τοποθετήσεις πιό κερδοφόρες ἀπὸ τίς καταθέσεις.

Φυσικά ὁ κ. Α. Γκρίσπαν βλέπει — ἔτσι τουλάχιστον δείχνει — μόνο ἀριθμούς καί ἀνησυχεῖ. Ἄν ἔβλεπε καί τίς ὀξύτερες κοινωνικὲς ἀντιδράσεις, πού ὀδηγοῦν στοὺς κουτσούς ἀριθμούς σέ χώρες ὅπως ἡ Ρωσία, ἡ Βραζιλία, αὔριο ἡ Κίνα, ἀντιδράσεις στά μέτρα πού ἐπιβάλλει τό Δ.Ν.Τ. ὄχι γιά νά ἐξυγιανθοῦν οἱ οἰκονομίες τους ἀλλά γιά νά ἀποπληρωθοῦν οἱ δόσεις — καί μόνο — τῶν χρεῶν τους, θά ἦταν ἀκόμη πιό ἀνήσυχος. Καί ἐμεῖς, ἴσως, λιγότερο ἀπαισιόδοξοι.

Παῦλος Κλαυδιανός

Μιά ἱστορία γιά τή μεταρρύθμιση

Τό ὅτι γίνεται ἕνας πόλεμος σίγουρα τό ἔχετε δεῖ καί τό ἔχετε διαπιστώσει. Φυσικά δέν ἀναφέρομαι σέ κανέναν πόλεμο ἀνάμεσα σέ χώρες ἀλλά σέ ἕναν πῖο σημαντικό, τουλάχιστον γιά τή γενιά μου. Αὐτός ὁ πόλεμος γίνεται ἀνάμεσα σέ ἰδέες καί σέ ὄνειρα καί εἶναι πῖο σημαντικός ἀπ' ὅ,τι θέλετε νά πιστεύετε γιά τό μέλλον μας.

Ἐπειδή τόν ζῶ αὐτόν τόν πόλεμο (καί τόν ζῶ ἀπό πολύ κοντά) θά ἤθελα νά σᾶς κάνω νά δεῖτε τά πράγματα καί ἀπό τήν δικιά μας ὀπτική γωνιά καί νά καταλάβετε ὅτι τραβᾶμε πολύ μεγάλα ζόρια.

Δέν θέλω νά ἀρχίσω νά ξαναλέω τά χιλιοειπωμένα λόγια τῶν παιδιῶν, γιατί πιστεύω ὅτι εἶναι ἀπλά χάσιμο χρόνου. Ἐγώ γιά τό μόνο πράγμα πού θέλω νά σᾶς μιλήσω εἶναι γιά τή δικιά μου ἱστορία, πού πιστεύω ὅτι ἀντιστοιχεῖ καί στίς ἱστορίες πολλῶν ἄλλων παιδιῶν.

Ὅταν μᾶς πρωτομιλήσανε γιά τό καινούργιο σύστημα, εἰλικρινά εἶχα χαρεῖ τόσο πολύ, πού πείραζα τήν ἀδερφή μου πού εἶχε περάσει μέ τό παλιό σύστημα. «Φαντάσου», τῆς ἔλεγα, «τί καλός ἄνθρωπος πού εἶναι! Κατάφερε νά φτιάξει ἕνα σύστημα μέ τό ὅποιο θά μπαίνουν ὅλοι στά πανεπιστήμια. Εἶδες τί παθαίνεις γιά νά βιάζεσαι; Ἄν εἶχες γεννηθεῖ τέσσερα χρόνια ἀργότερα δέν θά τρελαινόσουνα μέ τίς Πανελλήνιες». Ἡ ἀδερφή μου δέν ἀντιδρούσε καθόλου στά πειράγματά μου, μού ἔλεγε μόνο ὅτι εἶχα πολύ μεγάλη φαντασία. Ἐγώ ἀποροῦσα: Μά καλά, δέν καταλάβαινε ὅτι αὐτός ὁ νόμος μού ἐξασφάλιζε μιά σίγουρη θέση στή σχολή δημοσιογραφίας ἢ στό Χημικό ἢ στό Τμήμα Φωτογραφίας πού ἦταν ἀπό τά μεγαλύτερα ὄνειρά μου; (Βλέπετε τότε δέν εἶχα κατασταλάξει ἀκόμα τί ἐπάγγελμα ἤθελα νά ἀκολουθήσω καί ἀκόμα καί τώρα ψάχνομαι.)

Τελικά πέρασε ὁ καιρός καί ἦρθε ἡ μέρα νά ξανασυναντήσω τούς φίλους μου στό σχολεῖο. Ὅλοι περιμέναμε μέ μιά κρυφή ἀνυπομονησία νά δοῦμε τό νέο σύστημα στήν πράξη. Ἐπιτέλους κατάφεραν νά μᾶς χωρίσουν σέ τμήματα μετά ἀπό ἕναν ὀλόκληρο μήνα! (Γιατί ὁ καημένος ὁ διευθυντής μας, ἀφοῦ ἔπρεπε νά μᾶς χωρίσει σύμφωνα μέ τίς κατευθύνσεις πού εἶχαμε δηλώσει, καί νά φτιάξει ἕνα πρόγραμμα πού νά ἐξυπηρετεῖ τούς πάντες, μετά ἀναγκάστηκε νά μᾶς ξαναχωρίσει, γιατί μπῆκαν στή μέση καί τά μαθήματα ἐπιλογῆς.) Α! Μέ αὐτά τά μαθήματα ἐπιλογῆς εἶχαμε ρίξει ἕνα γέλιο. Ἀφοῦ μᾶς μοιράζανε χαρτάκια τή μιά μέρα γιά νά τά δηλώσουμε, τήν ἄλλη μερικοί ἀπό μᾶς εἶχαν τήν τιμή νά ξαναγράψουν τό ὄνομά τους σέ αὐτά τά χαρτάκια, διότι ἡ πρώτη τους ἐπιλογή ἦταν ἀδύνατο νά πραγματοποιηθεῖ καί αὐτό συνεχιζόταν κάθε μέρα. Τελικά ἀπό τίς ἐπιλογές πού εἶχαμε, πού ἦταν πάνω ἀπό δέκα, στό σχολεῖο μας λειτουργοῦν μόνο οἱ τέσσερις, ἐνῶ οἱ ἄλλες ἐξαφανιστήκανε γιά λόγους ἀνωτέρας βίας.

Ἀφοῦ ξεκινήσαμε κουτσά-στραβά τά μαθήματα, ἀρχίσαμε νά καταλαβαίνουμε σιγά σιγά ὅτι ὁ νέος νόμος δέν ἦταν παρά μιά αὐταπάτη. Τά μαθήματα ἀρχισαν νά γίνονται ὄλο καί πῖο πιεστικά, οἱ ἐργασίες ὄλο καί πῖο ἀπαιτητικές καί οἱ καθηγητές μας, πού στήν πλειοψηφία τους μᾶς καταλαβαίνουν, νά τά χάνουν, στήν προσπάθειά τους νά μᾶς ἐνημερώσουν, μπροστά στίς ἀπορίες μας. Παράλληλα, ἀρχισε καί ἕνας ἀγώνας ταχύτητας: σχολεῖο - σπίτι - διάβασμα - φροντιστήριο - σπίτι - διάβασμα - σχολεῖο. Ἡ μητέρα μου εἶχε τρελαθεῖ (πρώτη φορά μέ ἔβλεπε νά διαβάζω τόσο πολύ).

Παρ' ὅλ' αὐτά, ὅμως, δέν κατόρθωνα τίποτα. Εἶχα τόση πίεση ἀπό τόν ἴδιο μου τόν ἑαυτό

πού εἶχα παραμελήσει ἀκόμα καί τὰ ἐνδιαφέροντά μου: τή λογοτεχνία καί τή μουσική. Γιά τούς φίλους μου δέν τό συζητάω: μιλάγαμε μόνο στά διαλείμματα καί γιά λίγο μόνο, μήπως καί προλάβουμε νά κάνουμε καμιά ἐπανάληψη γιά τό μάθημα τῆς ἐπόμενης ὥρας. "Ὅλοι ζούσαμε σέ τρελούς ρυθμούς καί προσπαθοῦσαμε νά παρηγορήσουμε ὁ ἕνας τόν ἄλλον. "Ὅταν ξέκλεβα λίγο χρόνο καί μιλοῦσα μέ τήν ἀδερφή μου, αὐτή τό μόνο πού ἔκανε ἦταν νά γελάει καί νά μοῦ λέει ὅτι γελάει καλύτερα ὅποιος γελάει τελευταῖος. «Αὐτό θά τό δοῦμε», τῆς ἀπαντοῦσα ἐγώ μέ μεγάλο πείσμα.

Πράγματι ἦρθε ὁ καιρός πού ἡ ἀδερφή μου (πού ἔχει περάσει σέ ΤΕΙ) ἀνακάλυψε μαζί μέ τούς συμφοιτητές της ὅτι ὁ ἴδιος νόμος πού κόντευε νά διαλύσει τή μικρή της ἀδερφή εἶχε ἐπιπτώσεις καί στήν ἴδια. Σύμφωνα μέ τόν νέο νόμο τό πτυχίο πού θά πάρει σέ τέσσερα χρόνια, τό πολυπόθητο πτυχίο πού περιμένει μέ τόση ἀγωνία νά τό κρατήσει στά χέρια της, αὐτό τό πτυχίο τώρα ὑποβαθμίζεται γιά χάρη τῶν ΙΕΚ. Ἡ ἀδερφή μου τά εἶχε χαμένα καί μαζί μέ αὐτήν καί πολλά παιδιά πού φοιτοῦν στά ΤΕΙ.

Πέρασαν δύο-τρéis μέρες καί δέν γινόταν τίποτα. Ἡ ἀπελπισία μας εἶχε φτάσει στό ἀποκορύφωμα καί δέν φαινόταν τίποτα πού νά μπορεῖ νά μᾶς ἀπαλλάξει ἀπό τό νόμο τῶν «βασανιστηρίων», ὅπως συνηθίσαμε νά τόν ἀποκαλοῦμε, καί αὐτό γιατί, ἐκτός ἀπό τό ἐξαντλητικό πρόγραμμα πού μᾶς εἶχε ἐπιβάλλει, μείωνε καί τίς πιθανότητες εἰσαγωγῆς μας στό πανεπιστήμιο. Τί καί ἄν λέει ὁ κ. ὑπουργός ὅτι τώρα θά μπαίνουμε ὅλοι; Οἱ πιά πολλοί ἀπό μᾶς φοβόμαστε ὅτι δέν θά καταφέρουμε νά περάσουμε στήν τρίτη λυκείου καί φυσικά οὔτε στά πιά τρελά μας ὄνειρα δέν θά περάσουμε στή σχολή πού θέλουμε. Μπορεῖ ὁ κ. Ἀρσένης νά δηλώνει ὅτι ὅσοι τελειώσουν τήν τρίτη λυκείου θά ἔχουν μιά σίγουρη θέση στά πανεπιστήμια, ἀλλά αὐτό πού δέν ἔχει διευκρινίσει εἶναι πόσοι θά κατορθώσουν νά φτάσουν στήν τρίτη λυκείου καί νά τήν τελειώσουν μέ τό ἐξαντλητικό καί ψυχοφθόρο σύστημά του.

Σιγά σιγά ἄρχισαν οἱ συνελεύσεις καί ἀρχίσαμε νά καταλαβαίνουμε ὅτι, ἀφοῦ τό ὑπουργεῖο δέν εἶχε διάθεση γιά διάλογο, μᾶς ἔμενε μόνο μιά λύση: ἡ ΚΑΤΑΛΗΨΗ. Κλειδαμπαρωθήκαμε στά σχολεῖα καί περιμέναμε. Οἱ πιά πολλοί ἔρχονται μέ τά βιβλία μήπως καί προλάβουν καί διαβάσουν γιά τά φροντιστήρια πού ἔχουν τά ἀπογεύματα. Νιώθουμε ἐλεύθεροι τώρα χωρίς τόση πίεση καί πολλές φορές ξεσπᾶμε στά γέλια, διώχνοντας ἔτσι τό ἄγχος τῶν τελευταίων μηνῶν. "Ὅταν δέ κάποιος ἀναφέρει κάποιες ἀπό τίς «σοβαρές» δηλώσεις τοῦ κ. ὑπουργοῦ παίρνοντας καί τό ἀνάλογο ὕψος, γελάμε ἀσταμάτητα. "Ἐνα ἀπό τά πιά συνηθισμένα ἀνέκδοτα πού λέγεται συνέχεια μέ τήν ἴδια ἐπιτυχία εἶναι μιά δήλωση τοῦ κ. Ἀρσένη: «Τό νέο σύστημα ἔχει σάν σκοπό του νά χτυπήσει τήν παραπαιδεία». Θυμᾶμαι ἀκόμα πόσο γελάγαμε, ὅταν εἶχε ἐμφανιστεῖ σέ μιά γνωστή τηλεοπτική ἐκπομπή («Μαῦρο Κουτί»), μέ τίς ἀσυναρτησίες πού εἶχε ἐκστομίσει. Πραγματικά τόν εἶχαμε λυπηθεῖ τόσο πολύ τότε, πού σχεδιάζαμε νά τοῦ κάνουμε δῶρο ἕναν μεταφραστή (γιά μᾶς, γιατί δέν βγάζαμε νόημα ἀπό ὅ,τι μᾶς ἔλεγε καί μᾶς λέει).

"Ὅχι ὅτι ὁ ἄνθρωπος δέν ξέρεי νά μιλάει, ἀπλά, ὅπως λέμε, τοῦ εἶναι λίγο δύσκολο νά καταλάβει τίς ἐρωτήσεις πού τοῦ γίνονται καί ἀκόμα δυσκολότερο νά ἀπαντήσει χωρίς νά ξεφύγει ἀπό τό θέμα (κάτω ἀπό τή βάση, κ. ὑπουργέ, στήν "Ἐκθεση).

"Ἐτσι μέ λιγότερη πίεση ἀρχίσαμε νά κατεβαίνουμε καί στίς πορεῖες καί νά φωνάζουμε παρέα μέ καθηγητές καί τά εὐρηματικά μας συνθήματα, πού μερικά ἀπό αὐτά κυριολεκτικά τσάκιζαν κόκαλα (Αὐτός ὁ νόμος τοῦ ὑπουργείου θά πέσει σάν περίπτερο στήν Πανεπιστημίου). Ἐκεῖνες τίς μέρες ἔμαθα καί τά εὐχάριστα γιά τήν ἀδερφή μου: εἶχαν ἀρχίσει καί τά ΤΕΙ, καθώς καί κάποιες ἄλλες σχολές νομίζω, κατάληψη. "Ἐτσι στίς πορεῖες μας προστέθηκαν καί οἱ φοιτητές πού ἀπαιτοῦν ἴση ἀναγνώριση τῶν πτυχίων τους.

Διά γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ

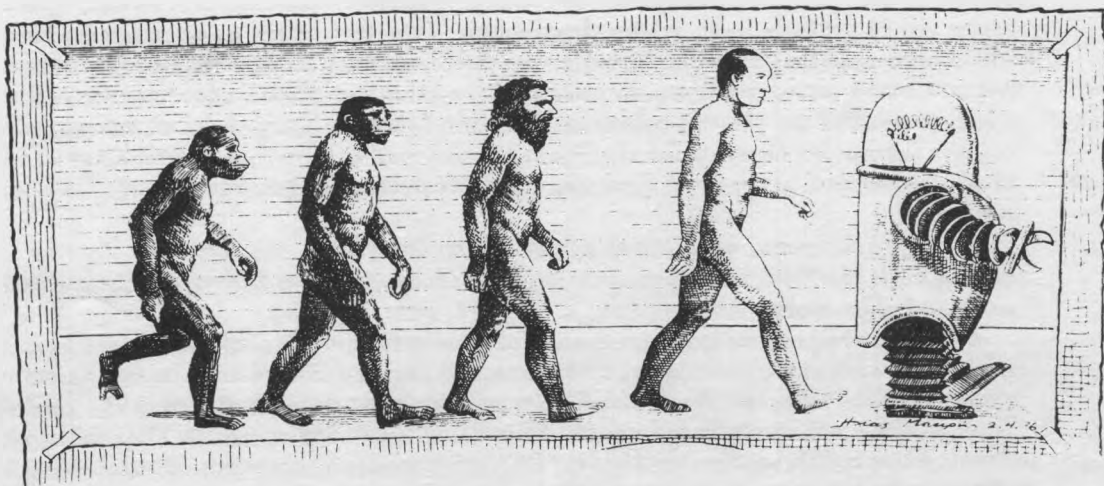
Τό σχολεῖο μου συνέχισε τήν κατάληψη μέχρι τά Χριστούγεννα, ὅταν καί σταμάτησε γιά τίς διακοπές. Καί ἐπειδή ὁ κ. ὑπουργός θεώρησε ὅτι σάν γιορτινές μέρες πού ἦταν θά ἔπρεπε νά μᾶς κάνει ἕνα δωράκι, ἀνακοίνωσε ὅτι στά παιδιὰ τῆς τωρινῆς Β' λυκείου θά ἔκανε δύο ὑποχωρήσεις. Δηλαδή θά μετράει μόνο γιά φέτος ὁ καλύτερος βαθμός εἴτε τόν βγάζεις στήν Β' εἴτε στήν Γ' λυκείου καί ὅτι θά ἐπέτρεπε στούς «κακούς» μαθητές νά ἐξεταστοῦν πάλι τόν Σεπτέμβριο. Ἄλλά εἶπαμε, μόνο γιά φέτος.

Μέ τήν ἐπιστροφή μας στό σχολεῖο διαπίστωσα ὅτι τά πράγματα ἦταν πολύ πιό ἄγρια ἀπ' ὅ,τι πρίν. Οἱ μαθητές τῆς Α' μᾶς παρακαλοῦσαν νά μὴν τοὺς ἐγκαταλείψουμε (γιατί τελικά αὐτοί θά τά πληρώσουν ὅλα) καί ἐμεῖς εἴμαστε ἀποφασισμένοι νά μὴν τοὺς ἐγκαταλείψουμε. Τελικά, λέμε, τό μόνο πού κατάφερε ὁ κ. ὑπουργός ἦταν νά μᾶς ἐξαγριώσει περισσότερο μέ αὐτή τήν κίνηση δωροδοκίας πού ἔκανε.

Πάντως, πρώτη φορά βλέπω ἕναν ἄνθρωπο ἀπό σχεδόν ἀγαπητός πού ἦταν νά γίνεται τόσο μισητός. Εἰδικά ἀπό μερικές δηλώσεις του: α) οἱ πορεῖες ὑποκινοῦνται ἀπό ἀντίπαλα κόμματα (συγγνώμη, ἀλλά οἱ 15άρηδες ἔχουν τό μυαλό τους στό μπάσκετ καί ὄχι στά κόμματα), β) θά κάνουμε διάλογο, ἀλλά δέν θά ἀλλάξει τίποτα (αὐτό μᾶλλον λέγεται μονόλογος), γ) οἱ καταλήψεις εἶναι ἀποτέλεσμα πού προκάλεσε μειοψηφία μαθητῶν (κατά λάθος, κ. ὑπουργέ, κάναμε ἐκλογές πρίν ἀπό τίς καταλήψεις), δ) θά σταλοῦν εἰσαγγελεῖς, γιά νά ἀνοίξουν τά σχολεῖα (τί ἔγινε; τὰ βρήκαμε δύσκολα καί στέλνουμε τά ΜΑΤ γιά νά δείρουν δεκαεξάρηδες;).

Γενικά ὁ κ. ὑπουργός δέν μπορεῖ νά τά βγάλει πέρα καί αὐτό εἶναι πλέον φανερό. Ὅποτε ἐμεῖς συνεχίζουμε τόν ἀγῶνα καί δέν θά σταματήσουμε μέχρι νά καταργηθεῖ ὁ νόμος.

*Ἀπό τή μαθήτρια τῆς Β' τάξεως λυκείου
Δεδουσοπούλου Ναταλία
1ο Λύκειο Χολαργοῦ*

«Γονεῖς κουφάλες, ἔρχονται κρεμάλες»

Τὸ ἐπίτιτλο σύνθημα εἶναι γραμμένο μέ σπρέι σ' ἓναν τοῖχο, γωνία Βουκουρεστίου καί Σταδίου. Μπροστά του ἐδῶ κι ἐνάμισι μῆνα ἔχει περάσει πολλές φορές ἡ ὄργη, τὸ κέφι, ἡ αἰσιοδοξία ἀλλὰ καί ἡ ἀπόγνωση χιλιάδων μαθητῶν καί μαθητριῶν τοῦ Λεκανοπεδίου. Μπορεῖ νά τό προσπεράσουμε ἀδιάφοροι, ἔχουμε ἄλλωστε τόσες ἀσχολίες καί σκοτούρες, μπορεῖ νά τό προσέξουμε καί νά τό διαβάσουμε σάν μιὰ ἐξυπνη χαριτωμενιά τῶν νεαρῶν, νά τό πάρουμε κατά γράμμα καί, ἥ νά θεωρήσουμε ὅτι οἱ ἀπανταχοῦ γονεῖς εἶναι γιά κρέμασμα ἢ, ἀντίθετα, νά μάς δώσει ἄλλη μιάν ἀπόδειξη γιά τό πόσο ξεστρατιμένη, πόσο χυδαία καί βάνουση εἶναι ἡ νεολαία, οἱ καταληψίες τῶν λυκείων - γυμνασίων, πού ἀντί νά ἀσχολοῦνται μέ τὰ μαθήματά τους, ὅπως λέει ἡ «μεταρρύθμιση» Ἀρσένη, οἱ συνετοί, καί ὁ αὐτοαναγορευθεῖς πνευματικός τους πατήρ ἀρχιεπίσκοπος Χριστόδουλος, τό ἔριξαν στήν ἐπανάσταση, στήν καταστροφή, στίς σύριγγες καί τήν ἀκολασία. Καί βέβαια τό ζήτημα δέν εἶναι τό σύνθημα, πού ἔνα βιαστικό καί ἐπιπόλαιο χέρι ἔγραψε στόν τοῖχο, ἀλλὰ μιὰ σκληρή καί ὀδυνηρή πραγματικότητα, τό ἀνήκουστο φαινόμενο μπροστά στά σχολεῖα ὅλης τῆς Ἑλλάδας μαθητές νά εἶναι ἐναντίον μαθητῶν, γονεῖς ἐναντίον γονέων, δάσκαλοι ἐναντίον μαθητῶν, ἐκπαιδευτικοί ἐναντίον ἐκπαιδευτικῶν, καί γενικῶς ὅλοι ἐναντίον ὅλων. Δέν πρόκειται γιά μεμονωμένα φαινόμενα ἐκατέρωθεν ἐξάλλων περιπτώσεων πού ὑπερβάλλουν λεκτικά, ἀλλὰ γιά ριζωμένες πεπειθήσεις πού χώρισαν τόν κόσμο ἔτσι πού πολλοί μαθητές νά θεωροῦν ὅτι «οἱ γονεῖς» εἶναι γιά κρέμασμα, χωρίς νά καταλαβαίνουν ὅτι ὁ μακάβριος χορός τῆς κρεμάλας θά ἔπαιρνε τό μάκρος τῶν συνόρων τῆς χώρας, ἐνῶ πολλοί γονεῖς εἶναι βαθύτατα πεπεισμένοι ὅτι αὐτά τὰ «ἀνώμαλα» νεαρά ἄτομα, πού ἀναστατώνουν τό σχολεῖο, πρέπει νά ἐξωπεταχθοῦν, χωρίς νά φαντάζονται ὅτι δέν θά ἀρκοῦσαν τά νησιά τῆς Ἑλλάδας γιά νά τά χωρέσουν.

Ἀπό τότε πού φτιάχτηκε τό ἐλληνικό κράτος, καί πρὶν ἀκόμη τῆ δημιουργία του, μέχρι σήμερα, δόξα τῷ Θεῷ, εἴχαμε ὅλων τῶν εἰδῶν ἐμφυλίους πολέμους: θερμούς, ψυχρούς, ἀναίμακτους, αἱματηρούς, μέ γιαταγάνια ἢ πολυβόλα, μέ ὀδοφράγματα, διαδηλώσεις ἢ πετροπόλεμο, ἐκτελέσεις καί ἐκτοπισμούς, διαπομπεύσεις καί συνακόλουθους κατατρεγμούς, εἴχαμε νικητές καί νικημένους, ἐμφυλίους πολέμους στούς ὁποίους κοινωνικές ὁμάδες, τάξεις, ἐπαγγέλματα, πλούσιοι καί φτωχοί, δεξιοί, κεντρώοι καί ἀριστεροί, κέρδιζαν ἢ ἔχαναν τό δίκιο τους. Τέτοιον ἐμφύλιο ὅμως, σάν κι αὐτόν πού ξετυλίγεται μέσα στά Λύκεια, ἔξω ἀπό αὐτά ἢ μπροστά στίς τηλεοράσεις, δέν τόν εἴχαμε ποτέ. Ἡ σημερινή κυβέρνηση τοῦ ΠΑΣΟΚ, μέ πρωτοπορία τό ὑπουργεῖο Παιδείας καί τήν πολιτική καθοδήγηση τοῦ «στρατηγοῦ» Ἀρσένη, τό πέτυχε καί αὐτό: νά ξεσηκώσει στόν τόπο ἓναν ἀνέκδοτο ἐμφύλιο πόλεμο! Δέν ξέρω ποιὰ θά εἶναι ἡ τύχη τῆς «μεταρρύθμισης» Ἀρσένη, ἂν ἀναλλοίωτη θά ἐπικρατήσει ἢ ἂν θά μεταρρυθμιστεῖ· τῆς εὐχομαι τῆ χειρότερη τύχη, νά πάει στό χρονοντούλαπο. Ξέρω ὅμως ὅτι οἱ χιλιάδες νέοι καί νέες τῆς σημερινῆς Ἑλλάδας, αὐτό πού λένε ὁ ἀνθός καί τό μέλλον τοῦ τόπου, θά κρατήσουν γιά πάντα τήν εἰκόνα ἓνος βασιανιστῆ ὑπουργοῦ γιά τόν ὁποῖο ἡ κοινωνική διαλεκτική καί ἡ σχέση πολιτικῆς ἠγεσίας καί μαθητιώσας νεολαίας συμπυκνώνεται στό νόμο «σᾶς τά εἶπαμε, μάς τά εἶπατε, σᾶς τά ξαναλέμε, σᾶς τό ξαναφέρνουμε κατακέφαλα». Τό παρόν καί τό μέλλον θά τό καθορίσει τό ὑπουργεῖο ἔτσι ὅπως αὐτό νομίζει ὅτι εἶναι τό σύγχρονο καί τό ἀνταγωνιστικό.

Δέν θέλω σήμερα νά μιλήσω γιά τή «μεταρρύθμιση» Ἀρσένη· ἔτυχε ἄλλες φορές νά τό κάνω, καί ἄλλωστε ἔχουν πολλοί ἐπισημάνει καί ἀναλύσει τίς ἀπαράδεκτες ρυθμίσεις της καί πρῶτοι ἀπ' ὄλους οἱ ἐξεγεργμένοι μαθητές καί ἐκπαιδευτικοί. Ἔνα εἶναι σίγουρο· ἡ ἀντίδραση στή «μεταρρύθμιση» εἶναι μαζική, πράγμα πού πιστοποιεῖται ἀπό τόν ἀριθμό τῶν κατειλημμένων σχολείων καί τόν ὄγκο τῶν διαδηλώσεων, κυρίως ὅμως ἀπό τόν ἀριθμό τῶν μαθητῶν πού τάσσονται κατά τῆς μεταρρύθμισης, εἴτε ἐπιλέγουν τήν κατάληψη τοῦ σχολείου τους ὡς μέσον ἀντίδρασης εἴτε ὄχι. Καί δέν ἔχει τόσο μεγάλη σημασία ἡ στατιστική τῶν κατειλημμένων σχολείων, ἄν εἶναι 650 ἢ 800. Οἱ ἀριθμοί αὐτοί δέν ἀποδίδουν τήν πραγματικότητα. Διότι τά περισσότερα γυμνάσια καί λύκεια τῆς ἐπαρχίας ἔχουν πολύ λίγους μαθητές, στά νησιά καί τίς μικρές κωμοπόλεις γιά παράδειγμα ὑπάρχουν λύκεια μέ λιγότερους ἀπό ἑκατό μαθητές, ἐνῶ ἀντίθετα στά γυμνάσια-λύκεια τοῦ κέντρου, καί ἰδιαίτερα τοῦ Λεκανοπεδίου, ξεπερνοῦν τούς χιλίους. Εἶναι τά μεγάλα σχολεῖα, μέ τούς χιλιάδες μαθητές, πού βρίσκονται σέ κατάληψη, ἐνῶ στά μικρά καί ἀπομονωμένα ὡς ἐπί τό πλεῖστον «ἐπικρατεῖ ἡ τάξη». Αὐτή ἡ ἀπατηλή εἰκόνα τοῦ ἀπόλυτου ἀριθμοῦ τῶν ἐν καταλήψει σχολείων σέ σχέση μέ τό συνολικό ἀριθμό δίνει τή δυνατότητα στό ὑπουργεῖο νά μιλά γιά περιορισμένο ἀριθμό καταλήψεων καί μειοψηφίες.

Ἡ ἀντίδραση στή «μεταρρύθμιση» Ἀρσένη εἶναι μέν μαζική, ὡστόσο καί ἡ ἀντίδραση μερίδας γονέων ἐναντίον τῶν καταλήψεων εἶναι καί αὐτή ὑπαρκτή. Τούς βλέπουμε αὐτούς τούς γονεῖς ἔξω ἀπό τά σχολεῖα νά συνωστίζονται, νά νουθετοῦν, νά ἀπειλοῦν, νά διαπληκτίζονται, νά ἔρχονται στά χέρια, νά κατακλύζουν τόν Τύπο καί τά παράθυρα τῶν ΜΜΕ μέ τά παράπονά τους καί τήν ὀργή τους ἐναντίον τῶν καταληψιῶν καί τῶν «ὑποκινητῶν», νά ζητοῦν τήν ἐπέμβαση τοῦ εἰσαγγελέα καί τῆς ἀστυνομίας. Γιατί αὐτό τό φαινόμενο; Γιατί αὐτή ἡ τεράστια δυσαρμονία ἀνάμεσα στή μεγάλη πλειοψηφία τῶν μαθητῶν καί σέ μιά καθόλου εὐκαταφρόνητη μερίδα γονέων;

Ἡ εὐχολη κοινωνιολογία τοῦ συρμοῦ ἔδωσε τήν ἀπάντηση, τήν εἶδαμε πλειστάκις διατυπωμένη στόν Τύπο: Εἶναι «φυσικό», λένε, νά ἀντιδροῦν οἱ νέοι, νά θέλουν κι αὐτοί νά κάνουν τήν «ἐπανάστασή» τους ὅπως καί οἱ προηγούμενες γενιές, τῶν σημερινῶν γονιῶν πού κάποτε ἦταν νέοι. Αὐτός εἶναι ὁ νόμος τῆς «πάλης τῶν γενεῶν». Μιά φουσκοδεντριά δηλαδή τῆς νεολαίας, ἕνα «φυσιολογικό» ἐξάνθημα τῆς ἐφηβείας, ὅπως οἱ ἀκμές πού μέ τόν καιρό καί τήν ἐνηλικίωση περνᾶνε. Ἄς μή λογαριάζουμε ὅμως αὐτή τήν ἔκρηξη τῆς ἐφηβείας ἐπί τῆς οὐσίας, διότι οἱ μαθητές δέν ξέρουν, δέν μπορεῖ νά ξέρουν τά ἄβγαλτα παιδιά, δέν ἔχουν προτάσεις, μιμοῦνται τούς ἐπαναστάτες χωρίς αἰτία. Σέ ἕνα λύκειο —τό γεγονός εἶναι πραγματικό— μιά μητέρα ἀνάμεσα στούς ἀντιτιθέμενους στήν κατάληψη γονεῖς, φώναζε: «Ρέ σεῖς, ἐμένα μοῦ παριστάνετε τόν ἐπαναστάτη; Ἐγώ ἤμουν στό Πολυτεχνεῖο». Καί ὁ νεαρός πίσω ἀπό τά κάγγελα τῆς ἀπαντᾶ: «Καλά, σταματήσατε νά κάνετε τήν ἐπαναστάτρια καί προσπαθεῖτε νά γίνετε συνταγματάρχης;».

Τά παιδιά, λοιπόν, δέν ξέρουν· τά βάζουν μέ τούς μεγάλους γιά νά αὐτοεπιβεβαιωθοῦν. Στήν πραγματικότητα ὅμως συμβαίνει ἀκριβῶς τό ἀντίθετο: εἶναι οἱ γονεῖς, πολλοί γονεῖς, πού δέν ξέρουν. Ἔνα πανώ τῆς προχθεσινῆς διαδήλωσης ἔγραφε: «Καλύτερα νά χάσουμε μιά χρονιά, παρά τό μέλλον μας». Ἡ κουβέντα εἶναι σοφή, σάν τά λόγια ἐκείνου «τοῦ γέροντα στήν ἀκροποταμιά». Οἱ νέοι ξέρουν ὅτι ἡ ἐφηβική τους ζωή εἶναι ἕνα πῆγαιν' ἔλα ἀνάμεσα σχολεῖο-φροντιστήριο. Ξέρουν ὅτι ἂν θά πετύχουν ἢ ὄχι στίς ἐξετάσεις ἐξαρτᾶται ἀπό τό φροντιστήριο. Ξέρουν ὅτι δέν γλιτώνουν ἀπό τήν παπαγαλία. Ὅτι ἂν καταλήξουν στή σχολή πού προτιμοῦν εἶναι ζήτημα τύχης. Ὅτι οἱ ἐξετάσεις μοιάζουν μέ τηλεπαιχνίδια. Ὅτι τά ἀναφερόμενα ἀπ' τό νόμο τμήματα ἐπιλογῆς δέν ἰσχύουν στήν πράξη. Ὅτι τά περισσότερα βιβλία εἶναι προχειροφτιαγμένα (δύο μῆνες γιά τή συγγραφή σχολικοῦ βιβλίου). Ὅτι τό λύκειο ἔγινε κέντρο ἐξετάσεων. Ὅτι ὁ νέος νόμος καταργεῖ τόν ρόλο τοῦ δασκάλου καί ὅτι οἱ ἴδιοι ἐξωθοῦ-

νται σέ ἕνα σύστημα ἀπομνημόνευσης ἀπειρων πληροφοριῶν, ὅτι δέν μυοῦνται στή γνώση καί τή μάθηση, δέν ἔχουν χρόνο νά σκεφτοῦν, νά διαβάσουν, νά ἐπαναλάβουν. Ξέρουν ὅτι τό γυμνάσιο καί τό λύκειο ἔχουν φορτωθεῖ μέ μαθήματα ἄσχετα πρός τή γενική παιδεία. Ξέρουν ὅτι περισσότεροι μαθητές ἀπό παλιότερα δέν θά προχωρήσουν ἀπό τό γυμνάσιο στό λύκειο καί ὅτι πολλοί θά ἐγκαταλείψουν τό λύκειο στή μέση.

Ἄντίθετα οἱ γονεῖς (καί ὄχι μόνο οἱ ἀντιπρονοῦντες) δέν γνωρίζουν αὐτά πού μαθαίνουν τά παιδιά τους στήν καθημερινή σχολική πραγματικότητα, ἀκόμη κι ἂν εἶναι μορφωμένοι γονεῖς. Καί δέν γνωρίζουν διότι, χωρίς νά ἀδιαφοροῦν ἀναγκαστικά, δέν ἀσχολοῦνται μέ τά συγχεκριμένα προβλήματα τῆς ἐκπαίδευσης. Ἐχουν πρώτη, δεύτερη δουλειά, σκοτοῦρες, ἡ τηλεόραση τούς ἀποδιοργανώνει, δέν ζοῦν καμία συλλογικότητα ἀπό τήν ὁποία θά μπορούσαν νά ἀντλήσουν γνώσεις καί ἐμπειρίες, ἐλάχιστοι πιά μετέχουν αὐτοπροσώπως στήν πολιτική ζωή, πολλοί δέν διαβάζουν κἂν ἐφημερίδα, ἰδίως οἱ μητέρες, τά δικά τους σχολικά χρόνια καί παραδείγματα εἶναι πολύ μακρινά καί ἡ σύγκριση μ' αὐτά εἶναι τελείως ἀποπροσανατολιστική: δέν ἔχει καμία σχέση τό σχολεῖο τῆς δεκαετίας τοῦ '50 καί τοῦ '60 μέ τό σημερινό. Οἱ γονεῖς, ὅπως ὅλος ὁ κόσμος, ἔχουν προβλήματα μέ τά προβλήματα τῶν παιδιῶν τους. Στήν ἐποχή μας ὡστόσο ἔχει υἱοθετηθεῖ τό μοντέλο τῆς παραπομπῆς τοῦ ὁποιοῦ προβλήματος στόν πληρωμένο εἰδικό: τό πιό μικρό καί συνηθισμένο πρόβλημα υγείας στόν παιδίατρο, τῆς ἔνδυσης στά περιοδικά μόδας, τῆς μάθησης στό φροντιστήριο, τῆς ξένης γλώσσας στά σπουδαστήρια ξένων γλωσσῶν τῆς γειτονιάς, τῆς ἀθλήσης στά κέντρα πρωταθλητισμοῦ, τοῦ παιχνιδιοῦ στοῦς εἰδικούς τῆς παιδικῆς διασκέδασης· ἀκόμη καί γιά τίς παιδικές γιορτές «νοιγιαζοῦνται» εἰδικοί γιά νά ἀπασχολήσουν τά παιδιά. Οἱ γονεῖς μέσα σέ μία καταπληκτική αὐταρέσκεια δηλώνουν: τά παιδιά σήμερα δέν διαβάζουν. Ἄς μὴν φάξουμε πόσο οἱ ἴδιοι διάβαζαν ὅταν ἦταν νέοι· τό σίγουρο εἶναι ὅτι οἱ γονεῖς σήμερα δέν διαβάζουν: τό διάβασμα εἶναι γιά νά περάσει ἡ ὥρα ἢ γιά νά φέρει ὕπνο. Οἱ γονεῖς φοβοῦνται χωρίς ἀναγκαστικά νά εἶναι ἐκ φύσεως φοβικοί καί περιδεῖς. Φοβοῦνται τά ἀτυχήματα, τούς κλέφτες, τούς Ἄλβανούς, τούς διαρρηκτες, τά ναρκωτικά, τήν ἀρρώστια, τά ξελογιάσματα, τίς παρέες, τά γηρατεία, τίς ρυτίδες, τόν πληθωρισμό, τήν ἐφορία, τήν ἀστυνομία, τήν ἁμαρτία, τόν ἄγνωστο διπλανό πού εἶναι ἔτοιμος νά «τούς ρίξει». Ζοῦν κλειστοί μία κλεισμένη ζωή, αὐτοαναφερόμενοι. Οἱ γονεῖς, ἀκόμη καί ὁ Ἀρσένης, ξέρουν ὅτι ἡ προηγούμενη κατάσταση ἦταν ἄθλια καί ὅτι ἔπρεπε νά ἀλλάξει· ὅλος ὁ κόσμος μιλοῦσε γιά τά χάλια τῆς παιδείας. Ἐρχεται τώρα ἡ «μεταρρύθμιση» καί πολλοί γονεῖς ἱκανοποιοῦνται μόνο μέ τό γεγονός ὅτι ὑπάρχει ἀλλαγὴ, διότι πιστεύουν ὅτι θά πάψουν τά προηγούμενα χάλια μέ τίς δέσμες καί τίς γενικές ἐξετάσεις. Ἀλλά δέν ἀναλογίζονται ὅτι τό χάλι πού φέρνει ἡ «μεταρρύθμιση» εἶναι χειρότερο ἀπό τό προηγούμενο.

«Κουφάλες» λοιπόν οἱ γονεῖς; Ὁχι βέβαια· οὔτε οἱ καταληψίες «κωλόπαιδα». Φουκαράδες εἶναι οἱ γονεῖς καί θύματα τά παιδιά τους. Οἱ μεγάλοι ὡστόσο ὀφείλουν νά διδαχθοῦν ἀπό τά «ἀνήξερα» παιδιά τους. Νά μάθουν ὅτι στόν γδοῦπο τῶν λόγων τοῦ Ἀρσένη, σ' αὐτόν τόν στομφώδη καί ἀργόσυρτο λόγο πού ἐπαναλαμβάνει τά ἴδια καί τά ἴδια, σ' αὐτήν τήν ἄκαμπτη ἐμμονή στό νά ταπεινωθοῦν οἱ νέοι καί οἱ νέες, δέν ὑπάρχουν καλοί οἰωνοί γιά τό μέλλον τῶν παιδιῶν τους. Ἡ εὐαισθησία, ἡ αὐθορμησία τῶν νέων καί ἰδιαίτερα τό γεγονός ὅτι γνωρίζουν τήν πραγματικότητα τοῦ σχολείου τούς ὅπλισαν μέ τό κουράγιο νά ποῦν «καλύτερα νά χάσουμε μία χρονιά παρά τό μέλλον». Εἶναι μία φωνή ἀπόγνωσης ἀλλά καί προσδοκίας γιά ἕνα μέλλον πού τούς ἀξίζει νά ζήσουν.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Τό αὐτοκίνητο καί τά ἀνταλλακτικά του: μιά ὑψίστης σημασίας ὑπόθεση

« Ἄνώτερος εἰσαγγελικός λειτουργός ἐγκαλεῖ, ἔπειτα ἀπό σχετικό ἔλεγχο, εἰσαγγελέα ἐπαρχιακοῦ δικαστηρίου γιά κωλυσιεργία στήν περαίωση δικογραφιῶν ».

« Εἶχα ψυχολογικά προβλήματα, κύριε προϊστάμενε, γι' αὐτό καθυστέρησα τίς ὑποθέσεις », δικαιολογεῖται ἡ εἰσαγγελέας.

Καί πού ὀφείλονταν αὐτά;

« Δέν εὑρίσκα ἀνταλλακτικά γιά τό αὐτοκίνητο κι εἶχαν σπάσει τά νεῦρα μου, μέ ἀποτέλεσμα νά μήν εἶμαι σέ θέση νά ἐργαστῶ ».

(Ἐπί τῶν « Πολιτικά Παρασκήνια » τῆς Ἐλευθεροτυπίας, 5.1.99, μέ τήν ὑπογραφή Κ. Κατῆ)

Δέν γνωρίζουμε, βέβαια, καί δέν μποροῦμε ἐδῶ νά ἐξακριβώσουμε τά πραγματικά περιστατικά: πῶς ἀκριβῶς εἰπώθηκαν τά παραπάνω, πῶς καί γιατί οἱ καθυστερήσεις, ἂν πρόκειται περί ἀμέλειας ἢ δόλου κ.ο.κ.

Πέρα, ὅμως, ἀπό αὐτή καθαυτή τήν ὑπόθεση καί τήν οὐσία της — μιά ὑπόθεση, οὕτως ἢ ἄλλως, ἀρκούντως σοβαρή — ἂν ὄχι ἐξίσου σημαντικοί, πάντως ἐξίσου ἐνδιαφέροντες εἶναι οἱ λόγοι πού ἐπικαλεῖται ἡ ἐγκαλουμένη γιά νά αἰτιολογήσει τή στάση της:

« Εἶχα ψυχολογικά προβλήματα (...) δέν εὑρίσκα ἀνταλλακτικά γιά τό αὐτοκίνητο (...) μέ ἀποτέλεσμα νά μήν εἶμαι σέ θέση νά ἐργαστῶ ».

Δύσκολα, νομίζω, κανεῖς μέ λίγα λόγια θά ἀπέδιδε τόσο ὠραῖα καί περιεκτικά τήν ὑψίστη ἀξία πού συνιστᾷ τό αὐτοκίνητο γιά τήν κοινωνία μας: ἐκτός ἀπό σύμβολο οἰκονομικῆς εὐρωστίας, « γκομενοπαγίδα », ὕψιστο καταναλωτικό ἀγαθό, ἀντικείμενο ἐπίδειξης καί σκοτεινό ἀντικείμενο τοῦ πόθου τοῦ μέσου ἀνερχόμενου συμπολίτη μας, τό αὐτοκίνητο — καί τά ἀνταλλακτικά του — εἶναι μιά τόσο σοβαρή ὑπόθεση πού μπορεῖ νά δημιουργήσει ψυχολογικά προβλήματα, κλωνισμό, παραχῆ καί ἀναστάτωση τέτοια πού νά ὀδηγήσει σέ ἀδυναμία ἐργασίας. Καί μιά τέτοια αἰτιολογία διατυπώνεται μέ τή δέουσα σοβαρότητα καί ἐπισημότητα, εἰς αἰτιολογίαν, ἀπό εἰσαγγελικό λειτουργό πρὸς ἄλλον, ἀνώτερο, εἰσαγγελικό λειτουργό.

Φαίνεται ἐν τέλει ὅτι ἡ ἐν λόγω εἰσαγγελεύς, κάπως ἄκομψα βέβαια καί ἐν τῇ ἀφελείᾳ της πιθανότατα — ἀφοῦ τό τελικό ἀποτέλεσμα εἶναι περισσότερο φαιδρό παρά πειστικό, μᾶς ἀποκαλύπτει, ἄθελά της, μιά μεγάλη ἀξία καί ἀλήθεια, ἕνα ἱερό τέρας τῆς κοινωνίας μας: τό Αὐτοκίνητο καί τά Ἀνταλλακτικά Του.

Στρατῆς Μπουρνάζος

Εἰσαγωγές - Ἐξαγωγές

Ἡ ἀφίσα ὑπῆρχε στούς κεντρικούς δρόμους τῆς Ἀθήνας κατά τό διάστημα τῶν γιορτῶν —ἴσως κάποιες νά ἔχουν ξεμείνει ἀκόμη— καί ἀφοροῦσε τή συγκέντρωση καί ἀποστολή ἀνθρωπιστικῆς βοήθειας γιά τούς λαούς τῶν Βαλκανίων:

«Οἱ λαοί τῆς Βαλκανικῆς χρειάζονται τή βοήθειά σου, ἰδιαίτερα τά παιδιά. Ἄς βοηθήσουμε ὅλοι», ἐξηγεῖ τό κείμενο τῆς ἀφίσας, γιά νά κορυφωθεῖ στό κεντρικό σύνθημα - τίτλο: «Νά στείλουμε "Ἑλλάδα" στά Βαλκάνια». Τό δέ εἰκονογραφικό ὕλικό τῆς ἀφίσας ἀναπτύσσει παραστατικά καί ἀναδεικνύει αὐτή τήν κεντρική ἰδέα: σέ κυανογάλαζο φόντο, πάνω στό κιβώτιο πού ἐμπεριέχει τή βοήθεια (ροῦχα, τρόφιμα καί φάρμακα) προβάλλει μιά μεγάλη γαλανόλευκη, μαζί μέ τήν ταχυδρομική στάμπα GREECE. Ἴσως τό μόνο πού ἀπουσιάζει ἀπό τήν εἰκονογραφία εἶναι ἡ ἀπεικόνιση καί τῶν «λαῶν τῆς Βαλκανικῆς» οἱ ὅποιοι, ἅμα τῇ λήψει τῆς βοήθειας, εὐγνώμονες, νά προσκυνᾶνε μαζί κιβώτια καί ἔθνικά μας σύμβολα...

Μέ λίγα λόγια, μιά καμπάνια γιά συγκέντρωση ἀνθρωπιστικῆς βοήθειας διατυμπανίζει κυνικά καί ἀπροκάλυπτα τόν προπαγανδιστικό της ρόλο, βροντοφωνάζοντας —καί μέ αὐτό τό σύνθημα ἀπευθύνεται στήν εὐαισθησία τοῦ καθενός— «Νά στείλουμε "Ἑλλάδα" στά Βαλκάνια!» Ἄν τά γνωστά μοτίβα ἀνάλογων ἐστρατειῶν (τοῦ τύπου οἱ πάσχοντες συνάνθρωποί μας, πρέπει νά ἐλεοῦμε τούς πτωχοῦς, τά καημένα τά ὄρφανά κ.ο.κ.) ἀκούγονται γλυκερά καί ὑποκριτικά, ἡ συγκεκριμένη ἔκκληση εἶναι κάτι παραπάνω: εἶναι ἀπεχθής, ἀφοῦ, στό πλαίσιο μιᾶς ἀνθρωπιστικῆς καμπάνιας, ὁ κάθε πολίτης καλεῖται, μέ τόν ὀβολόν του καί διά τῆς φιλανθρωπίας πρᾶξεώς του, νά προβεῖ σέ ἐξαγωγή «Ἑλλάδος».

Δέν ἀνακαλύπτουμε, ἀσφαλῶς, ἐν ἔτει 1999 τήν πυρίτιδα, καθῶς βρισκόμαστε μπροστά σέ μιά παλαιά, γνωστή καί δοκιμασμένη μορφή κρατικῆς προπαγάνδας. Ὅμως, στή συγκεκριμένη ἐστρατεία, τό πιό ἀξιοπρόσεκτο —ἀπό τό ὅποιο ἐν πολλοῖς ξεκινᾶει καί τό μεμπτόν τοῦ πράγματος— ἐντοπίζεται στήν ταυτότητα τῶν φορέων οἱ ὅποιοι συμμετέχουν. Διαβάζοντας μία μία τίς ὑπογραφές, διαπιστώνουμε μέ ἐκπληξη ὅτι δέν πρόκειται γιά πρωτοβουλία τοῦ ΥΠ.ΕΞ., τοῦ ΕΟΤ ἢ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν. Ἀνάμεσα στούς ὑπογράφοντες, ἄν ἐξαιρέσουμε κάποια ἐμποροβιοτεχνικά ἐπιμελητήρια, κυριαρχοῦν μιά σειρά «δημοκρατικοί» ἢ καί «κόκκινοι» δῆμοι (λ.χ. ὁ Δῆμος Βύρωνα), σωματεῖα καί συνδικάτα ὅπως ἡ ΔΟΕ, ἡ ΟΛΜΕ, τό ΕΚΑ καί ἡ ΟΤΟΕ. Συμμερίζονται, φαίνεται, ὅλοι αὐτοί τή σπουδαιότητα τοῦ ἐγχειρήματος καί σπεύδουν ἀσμένως νά συμμετάσχουν στίς ἐξαγωγές «Ἑλλάδος» στά Βαλκάνια.

Στρατῆς Μπουρνάζος

Η ΑΠΟΡΡΥΘΜΙΣΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

τῶν Νίκου Πετραλιᾶ καὶ Νίκου Θεοδοκά

Οἱ παρεμβάσεις πού ἐπιχειρεῖ ἡ κυβέρνηση στή δευτεροβάθμια καὶ τριτοβάθμια ἐκπαίδευση, ἢ λεγόμενη δηλαδή «ἐκπαιδευτική μεταρρύθμιση» ἢ, ἀλλιῶς, ἡ «Παιδεία 2000», μεταβάλλουν ραγδαῖα, καθοριστικά καὶ πρὸς ὀρισμένη κατεύθυνση τή φυσιογνωμία τοῦ δημόσιου συστήματος παιδείας. Τούς τελευταίους μῆνες ἔχουμε γίνε μάρτυρες μιᾶς ἀσυνήθιστα δξείας ἀναταραχῆς πού ἐκδηλώνεται σέ ὀλόκληρο τό φάσμα τῆς ἐκπαίδευσης. Καταλήψεις στά περισσότερα δημόσια λύκεια καὶ ΑΕΙ τῆς χώρας, ξεχασμένης μαζικότητας συλλαλητήρια, κινητοποιήσεις ἐκπαιδευτικῶν. Ἡ κυβέρνηση, ἡ ἀξιωματική ἀντιπολίτευση καὶ τὰ ΜΜΕ ἐπιχειροῦν νά κατευθύνουν τό ἐνδιαφέρον τῆς κοινῆς γνώμης σέ ἐλάχιστες ἀκρότητες πού ἔλαβαν χώρα καὶ σέ ἀπολύτως περιθωριακά φαινόμενα βίας καὶ καταστροφῶν. Ὡστόσο, ἡ ἔκταση καὶ ἡ ἔνταση τῶν ἀντιδράσεων ὑπαγορεύουν τόν ἀναπροσανατολισμό τῆς κοινῆς γνώμης στή δραματική σημασία τῆς σημερινῆς ἐκπαιδευτικῆς κρίσης: Οἱ νέες ρυθμίσεις γιά τό λύκειο, οἱ σιωπές γύρω ἀπό τό φλέγον θέμα τοῦ τρόπου εἰσαγωγῆς τῶν νέων στήν τριτοβάθμια ἐκπαίδευση, τὰ ἐκρηκτικά προβλήματα τῶν ΤΕΙ καί, τέλος, ἡ προϊούσα ἐκπτώση τῶν ΑΕΙ σέ εὐέλκτους μηχανισμούς κατάρτισης, ὅλα αὐτά συνθέτουν μιᾶ πραγματικότητα πλήρους ἀπορρύθμισης καὶ ἐκπτώσης τῆς δημόσιας ἐκπαίδευσης. Στό παρόν κείμενο αὐτό ἐπιχειρεῖται μιᾶ ἀδρῆ κριτική ἀποτύπωση τῆς σημερινῆς κατάστασης στῶν πανεπιστημίων μας. Γιά τήν πληρέστερη κατανόηση ὅσων ἀκολουθοῦν κρίνεται ἀναγκαῖα μιᾶ συνοπτική καὶ ἐπιλεκτική παρουσίαση τῶν βασικῶν θεσμικῶν μεταβολῶν πού συντελέστηκαν ἀπό τήν ψήφιση τοῦ Νόμου Πλαισίου, τό 1982, μέχρι τώρα.

Ἡ πρώτη περίοδος τοῦ ΠΑΣΟΚ
Ἀκαδημαϊκά ἔτη 1982-83 ἕως 1988-89

Μέ τήν ψήφιση τοῦ Ν.1268/82, τοῦ Νόμου Πλαισίου γιά τή δομή καὶ λειτουργία τῶν ΑΕΙ, συντελέστηκαν τέσσερις βασικές ἀλλαγές, πού μετέβαλαν ριζικά τό τοπίο τῆς ἐλληνικῆς ἀνώτατης ἐκπαίδευσης:

α) Καταργήθηκε ἡ ἀύθεντία τῆς καθηγητικῆς ἔδρας καὶ εἰσῆχθη ἓνα ἱεραρχημένο σῶμα Διδακτικῶν καὶ Ἐρευνητικῶν Προσωπικῶν (ΔΕΠ) τεσσάρων βαθμίδων. Οἱ προσωποπαιγεῖς ἀρμοδιότητες τοῦ παραδοσιακοῦ καθηγητῆ ἀνατέθηκαν στή ΓΣ τοῦ Τμήματος, στήν ὁποία μετέχουν αὐτοδικαίως ὅλα τὰ μέλη ΔΕΠ πού ἔχουν ἐκλεγεί στό τμήμα καθώς καὶ ἐκπρόσωποι τῶν φοιτητῶν. Τά μέλη ΔΕΠ δέν διορίζονται ἀλλά ἐκλέγονται βάσει ἀκαδημαϊκῶν κριτηρίων καὶ λαμβάνουν ἐντολή διδασκαλίας ἀπό τή ΓΣ.

β) Ἡ Σχολή, πού συνάρθρωνε τίς προσωποπαιγεῖς ἔδρες καὶ συνιστοῦσε τόν διοικητικό καὶ ἐπιστημονικό πυρήνα τῶν ΑΕΙ, ὑποκαταστάθηκε ἀπό τόν νέο θεσμό τοῦ Τμήματος.

«Τά ΑΕΙ ἀποτελοῦνται ἀπό Σχολές. Οἱ Σχολές καλύπτουν ἓνα σύνολο συγγενῶν ἐπιστημῶν (...). Οἱ Σχολές διαίρονται σέ Τμήματα». Τό τμήμα «ἀποτελεῖ τή βασική λειτουργική ἀκαδημαϊκή μονάδα καὶ καλύπτει τό γνωστικό ἀντικείμενο μιᾶς ἐπιστήμης».

Ἀνώτατο ὄργανο διοίκησης τοῦ τμήματος εἶναι ἡ ΓΣ, ἡ ὁποία καταρτίζει Πρόγραμμα Σπουδῶν, ἡ ἐπιτυχῆς παρακολούθηση τοῦ ὁποίου ἀπό τούς φοιτητές ὀδηγεῖ στήν ἀπονομή «ἐνιαίου πτυχίου».

Τό δημόσιο πτυχίο πιστοποιεῖ τήν ἀπόκτηση τῆς ἐγκύκλιου γνώσης στό γνωστικό ἀντικείμενο τῆς ἐπιστήμης πού ἀντιστοιχεῖ στόν τίτλο κάθε τμήματος ΑΕΙ.

Τό τμήμα διαίρεῖται σέ τομεῖς, οἱ ὁποῖοι συντονίζουν τή διδασκαλία ἐπιμέρους γνωστικῶν πεδίων τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς.

γ) Θεσμοθετήθηκαν μεταπτυχιακοὶ κύκλοι σπουδῶν. Ἡ εὐθύνη τους ἀνατέθηκε στά τμήματα πού θεραπεύουν τήν ἐπι-

στήμη στήν ὁποία ἀντιστοιχοῦν οἱ ἀπονεμόμενοι τίτλοι μεταπτυχιακῶν σπουδῶν. Ὁρίστηκαν δύο τύποι μεταπτυχιακοῦ διπλώματος: τὸ μεταπτυχιακὸ δίπλωμα εἰδίκευσης καὶ τὸ διδακτορικόν.

δ) Ἰδρύθηκαν δύο ἐθνικῆς ἐμβέλειας συμβουλευτικὰ σώματα μέ συντονιστικῆς καὶ ἐποπτικῆς ἀρμοδιότητες:

1. Ἡ Ἐθνικὴ Ἀκαδημία Γραμμάτων καὶ Ἐπιστημῶν (ΕΑΓΕ) πού προβλεπόταν νά εἶναι σύμβουλος τῆς κυβέρνησης σέ θέματα ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς καὶ ὁ κεντρικὸς σύμβουλος τῶν ΑΕΙ. Ἀρμοδιότητα τῆς ΕΑΓΕ ἦταν νά γνωμοδοτεῖ καὶ νά εισηγεῖται γιὰ τὸ εἶδος τῶν τίτλων σπουδῶν, γιὰ τὸ περιεχόμενον τῶν προγραμμάτων σπουδῶν, τίς ἰσοτιμίες καὶ τὸ ὁμοτάγες μεταξύ τίτλων σπουδῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ.

2. Τὸ Συμβούλιο Ἀνώτατης Ἐκπαίδευσης (ΣΑΠ) πού εἶχε εισηγητικὴ ἀρμοδιότητα σχετικά μέ τὴν ἴδρυση, κατάργηση, συγχώνευση, ὀργάνωση καὶ λειτουργία ΑΕΙ, Σχολῶν καὶ Τμημάτων.¹

Βάσει τοῦ Ν.1268/82 ἀναδιαρθρώθηκαν τὰ δεκατρία ΑΕΙ τῆς χώρας μέ ἀποτέλεσμα τῆ δημιουργία νέων τμημάτων. Καταργήθηκαν οἱ ἐπτὰ Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίες καὶ ἰδρύθηκαν σέ διάφορα ΑΕΙ Τμήματα Νηπιαγωγῶν, Τμήματα Παιδαγωγικῆς Δημοτικῆς Ἐκπαίδευσης καὶ Τμήματα Φυσικῆς Ἀγωγῆς καὶ Ἀθλητισμοῦ. Καταργοῦνται τὰ ΚΑΤΕΕ καὶ ψηφίζεται ὁ Νόμος Πλαίσιο γιὰ τὰ ΤΕΙ (Ν. 1404/83). Παράλληλα, ἰδρύο-

νται τέσσερα νέα ΑΕΙ (Ἰόνιο Πανεπιστήμιο, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Αἰγαίου καὶ Πολυτεχνεῖο Κρήτης) ἀυξάνοντας τὸν ἀριθμὸ τῶν ἑλληνικῶν πανεπιστημίων ἀπὸ δεκατρία σέ δεκαεπτὰ. Ἀκολούθως ἰδρύεται τὸ δέκατο ὄγδοο ΑΕΙ τῆς χώρας, τὸ Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο Οἰκιακῆς Οἰκονομίας, τὸ ὁποῖο ἀρχίζει νά λειτουργεῖ στίς ἀρχές τοῦ 1990.

Κατὰ τὴν περίοδο 1982-1989 ἐμφανίζεται, λοιπόν, τὸ πρῶτο κύμα ἀθρόας ἴδρυσης νέων τμημάτων, πολλὰ ἐκ τῶν ὁποίων θεραπεύουν νέου εἶδους γνωστικὰ ἀντικείμενα. Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι, ἀπὸ τὰ πενήντα δύο νέα τμήματα, τὰ εἴκοσι ἀφοροῦν τὸν νεοϊδρυθέντα κλάδο τῶν διδασκαλικῶν σπουδῶν καὶ ὅτι ἡ πλειονότητα τῶν ὑπόλοιπων τριάντα τεσσάρων ἀφοροῦν τίς ἀναδιαρθρώσεις τῶν παλιῶν ΑΕΙ καὶ τὴν ἴδρυση τῶν τεσσάρων νέων.

Πρὸς τὸ τέλος τῆς περιόδου ἀποφασίζεται ἡ μετονομασία τῶν πέντε ΑΕΙ τῆς χώρας πού δέν εἶχαν στόν τίτλο τους τὴ λέξη Πανεπιστήμιο (Πάντειο Πανεπιστήμιο, Γεωργικό Πανεπιστήμιο, Πανεπιστήμιο Πειραιῶς, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Οἰκονομικὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν). Ἡ μετονομασία αὐτὴ συνοδεύεται ἀπὸ προτάσεις γιὰ διάσπαση τῶν ἀρχικῶν τους τμημάτων καὶ δημιουργία νέων, σέ πολὺ ἐξειδικευμένες κατευθύνσεις.

Τὸ 1985 ψηφίζεται ὁ Ν.1566, ὁ ὁποῖος τροποποιεῖ τὸ Νόμο Πλαίσιο κυρίως σέ θέματα μεταπτυχιακῶν σπουδῶν. Οἱ σχετικῆς προβλέψεις τοῦ νόμου ἔμειναν ἀνενεργές καί, τὸ 1992,

καταργήθηκαν από τη Ν.Δ. Μέχρι την ψήφιση του Νόμου Σουφλιά, τα ελληνικά ΑΕΙ δέν επιτρεπόταν να οργανώνουν κύκλους μεταπτυχιακών σπουδών και να χορηγούν διπλώματα μεταπτυχιακής ειδίκευσης.

Τό μεσοδιάστημα τής Ν.Δ.

Άκαδημαϊκά έτη 1989-90 έως 1993-94

Τό 1989, μέ κυβέρνηση Νέας Δημοκρατίας, ύλοποιούνται οι άνωτέρω ελλημένες άποφάσεις του ΠΑΣΟΚ σχετικά μέ τίς μετονομασίες τών τεσσάρων ΑΕΙ και τήν ίδρυση νέων τμημάτων σέ αυτά άλλα και σέ άλλα ΑΕΙ τής χώρας. Έτσι εμφανίζεται τό δεύτερο κύμα άθροάς ίδρυσης νέων τμημάτων και, συνεπώς, τής θεσμοθέτησης νέου είδους πτυχίων μέ άκρωσ συγκυμένες κατευθύνσεις και άμφίβολης έπιστημονικής ή επαγγελματικής φυσιογνωμίας. Σχεδόν τό σύνολο τών τριάντα όκτώ νέων τμημάτων άφορά τά γνωστικά πεδία τών κοινωνικών και οικονομικών έπιστημών, τών γεωπονικών σπουδών και τής πληροφορικής. Άς σημειωθεί ότι ή Ν.Δ. προσέθεσε σχετικά λίγα νέα τμήματα στή λίστα πού κληρονόμησε από τό ΠΑΣΟΚ.

Οί πρωτοβουλίες τής Ν.Δ. προσανατολίστηκαν κυρίως σέ θεσμικές ρυθμίσεις πού τροποποίησαν ούσιωδώς τό Νόμο Πλαίσιο του 1982. Ο Ν.2083/92 (Νόμος Σουφλιά) ένίσχυσε τήν έξουσία τών καθηγητών τής Α΄ βαθμίδας, περιόρισε τίς άρμοδιότητες τών συλλογικών όργάνων διοίκησης (ΓΣ Τμημάτων και Συγκλήτων), μείωσε τή φοιτητική έκπροσώπηση στά σώματα έκλογής προέδρων τμημάτων και πρυτανικών άρχων, ένίσχυσε τίς δυνατότητες παρέμβασής του ύπουργείου, εισήγαγε τή δυνατότητα έπιβολής διδάκτρων, προέδλεψε τήν ίδρυση Έρευνητικών Πανεπιστημιακών Ίνστιτούτων (ΕΠΙ) μέ τή μορφή νομικών προσώπων ιδιωτικού δικαίου (έξω, δηλαδή, από τό έλεγχο τών συλλογικών όργάνων διοίκησης τών ΑΕΙ), θεσμοθέτησε τήν έρευνητική και εκπαιδευτική συνεργασία τών ΑΕΙ μέ ιδιωτικές έπιχειρήσεις. Τά ΕΠΙ άποτέλεσαν βαρύνουσας σημασίας μηχανισμό πού συνέβαλε στή διαμόρφωση πελατειακών σχέσεων, οικονομικών συμφερόντων και έξωπανεπιστημιακής επαγγελματικής άπασχόλησης σημαντικής μερίδας μελών ΔΕΠ.

Άκόμα, μέ τό Ν.2083/92 ιδρύθηκε τό δέκατο ένατο ΑΕΙ τής χώρας, τό Έλληνικό Άνοιχτό Πανεπιστήμιο. Τό ΑΕΙ αυτό έμεινε στά χαρτιά μέχρι τήν ψήφιση, από τήν κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, του Ν.2327/95 πού του έδωσε σάρκα και όστά.

Ο Νόμος Σουφλιά άνακίνησε και τό ζήτημα τών μεταπτυχιακών σπουδών ένεργοποιώντας ή τροποποιώντας σχετικές διατάξεις τών Ν.1286/82 και 1566/85. Κατά τήν περίοδο 1992-93, τά Φύλλα τής Έφημερίδας τής Κυβέρνησης (ΦΕΚ) κατακλύστηκαν από δημοσιεύσεις ίδρυσης προγραμμάτων μεταπτυχιακών σπουδών. Πλήν όμως, ή πλειονότητα τών προγραμμάτων αυτών έμεινε στά χαρτιά, διότι ή κυβέρνηση τής Ν.Δ. άρνήθηκε να διαθέσει τά άπαραίτητα κονδύλια από τόν κρατικό προϋπολογισμό ένω, λόγω τών κινητοποιήσεων τής εκπαιδευτικής κοινότητας, δίστασε να υιοθετήσει ως λύση τή γενικευμένη έπιβολή διδάκτρων.

Η δεύτερη περίοδος του ΠΑΣΟΚ

Άκαδημαϊκά έτη 1994-95 κ.έ.

Η έπιστροφή του ΠΑΣΟΚ στή διακυβέρνηση τής χώρας συ-

νοδεύτηκε από καταγισμό νομοθετημάτων για τήν άνώτατη εκπαίδευση. Τό όγκωδες, όμως, νομοθετικό έργο πού παρήχθη δέν έξιξε στο έλάχιστο τίς ρυθμίσεις πού επέβαλε στα ΑΕΙ ό Νόμος Σουφλιά, τό 1992. Οί νομοθετικές ρυθμίσεις πού πραγματοποιήσε τό «νέο» ΠΑΣΟΚ άφορούν στήν εκ νέου αύξηση τής φοιτητικής συμμετοχής στα σώματα εκλογής πρυτάνων και προέδρων τμημάτων (Ν.2118/94 Νόμος Φατούρου), σέ άμφιλεγόμενες ρυθμίσεις για τίς εξέλιξεις τών μελών ΔΕΠ (Ν.2517/97), στίς νεοφιλελεύθερες προβλέψεις για τήν άπασχόληση και τό νέο μισθολόγιο (Ν.2530/97) όπου νομομοποιείται ή έξωπανεπιστημιακή άπασχόληση και ή «ελεύθερη» άσκηση έλευθέρου επαγγέλματος από τά μέλη ΔΕΠ τών ΑΕΙ και ΕΠ τών ΤΕΙ.² Άκόμα, ένεργοποιούνται οι ρυθμίσεις για τό Έλληνικό Άνοιχτό Πανεπιστήμιο (Ν.2327/95) και ιδρύεται ως νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου τό Διεθνές Πανεπιστήμιο Έλληνικών Σπουδών μέ έδρα τήν Όλυμπία (Ν.2413/96). Άκόμα, μέ τό Ν.2525/98, θεσμοθετούνται τά Προγράμματα Σπουδών Έπιλογής (ΠΣΕ) ύλοποιώντας τή λεγόμενη «διεύρυνση τής τριτοβάθμιας εκπαίδευσης». Τέλος, ή Ύγειονομική Σχολή Άθηνών καταργείται και επανιδρύεται μέ ειδικό νόμο ως Έθνική Σχολή Δημόσιας Ύγείας, άποτελώντας τό είκοστό ΑΕΙ τής χώρας.

Παράλληλα, κατά τή δεύτερη περίοδο διακυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ σημειώθηκε δραματική μείωση τών δημόσιων δαπανών για τήν άνώτατη παιδεία. Σήμερα, οι συνολικές δημόσιες χρηματοδοτήσεις για τά ΑΕΙ άντιστοιχούν σέ ποσοστό μικρότερο του 0,7% του ΑΕΠ ένω ό μέσος όρος στίς χώρες του ΟΟΣΑ είναι 1,5%. Στο άνωτέρω ποσοστό περιλαμβάνονται και οι σημαντικές χρηματοδοτήσεις τής Ευρωπαϊκής Ένωσης πού, στο μεγαλύτερο μέρος τους, άπορροφούν πόρους από τό Β΄ Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης για τή συνεχή κατάρτιση τών άνέργων. Πρόκειται για τό Έπιχειρησιακό Πρόγραμμα Άρχικής Έπαγγελματικής Κατάρτισης (ΕΠΕΑΕΚ) πού χρηματοδοτεί τίς άλλαγές στο λύκειο, τά ΠΣΕ, τά Προγράμματα Μεταπτυχιακών Σπουδών, τό Άνοιχτό Πανεπιστήμιο και τήν ίδρυση νέων τμημάτων στα ελληνικά ΑΕΙ. Οί Λογαριασμοί Δημόσιων Έπενδύσεων τών ΑΕΙ τροφοδοτούνται σχεδόν άποκλειστικά από τό ΕΠΕΑΕΚ ένω οι σχετικοί έθνικοί πόροι εκχίν συρρικνωθεί στο άπαιτούμενο από τήν Ευρωπαϊκή Ένωση ποσοστό έθνικής συμμετοχής στα πραγματοποιούμενα προγράμματα. Κοντολογίς, τό ελληνικό Δημόσιο έχει παραιτηθεί από κάθε άυτοτελή πολιτική στρατηγικού σχεδιασμού για τήν άνώτατη εκπαίδευση.

Τό ΠΑΣΟΚ, έχοντας ως προτεραιότητα τήν άπορρόφηση κοινοτικών πόρων για τήν ενίσχυση τών οικονομικών δεικτών, θεώρησε ότι οι πόροι του ΕΠΕΑΕΚ προσφέρονται κατ' έξοχήν για τήν ενίσχυση τών όλο και φτωχότερων προϋπολογισμών του ύπουργείου Παιδείας. Όστόσο, σύμφωνα μέ τήν ευρωπαϊκή νομοθεσία, «ό τομέας τής εκπαίδευσης άποτελεί πεδίο δράσης τών κρατών-μελών και, επομένως, ή Ευρωπαϊκή Ένωση δέν μπορεί να παρέμβει παρά δοθητικά και συμπληρωματικά στίς ένεργειές τους». ³ Η ελληνική κυβέρνηση, λοιπόν, είναι εκείνη πού επέλεξε να χρηματοδοτήσει τίς «μεταρρυθμίσεις» άποκλειστικά μέσω του ΕΠΕΑΕΚ άποδεχόμενη τίς προϋποθέσεις και τίς συνέπειες τής συγκεκριμένης χρηματοδότησης. Όπως λέει τό όνομά του, τό πρόγραμμα αυτό άποβλέπει άποκλειστικά στή δημιουργία προϋποθέσεων άρχικής επαγγελματικής κατάρτισης ή επανένταξης νέων Ευρωπαίων άνέργων στήν άγορά εργασίας. Η χρηματοδότηση όλου του φά-

σματος της δημόσιας εκπαίδευσης από το ΕΠΕΑΕΚ έχει καθοριστικές συνέπειες για τη φυσιογνωμία του εκπαιδευτικού μας συστήματος.

Στό σημείο αυτό κατασκευάζεται ένα θεωρητικό τέχνασμα για να νομιμοποιησει το όλο έγχείρημα. Ο υπουργός Παιδείας Γ. Αρσένης αιτιολογεί τη «μεταρρύθμιση» ως επιβεβλημένο μέτρο για την καταπολέμηση της ανεργίας. Σύμφωνα με τον υπουργό, η ανεργία όφειλεται κυρίως στην αναντιστοιχία των αναγκών της αγοράς εργασίας με τους αναχρονιστικούς προσανατολισμούς του εκπαιδευτικού μας συστήματος:

«Ο κοινωνικός αποκλεισμός θα αποφευχθεί, η ανεργία θα καταπολεμηθεί, η κοινωνική συνοχή θα εξασφαλισθεί μόνο από ένα σύγχρονο σύστημα παιδείας (...). Στις χώρες της Ευρώπης, σε έναν μεγάλο βαθμό, η ανεργία που έχουμε δεν οφείλεται στην έλλειψη οικονομικών ευκαιριών. Είναι ανεργία δομική που δημιουργήθηκε από ένα διαστρεβλωμένο εκπαιδευτικό σύστημα, που δημιουργήσε εκπαιδευτικές και κοινωνικές αγκυλώσεις και αναντιστοιχία ανάμεσα στην εκπαίδευση και τις πραγματικές ανάγκες της ζωής και της παραγωγής. Στο νέο σύστημα που θέλουμε να αναπτύξουμε θα πρέπει να δώσουμε όλα τα εφόδια και τους εξοπλισμούς στους νέους να δράσουν τις υπάρχουσες ευκαιρίες και να έχουν μία γόνιμη και αποτελεσματική απασχόληση στις οικονομίες που ανατέλλουν. Έτσι που η ανεργία να εκφράζει μόνο την αδυναμία των χωρών να εφαρμόσουν σύγχρονα εκπαιδευτικά συστήματα».⁴

Στην πραγματικότητα, έτσι όπως εξελίσσεται η ελληνική οικονομία, δεν δημιουργούνται νέες θέσεις εργασίας. Οι αλλαγές που δημιουργούνται στην αγορά εργασίας αφορούν μόνο στην αναδιάταξη των διαθέσιμων θέσεων και στη διαρκή κινητικότητα σημαντικού ποσοστού του ενεργού πληθυσμού από την εργασία στην ανεργία και αντίστροφα. Αύξηση των δεικτών απασχόλησης ούτε υπάρχει ούτε διαφαίνεται να υπάρξει στα επόμενα χρόνια, εν όψει της πολιτικής που συνεπάγεται η «ονομαστική» σύγκλιση στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Με άλλα λόγια, το πρόβλημα της ανάπτυξης, που συνδέεται με την απασχόληση και την αύξηση των θέσεων εργασίας, έχει τεθεί σε δεύτερη μοίρα.

Η στενότητα θέσεων απασχόλησης οδηγεί στη μεγάλη ζήτηση τίτλων σπουδών καθώς οι γονείς, μπροστά στο άγχος για την ένδεχόμενη αύριανή ανεργία των παιδιών τους, πασχίζουν να τα εξοπλίσουν με όσο το δυνατόν περισσότερα εφόδια επαγγελματικής σταδιοδρομίας. Τουτό οδηγεί σε τεράστια «ιδιωτική επένδυση». Η δημόσια παιδεία κοστίζει πολύ ακριβά στους πολίτες. Φροντιστήρια, ξένες γλώσσες, σπουδές. Λαμβάνοντας υπόψη ότι το 70% των φοιτητών σπουδάζουν για τέσσερα τουλάχιστον χρόνια μακριά από το σπίτι τους, κάθε πανεπιστημιακό πτυχίο κοστίζει στην ελληνική οικογένεια περίπου δέκα εκατομμύρια δραχμές, πέρα απ' ό,τι επιπλέον καταβάλλει μέσω της αναγκαστικής της συμβολής στα φορολογικά έσοδα του κράτους. Και, στην πράξη, το πτυχίο αυτό δεν έχει αντίκρισμα στην αγορά εργασίας.

Ο μύθος ότι τα υπερεξειδικευμένα πτυχία θα επιτρέψουν την είσοδο των κατόχων τους στην αγορά εργασίας είναι επικίνδυνος. Για να εξειδικευθεί κάποιος, θα πρέπει πρώτα να έχει σπουδάσει μία επιστήμη. Ξειδίκευση δεν σημαίνει κατάρτιση σε δεξιότητες ή τεχνικές που απαιτεί ή που φαντάζεται κανείς ότι απαιτεί σήμερα ή αγορά. Στην εποχή μας, οι

δεξιότητες αυτές απαξιώνονται με άπιθانا γοργούς ρυθμούς. Εκείνος που μπορεί να ανανεώνει γνώσεις και δεξιότητες είναι ο πτυχιούχος που έχει σπουδάσει σε βάθος την επιστήμη του, που έχει κατακτήσει τις εγκύκλιες γνώσεις, τα εργαλεία και τις αρχές της. Τα υπερεξειδικευμένα πτυχία είναι τίτλοι μιας χρήσεως ή και καμίας.

Καθώς είναι δεδομένη η πολιτική επιλογή μείωσης των δημόσιων δαπανών για την εκπαίδευση, ποιοί είναι οι πόροι που θα χρηματοδοτήσουν τη λεγόμενη ελεύθερη πρόσβαση των νέων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση; Σήμερα, οι σημαντικότερες εισροές πόρων από τα ευρωπαϊκά προγράμματα ενισχύουν τους προϋπολογισμούς αναμόρφωσης του λυκείου και της «διεύρυνσης της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης» και αποκρύπτουν την πραγματική μείωση των εθνικών πόρων. Αύριο, όταν θα λήξουν οι χρηματοδοτήσεις του ΕΠΕΑΕΚ, θα μείνουν οι νέες πραγματικότητες, όπως τα ΠΣΕ, τα διδάκτρα, το επιχειρηματικό πανεπιστήμιο με τις ευέλικτες σπουδές και οι επιχειρηματίες πανεπιστημιακοί.

Μέτρα απορρύθμισης του δημόσιου πανεπιστημίου μέσω του ΕΠΕΑΕΚ

1. Τα προγράμματα σπουδών επιλογής (ΠΣΕ)

Με τη δημιουργία των ΠΣΕ το ΠΑΣΟΚ υποτίθεται ότι άπαντά στο κοινωνικό αίτημα πρόσβασης στο και περισσότερων νέων σε ανώτερες ή ανώτατες σπουδές. Στην πραγματικότητα, η ανταπόκριση της κυβέρνησης στην ανάγκη διεύρυνσης της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης είναι πλασματική, ίσως και κινική. Το Σύνταγμα προβλέπει ότι στην Ελλάδα έχουμε δωρεάν δημόσια ανώτατη εκπαίδευση. Επιπλέον, το Σύνταγμα εξασφαλίζει την αυτοτέλεια της επιστήμης, της έρευνας και της διδασκαλίας, ώστε να μην επηρεάζονται από εξωπανεπιστημιακούς παράγοντες. Ουδείς μπορεί να επιβάλει σε ένα μέλος ΔΕΠ του πανεπιστημίου τί θα διδάξει και τί δεν θα διδάξει, τί θα ερευνήσει και τί δεν θα ερευνήσει. Τη ευθύνη για ένα πρόγραμμα σπουδών που οδηγεί σε πανεπιστημιακό πτυχίο έχει η ΓΣ του τμήματος που το απονέμει.

Με τα ΠΣΕ όλα αυτά ανατρέπονται. Το αυτοτέλες και ενιαίο των πανεπιστημιακών πτυχίων καταργείται, με αποτέλεσμα τα ΑΕΙ να εκδίδουν δύο είδη ισότιμων πτυχίων, ένα από τα τμήματα και ένα από τα ΠΣΕ.

Τα ΠΣΕ ιδρύονται με εισηγήσεις των διοικητικών συμβουλίων των τμημάτων ΑΕΙ και ΤΕΙ προς το ΥΠΕΠΘ. Για την ίδρυση τους δεν προβλέπεται έγκριση των ΓΣ των τμημάτων, των Συγκλήτων των ΑΕΙ και των Συμβουλίων των ΤΕΙ. Κατ' εξαίρεση, απαιτείται απόφαση των ανωτάτων Συλλογικών Οργάνων Διοίκησης ΑΕΙ και ΤΕΙ σε δύο μόνο περιπτώσεις: α) όταν στα υπό ίδρυση ΠΣΕ συμμετέχουν ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα του εξωτερικού και β) όταν η πρόταση ίδρυσης ΠΣΕ δεν υποβάλλεται από ΔΣ τμημάτων αλλά από ομάδες μελών ΔΕΠ ή ΕΠ.

Τα προγράμματα σπουδών, οι εντολές διδασκαλίας και η έποπτη λειτουργία των ΠΣΕ δεν εμπίπτουν στην αρμοδιότητα ούτε στον έλεγχο των συλλογικών οργάνων διοίκησης των ΑΕΙ και ΤΕΙ. Το γεγονός αυτό δημιουργεί ουσιαστικό πρόβλημα για το ακαδημαϊκό κύρος και τη νομιμότητα των παρεχόμενων δημόσιων πτυχίων.

Η ΓΣ του ΠΣΕ δεν συνιστά Όργανο Διοίκησης με την έν-

νοια πού προβλέπεται στη νομοθεσία για τὰ ΑΕΙ καὶ ΤΕΙ. Ἡ ΓΣ τοῦ ΠΣΕ συντίθεται ἀπὸ μέλη ΔΕΠ πού ἀναλαμβάνουν ἐντολή διδασκαλίας εἴτε ἀπὸ τὸ ἰδρυτικὸ διάταγμα τοῦ ΠΣΕ εἴτε ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ σῶμα αὐτῆς τῆς συνέλευσης. Ἡ σύνθεσή της, λοιπόν, εἶναι αὐθαίρετη καὶ δὲν ἐμπίπτει στὴν ἀρμοδιότητα τῶν Συλλογικῶν Ὁργάνων Διοίκησης τῶν ΑΕΙ καὶ ΤΕΙ. Ἐπιπροσθέτως, ἡ ΓΣ τοῦ ΠΣΕ μπορεῖ νὰ ἀνανεώνει κατὰ βούληση καὶ ἀνεξέλεγκτα τὴ σύνθεσή της δίνοντας ἢ ἀνακαλώντας, μὲ ἀπλή πλειοψηφία, ἐντολές διδασκαλίας.

Τὰ κριτήρια εἰσαγωγῆς τῶν φοιτητῶν στὰ ΠΣΕ δὲν εἶναι οὔτε ἀντικειμενικά οὔτε συμβατὰ μὲ τὰ κριτήρια εἰσαγωγῆς τῶν φοιτητῶν στὰ ΑΕΙ καὶ ΤΕΙ. Ἐπειδὴ ἡ λογικὴ τοῦ ΕΠΕΑΕΚ ἀφορᾷ, καὶ σωστᾶ, τὴν κατάρτιση ἀνέργων, τὰ κριτήρια ἐγγραφῆς δὲν θὰ εἶναι οἱ ἐξετάσεις ἢ ἡ λυκειακὴ βαθμολογία ἀλλὰ μόρια πού ἀφοροῦν τὴν κοινωνικὴ κατάσταση τοῦ εἰσαγομένου. Ἔτσι ἀνατρέπεται πρακτικὰ ἡ ἰσονομία σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὴν εἰσαγωγή σὲ πανεπιστήμια. Ἐπιπλέον, ἡ σύγκριση τῶν προϋποθέσεων τῆς διὰ βίου κατάρτισης μὲ τὶς προϋποθέσεις εἰσαγωγῆς στὴν τριτοβάθμια ἐκπαίδευση ὁδηγεῖ στὴν ἄρση τῶν ὄρων πού ἐξασφαλίζουν τὸ νομικὸ κῆρος τοῦ δημόσιου πτυχίου.

Δὲν προβλέπεται ἡ χρηματοδότηση τῶν ΠΣΕ ἀπὸ τὸ Δημόσιο. Σὲ δύο χρόνια μάλιστα, πού τὸ κοινοτικὸ κοנדύλι θὰ ἔχει ἐξαντληθεῖ, ἡ λειτουργία τῶν ΠΣΕ θὰ ἀπαιτῆσει εἴτε τὴ διεύρυνση τῆς ὑποχρέωσης καταβολῆς διδάκτρων ἀπὸ τοὺς φοιτητῆς (πράγμα πού ἐν μέρει συμβαίνει καὶ τώρα) εἴτε τὴν προσφυγὴ σὲ χρηματοδοτικούς πόρους τῆς ἀγορᾶς μὲ τὶς συνακόλουθες δουλειές καὶ δεσμεύσεις.

Παρ' ὅλο πού ἡ διοίκηση καὶ οἱ ἐκπαιδευτικὲς λειτουργίες τῶν ΠΣΕ εἶναι πλήρως αὐτονομημένες ἀπὸ τὰ Συλλογικὰ Ὁργανὰ Διοίκησης, οἱ πρόεδροί τους συμμετέχουν στὶς Συγκλήτους τῶν ΑΕΙ καὶ τὰ ἀντίστοιχα Συμβούλια τῶν ΤΕΙ. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἀλλοιώνει τὴ σύνθεση τῶν Συλλογικῶν Ὁργάνων Διοίκησης τῶν Ἰδρυμάτων Τριτοβάθμιας Ἐκπαίδευσης καὶ θέτει ὑπὸ αἶρεση τὴν αὐτοτέλειά τους.

Ἡ προχειρότητα, μὲ τὴν ὁποία ἡ κυβέρνησις, μὲσω τῶν ΠΣΕ, ἀντιμετωπίζει τὸ μείζον θέμα τῆς διεύρυνσης τῆς τριτοβάθμιας ἐκπαίδευσης, ἀπορροθμίζει τὸν δημόσιο χαρακτήρα της, σχετικοποιεῖ τὴ συνταγματικὴ ρῆτρα περὶ αὐτοδιοίκητου καὶ αὐτοτελοῦς τῶν ΑΕΙ καὶ ΤΕΙ, δημιουργεῖ πτυχία διαφορετικῶν ταχυτήτων καὶ προϋποθέσεων. Τελικὰ, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο προβλέπεται καὶ πραγματοποιεῖται ἡ ὑλοποίηση τῶν ΠΣΕ παρέχει οὐσιαστικὰ ἐπιχειρήματα σὲ ὄσους πιέζουν γιὰ τὴν ἰδρυση μὴ κρατικῶν πανεπιστημίων.

Ἐν κατακλείδι, τὰ ΠΣΕ ὑπονομεύουν τὴ λειτουργία καὶ τὸ κῆρος τοῦ δημόσιου πανεπιστημίου καὶ τῶν ΤΕΙ μὲ μοναδικὸ ἀντιπαθμισμὰ τὴν προσδοκία ὅσο τὸ δυνατόν μεγαλύτερης ἀπορρόφησης πόρων τοῦ Β' ΚΠΣ καὶ τὰ πολιτικὰ ὄφελῃ τῆς ψευδεπίγραφης διεύρυνσης τοῦ δικαιώματος εἰσαγωγῆς στὴν τριτοβάθμια ἐκπαίδευση.

Καλλιεργεῖται ὁ μῦθος ὅτι τὰ ΠΣΕ ἀνταποκρίνονται στὶς ἀνάγκες τῆς ἀγορᾶς ἐργασίας. Οὔτε αὐτό, ὅμως, συμβαίνει. Γιὰ παράδειγμα, τὸ Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων ἔχει ΠΣΕ πού δίνει πτυχίο μὲ τίτλο «Ἐπιστήμες καὶ Πολιτισμός»! Ἔτσι σκέτο. Τὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας ἔχει ΠΣΕ μὲ τίτλο «Ἐπιστήμες Μουσικοπαιδαγωγικῆς Ἐκπαίδευσης»! Ἐάν αὐτὸ εἶναι τὸ νέο ἀντικείμενο πού ζητᾷ ἡ ἀγορὰ ἐργασίας, τότε τί δουλειὰ θὰ κάνουν οἱ ἀρχαιολόγοι καὶ οἱ ἱστορικοὶ τέχνης πού βγαίνουν ἀπὸ τὰ ΑΕΙ; Ἄλλο ΠΣΕ ἐπιγράφεται ὡς «Τεχνολογικὲς Ἐπιστήμες καὶ Πολιτισμός». Τί κατάρτιση μπορεῖ νὰ

ἀποκτήσει σὲ αὐτὸ τὸ χάος ἓνας δεκαεπτάχρονος ἢ ἓνας κατ'ἀρτιζόμενος ἄνεργος; Ὑπάρχει ΠΣΕ μὲ τίτλο «Ἐνεργειακὴ καὶ περιβαλλοντολογικὴ τεχνολογία». Ὅμως ὑπάρχουν ταυτόχρονα πέντε τουλάχιστον δημόσια πτυχία στὰ ἴδια ἀντικείμενα. Ἰδρύεται ΠΣΕ *Βιοχημείας* στὸ Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων, ΠΣΕ *Ἰατρικῆς Βιοχημείας* στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Πρόκειται γιὰ ἀντικείμενα πού ἀφοροῦν σὲ μεταπτυχιακὲς ἐδικεύσεις καὶ ὄχι σὲ βασικὲς σπουδές, καθὼς ἡ παρακολούθησή τους προϋποθέτει πτυχίο βιολογίας, χημείας ἢ ἱατρικῆς. Τὰ ΠΣΕ τί θὰ βγάλουν;⁵

2. Προγράμματα μεταπτυχιακῶν σπουδῶν

Ἀπὸ τὸ 1982 πού ψηφίστηκε ὁ Νόμος Πλαίσιο γιὰ τὴν Ἀνώτατὴ Ἐκπαίδευση, οἱ διατάξεις περὶ μεταπτυχιακῶν σπουδῶν ἔμειναν ἀνεργές. Παρὰ τὴ μεγάλη συναλλαγματικὴ αἰμορραγία δισεκατομμυρίων δρχ. γιὰ σπουδές στὸ ἐξωτερικὸ, ἡ πολιτεία ἀρνήθηκε νὰ ἐντάξει τὴ χρηματοδότηση μεταπτυχιακῶν προγραμμάτων σπουδῶν στὸν κρατικὸ προϋπολογισμό. Ἐπὶ ὑπουργίας Γ. Σουφλιᾶ, πού ἀνακινήθηκε τὸ θέμα τῶν μεταπτυχιακῶν σπουδῶν, ἐγκρίθηκαν κάποιες χρηματοδοτήσεις ὕψους 1.000.000 δρχ. ἀνὰ πρόγραμμα, ποσό πού δὲν ἔφθανε οὔτε γιὰ τὴν κάλυψη στοιχειωδῶν λειτουργικῶν δαπανῶν.

Ἀπὸ τὸ περσινὸ ἀκαδημαϊκὸ ἔτος εἰσάγονται στὰ ἑλληνικὰ πανεπιστήμια μεταπτυχιακὲς σπουδές χρηματοδοτούμενες ἀπὸ τὸ ΕΠΕΑΕΚ καὶ μόνο. Τὸ ΕΠΕΑΕΚ ὅμως, ἐπειδὴ ἔχει ὡς ἀντικείμενο τὴν ἐπαγγελματικὴ κατάρτιση, δὲν ἀναγνωρίζει δαπάνες μεταπτυχιακῶν σπουδῶν παρὰ μόνο ἐάν οἱ σπουδές αὐτές ἔχουν σαφὴ ἐπαγγελματικὸ προσανατολισμό.

Τοῦτο σημαίνει ὅτι στὶς χρηματοδοτήσεις τοῦ ΕΠΕΑΕΚ δὲν ἐντάσσεται ἓνα μεταπτυχιακὸ ἔρευνας στὴν κλασικὴ φιλολογία, στὴ φυσικὴ, στὴ φιλοσοφία, στὴν κοινωνιολογία, στὴν πολιτικὴ οἰκονομία. Δὲν χρηματοδοτεῖται, γιὰ παράδειγμα, ἓνα μεταπτυχιακὸ στὴν «πολιτικὴ οἰκονομία» ἢ στὴν «κοινωνιολογία» ἀλλὰ χρηματοδοτοῦνται μεταπτυχιακὰ στὰ «μαθηματικὰ τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τῆς ἀγορᾶς» ἢ στὸν «κοινωνικὸ ἀποκλεισμό».

Τὸ κίνητρο τῆς κοινοτικῆς χρηματοδότησης εἶχε ἐντυπωσιακὰ ἀποτελέσματα. Ἡ πλειονότητα τῶν ἐγκεκριμένων μεταπτυχιακῶν ἐντάχθηκαν στὸ ΕΠΕΑΕΚ παράλληλα μὲ ἓνα τεράστιο κύμα προτάσεων ἰδρυσης νέων. Σήμερα λειτουργοῦν περισσότερα ἀπὸ τριακόσια εἴκοσι προγράμματα μεταπτυχιακῶν σπουδῶν, ἐλάχιστα ἀπὸ τὰ ὁποῖα διατηροῦν αὐτονομία ἀπὸ τοὺς περιορισμούς καὶ τὶς προϋποθέσεις πού θέτει τὸ ΕΠΕΑΕΚ.

Ὁ προϋπολογισμὸς τῶν «ἐργων» ὀργάνωσης καὶ πιλοτικῆς λειτουργίας κάθε προγράμματος θὰ καλυφθεῖ ἐξ ὀλοκλήρου ἀπὸ τὸ ΕΠΕΑΕΚ. Ὡστόσο, ἡ κοινοτικὴ χρηματοδότηση ἀφορᾷ ἀποκλειστικὰ τὶς μελέτες ἐφαρμογῆς καὶ τὴν προετοιμασία τῶν προγραμμάτων καὶ ὄχι τὴν πραγματοποίηση τῆς ἐκπαιδευτικῆς τους λειτουργίας. Δεδομένου μάλιστα ὅτι, στὶς πράξεις ἰδρυσης αὐτῶν τῶν μεταπτυχιακῶν προγραμμάτων, προβλέπεται ρητῶς πὼς ἡ λειτουργία τους δὲν θὰ ἐπιβαρύνει τὸν κρατικὸ προϋπολογισμό, μετὰ τὸ πέρας καὶ τῆς πιλοτικῆς ἐφαρμογῆς τους (τέλη τοῦ 1999), τὰ μεταπτυχιακὰ προγράμματα τοῦ ΕΠΕΑΕΚ πρέπει νὰ ἔχουν ἐξασφαλισμένους πόρους αὐτοχρηματοδότησης ἀπὸ διδάκτρα, χορηγίες, παραγγελίες ἐργων κλπ. Ἢδη, αὐτὴ τὴ στιγμή, τὰ ἑλληνικὰ πανεπιστήμια κατακλύζονται ἀπὸ μεταπτυχιακὰ προγράμματα σπουδῶν πού στοιχίζουν στοὺς φοιτητῆς ἀπὸ 600.000 ἕως καὶ 3.000.000 δρχ.

έτησίως. Έτσι, λοιπόν, τό μεταπτυχιακό επίπεδο του πανεπιστημίου, όπου ή καλλιέργεια τής επιστήμης και τής έρευνας πρέπει νά βρίσκονται στό ανώτατο επίπεδο, οί σπουδές και οί άπονεμόμενοι τίτλοι χάνουν και τό επιστημονικό και τό δημοσιο περιεχόμενό τους.

Όπως φαίνεται από έναν τυπικό προϋπολογισμό έγκεκριμένου μεταπτυχιακού Έπιχειρησιακού Προγράμματος Άρχικης Έπαγγελματικής Κατάρτισης, κατά τήν πρώτη φάση εκτέλεσης του έργου, οί έργολήπτες θά απορροφήσουν τό 15,5% του προϋπολογισμού. Ένα 5% περίπου του συνολικού ποσού χρηματοδότησης άφορά στή συγκριτική άνάλυση συναφών μεταπτυχιακών προγραμμάτων στην Έλλάδα και στό έξωτερικό, ένα 4,5% στην άποτύπωση τής άπήχησης του μεταπτυχιακού προγράμματος τούς τελειόφοιτους του ΑΕΙ πού τό φιλοξενεί και ένα 6% στην πραγματοποίηση έρευνας τής άγοράς εργασίας σχετικά μέ τίς δυνατότητες άπορρόφησης άποφοίτων του προγράμματος.

Στή δεύτερη φάση οί έργολήπτες όφείλουν νά εκπονήσουν σχέδιο οικονομικής βιωσιμότητας του μεταπτυχιακού προγράμματος μετά τή λήξη τής χρηματοδότησης του από τό ΕΠΕΑΕΚ (διεύρυνση πόρων έσωτερικής και έξωτερικής χρηματοδότησης). Τό έργο αυτό θά απορροφήσει τό 4,5% του συνολικού προϋπολογισμού. Στή συνέχεια, τό 7% των πόρων θά δοθεί για τή σύνταξη έσωτερικού κανονισμού του μεταπτυχιακού προγράμματος. Στή επόμενη φάση θά διατεθεί τό 12,5% του προϋπολογισμού για τή σύνταξη βασικής βιβλιογραφίας κάθε διδακτικής ένότητας και τό 16% για τή παραγωγή εκπαιδευτικού και ένημερωτικού ύλικού. Η δεύτερη και ή τρίτη φάση άπορροφούν τό 40% τής χρηματοδότησης του προγράμματος.

Στή τέταρτη φάση, οί έργολήπτες όφείλουν νά άπορροφήσουν τό 38% του προϋπολογισμού για τήν όργάνωση και λειτουργία εργαστηρίων, βάσεων δεδομένων και άναγνωστηρίων. Τέλος, κατά τήν πιλοτική έφαρμογή του προγράμματος, οί έργολήπτες προβλέπεται νά διεξαγάγουν έρευνα για τό πώς άξιολογείται τό πρόγραμμα από τούς φοιτητές πού τό παρακολουθούν. Η έρευνα αυτή θά άπορροφήσει τό τελευταίο 6,5% του προϋπολογισμού. Οί δύο τελευταίες φάσεις άπορροφούν, δηλαδή, τό 44,5% τής συνολικής χρηματοδότησης.

Τά ποσά των χρηματοδοτήσεων έπιμερίζονται κατά κατηγορίες δαπανών ως έξής: Τό 30% του προϋπολογισμού άφορά σέ άμοιβές μελών ΔΕΠ, ειδικών έπιστημόνων, τεχνικού και διοικητικού προσωπικού πού θά άπασχοληθούν για τήν εκτέλεση των άνωτέρω έργων. Τό 9% τής συνολικής δαπάνης προβλέπεται νά καλύψει έξοδα μετακίνησης για τίς άνάγκες εκτέλεσης των έργων. Τό 13% άφορά σέ άμεσες δαπάνες (άναλώσιμα, άγορά τεχνολογίας ή συγγραφικών δικαιωμάτων και προμήθεια εκπαιδευτικού ύλικού), τό 15% άφορά σέ ύλικοτεχνική ύποδομή (άποσβέσεις έξοπλισμού, προσαρμογή κτιριακών εγκαταστάσεων κλπ.) και τό 5% σέ άπροσδιόριστα γενικά έξοδα. Τούτο, πρακτικά, σημαίνει ότι μόνο ένα 15-20% των κοινοτικών πόρων θά διατεθεί σέ πάγιο έξοπλισμό και έργα ύποδομής. Άκόμη, ένα ποσό πού άνέρχεται στό 20% του προϋπολογισμού έμφανίζεται νά άφορά ύποτροφίες. Τό ΕΠΕΑΕΚ, όμως, δέν χρηματοδοτεί ύποτροφίες. Στήν πραγματικότητα τά ποσά αυτά δίνονται έναντι παροχής ύπηρεσιών (πραγματικών ή πλασματικών) στην εκτέλεση των έργων πού περιγράφηκαν άνωτέρω και ή εμφάνισή τους ως ύποτροφιών συνιστά παραπλάνηση τής κοινής γνώμης. Οί «ύποτροφίες» αυτές, στίς

περισσότερες περιπτώσεις, λειτουργούν ως άπαλλαγή των «ύποτρόφων» από τήν ύποχρέωση καταβολής διδάκτρων.

3. Ίδρυση νέων τμημάτων

Η κυβέρνηση έχει έξαγγείλει ένα πρόγραμμα ίδρυσης εκατόν σαράντα νέων τμημάτων ΑΕΙ και ΤΕΙ για τή διετία 1999-2000 και 2000-2001. Έξ αυτών προβλέπεται ή λειτουργία των πρώτων έξήντα από τό έρχόμενο ακαδημαϊκό έτος. Τό πρόγραμμα ίδρυσης των νέων τμημάτων χρηματοδοτείται από τό ΕΠΕΑΕΚ μέ τό ποσό των 14,9 δισ. δραχμών. Έχει σημασία νά σημειωθεί ότι κατά τήν πρώτη φάση ύποβολής προτάσεων ύποβλήθηκαν ένδιαφέροντος για ίδρυση εκατόν σαράντα νέων τμημάτων ΑΕΙ και εκατόν δεκαέξι τμημάτων ΤΕΙ.

Η λειτουργία πανεπιστημιακών τμημάτων άπαιτεί, πριν άπό όλα, δημόσιους πόρους πού θά καλύψουν τή στελέχυσή τους. Τό 95% του κόστους λειτουργίας των σημερινών ΑΕΙ άφορά μισθούς έκλεγμένων μελών ΔΕΠ. Είναι γνωστό ότι οί πόροι του ΕΠΕΑΕΚ δέν μπορούν νά διατεθούν σέ μισθοδοσίες μόνιμου προσωπικού. Πώς θά λειτουργήσουν τά νέα τμήματα; Η κυβέρνηση δέν έχει άκόμα ξεκαθαρίσει αυτές τίς τόσο σημαντικές πτυχές του προβλήματος. Άπό ποιούς δημόσιους πόρους θά χρηματοδοτηθούν μετά τήν ίδρυσή τους; Άπό τό τρίτο Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης, άποφαίνεται τό ύπουργείο Παιδείας. Τούτο, όμως, όμως, είτε σημαίνει πώς οί, ούτως ή άλλως, περιορισμένες πιστώσεις για ίδρυση νέων θέσεων ΔΕΠ θά μοιραστούν άνάμεσα στά λειτουργούντα και τά ύπό ίδρυση τμήματα είτε ότι στά τελευταία θά διδάσκουν άποκλειστικά συμβασιούχοι και ώρομισθιοι. Η άλήθεια είναι ότι, για νά έξασφαλιστεί ή ένθική συμμετοχή στίς χρηματοδοτήσεις του ΕΠΕΑΕΚ, δεσμεύθηκε ή πλειονότητα θέσεων πού άφορούσαν στους προγραμματισμούς των λειτουργούντων ΑΕΙ. Και είναι γνωστό ότι τά περισσότερα από τά σημερινά πανεπιστημιακά τμήματα, ταιλιπωρημένα από τίς συνεχείς διασπάσεις των τελευταίων έτών, δέν μπορούν νά καλύψουν μέ έπάρκεια τή διδασκαλία τής ένγκυλιας γνώσης πού άπαιτεί ό τίτλος σπουδών τόν όποίο άπονέμουν.

Πώς, λοιπόν, θά χρηματοδοτούνται τά τμήματα αυτά όταν λήξει ή χρηματοδότηση του ΕΠΕΑΕΚ; Μέ δίδακτρα; Μέ προσφορά ύπηρεσιών σέ έξωπανεπιστημιακούς φορείς; Μέ χορηγίες; Θά έχουμε, δηλαδή, ΠΣΕ, προπτυχιακά πανεπιστημιακά τμήματα και Προγράμματα Μεταπτυχιακών Σπουδών πού θά ύποχρεωθούν νά έξασφαλίζουν ίδιους πόρους για τή λειτουργία τους.

Σέ πρόσφατη ένγκύκλιο τό ύπουργείο Παιδείας, άποδεχόμενο ότι δέν είναι ένφικτή ή ίδρυση νέων όργανικών θέσεων στά ΑΕΙ, προβλέπει τή μεταφορά όργανικών θέσεων από μία πανεπιστημιακή μονάδα σέ μία άλλη. Άρμόδιο για τήν ίδρυση, άρα και τήν κατάρτιση θέσεων είναι τό Πρυτανικό Συμβούλιο. Η σχετική άπόφαση μπορεί νά ληφθεί και χωρίς τή συγκατάθεση των έμπλεκόμενων τμημάτων και τής Συγκλήτου. Η ένταση πού γεννά ή οικονομική άσφυξία στην όποία έχουν καταδικαστεί τά ΑΕΙ μεταφέρεται σέ άνταγωνισμούς στό έσωτερικό του πανεπιστημίου.

4. Πανεπιστημιακά πτυχία εκτός Νόμου Πλαισίου για τά ΑΕΙ

Πέραν των άνωτέρω, ή κυβέρνηση προχωρεί στην ίδρυση έξωπανεπιστημιακών εκπαιδευτικών θεσμών πού θά άπονέμουν

πανεπιστημιακούς τίτλους Ισότιμους με τὰ πτυχία ἢ τὰ μεταπτυχιακά διπλώματα τῶν ΑΕΙ. Οἱ θεσμοὶ αὐτοὶ θὰ λειτουργοῦν πέρα ἀπὸ τὶς διατάξεις τοῦ Νόμου Πλαισίου γιὰ τὴν Ἀνώτατη Ἐκπαίδευση, δὲν θὰ διοικούνται ἀπὸ συλλογικά ὄργανα καὶ ἡ φοίτηση σὲ αὐτὰ δὲν θὰ εἶναι δωρεάν γιὰ ὅλους τοὺς πολίτες. Πρόκειται γιὰ τὸ Ἑλληνικὸ Ἀνοικτὸ Πανεπιστήμιο καὶ τὰ φερόμενα ὑπὸ ἴδρυση πανεπιστήμια νομικῶν προσώπων δημοσίου δικαίου.

α) Τὸ Ἑλληνικὸ Ἀνοικτὸ Πανεπιστήμιο

Ἐπὶ τῆς ἀρχῆς, ἡ ἰδέα τοῦ Ἀνοικτοῦ Πανεπιστημίου εἶναι καὶ σωστὴ καὶ γόνιμη. Ἀνταποκρίνεται στὴν ἀνάγκη ἐκπαίδευσης ἐνηλίκων, ὄσων, δηλαδή, δὲν εἶχαν τὴ δυνατότητα ἢ τὴν εὐκαιρία νὰ κάνουν σπουδὲς τὰ χρόνια ποὺ ἔπρεπε. Ὡστόσο, τὸ Ἑλληνικὸ Ἀνοικτὸ Πανεπιστήμιο ἀποτελεῖ κακέκτυπο ξένων ἀντίστοιχων ἰδρυμάτων (στὴ Μεγάλῃ Βρετανίᾳ, ἐπὶ παραδείγματι, τὸ Ἀνοικτὸ Πανεπιστήμιο λειτουργεῖ με ἑξαιρετικὴ ἐπιτυχία) ποὺ μεταφτυτεύεται στὴν Ἑλλάδα με ἐντελῶς διαφορετικὰ πρόσημα γιὰ νὰ ἀποτελέσει τὸ δέκατο ὄγδοο ΑΕΙ τῆς χώρας καὶ τὸ πρῶτο ποὺ λειτουργεῖ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς προβλέψεις τοῦ Νόμου Πλαισίου.

Τὸ ἴδρυμα αὐτὸ εἶναι κατασκευασμένο ὡς καταρτισιακὸ κέντρο ποὺ δὲν πληροῖ τὶς προϋποθέσεις τοῦ δημοσίου ΑΕΙ. Κατ' ἀρχὴν, τὸ θεσμικὸ πλαίσιο ὑπὸ τὸ ὁποῖο λειτουργεῖ εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ προβλέπει ὁ Νόμος Πλαίσιο γιὰ τὴν ὄργανωση καὶ λειτουργία τῶν πανεπιστημίων. Δὲν προβλέπεται ἡ διάταξη τῶν γνωστικῶν πεδίων ποὺ θεραπεύει σὲ αὐτόνομα τμήματα. Τὸ Ἑλληνικὸ Ἀνοικτὸ Πανεπιστήμιο περιλαμβάνει τέσσερις διοικητικὸς τομεῖς: τὸν ἀκαδημαϊκὸ τομέα, τὸν διοικητικὸ τομέα, τὸν τομέα ἐκπαιδευτικοῦ ὕλικου καὶ ἐκπαιδευτικῆς μεθοδολογίας καὶ τὴ μονάδα ἀξιολόγησης. Ὁ ἀκαδημαϊκὸς τομέας περιλαμβάνει τέσσερις σχολές: τὴ Σχολὴ Ἀνθρωπιστικῶν Σπουδῶν,⁶ τὴ Σχολὴ Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν,⁷ τὴ Σχολὴ Θετικῶν Ἐπιστημῶν καὶ Τεχνολογίας⁸ καὶ τὴ Σχολὴ Ἐφαρμοσμένων Τεχνῶν.⁹ Οἱ σχολές προσφέρουν πτυχία ἢ μεταπτυχιακά διπλώματα σὲ διαφορετικὰ γνωστικὰ ἀντικείμενα ποὺ, ὅμως, δὲν ἀναπτύσσονται αὐτοδυνάμως. Ἡ σχολὴ καλύπτει ταυτόχρονα τὰ γνωστικὰ ἀντικείμενα πολλῶν ἐπιστημῶν. Ποιὸς, ὅμως, ἔχει τὴν ἐπιστημονικὴ εὐθύνη γιὰ τὴ διδασκαλία καθεμίας ἀπὸ αὐτὲς τὶς πολλὲς ἐπιστῆμες καὶ γιὰ τὴν ἀπονομὴ πτυχίων σὲ καθεμία ἀπὸ αὐτές;

Τὸ Ἑλληνικὸ Ἀνοικτὸ Πανεπιστήμιο χρηματοδοτεῖται καὶ αὐτὸ μέσω τοῦ ΕΠΕΑΕΚ, ἐνῶ προβλέπεται καταβολὴ διδάκτρων τῆς τάξης τῶν πεντακοσίων ἕως ἑξακοσίων χιλιάδων δραχμῶν ἐτησίως.

Ἡ προσωρινὴ Διοικουσα Ἐπιτροπὴ ποὺ διοικεῖ καὶ ὀργανώνει τὸ Ἑλληνικὸ Ἀνοικτὸ Πανεπιστήμιο δὲν ἔχει ἀκαδημαϊκὸ χαρακτήρα. Σ' αὐτὴν μετέχουν τέσσερα μέλη ΔΕΠ ἑλληνικῶν ΑΕΙ, ἓνας μητροπολίτης, ἓνας ἐκπρόσωπος τῆς Ἐνωσῆς Ἑλληνικῶν Τραπεζῶν, ὁ πρόεδρος τοῦ Ὄργανισμοῦ Ἀνάγερσης Νέου Μουσείου Ἀκρόπολης, δύο ὁμογενεῖς ἀπὸ τὶς ΗΠΑ καὶ ὁ γενικός διευθυντὴς τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Ἰνστιτούτου Δημοσίου Διοίκησης. Αὐτὴ ἡ Διοικουσα Ἐπιτροπὴ ὀρίζει τὸ διδακτικὸ προσωπικὸ τοῦ πανεπιστημίου, τὰ προγράμματα σπουδῶν, τὶς προϋποθέσεις εἰσαγωγῆς φοιτητῶν. Αὐτὴ ἢ μὴ ἀκαδημαϊκὸς χαρακτήρα Διοικουσα Ἐπιτροπὴ θὰ παρέχει πτυχία ἰσότιμα με ἐκεῖνα τῶν ἄλλων ΑΕΙ.

β) Τὰ Πανεπιστήμια νομικῶν προσώπων δημοσίου δικαίου

Τὴν περασμένη ἀνοιξη, με ἀφορμὴ τὴ συζήτηση γιὰ τὴν ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος, ἐτέθη τὸ ζήτημα λειτουργίας ἰδιωτικῶν πανεπιστημίων. Τὸ ΠΑΣΟΚ ἐπέμεινε ὅτι δὲν συντρέχουν λόγοι ἀλλαγῆς τῆς σχετικῆς συνταγματικῆς διάταξης. Λίγες μέρες ἀργότερα, γνωμάτευση τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας ἀναφέρει ὅτι δὲν ἀντιβαίνει πρὸς τὸ Σύνταγμα ἡ ἴδρυση πανεπιστημίων ἀπὸ ΝΠΔΔ. Τοῦτο σημαίνει ὅτι οἱ Ὄργανισμοὶ Τοπικῆς Αὐτοδιοίκησης ἢ ἡ Ἐκκλησία μποροῦν, βάσει σχετικοῦ νόμου, νὰ ἰδρῦσουν Ἀνώτατα Ἐκπαιδευτικὰ Ἰδρύματα.

Ὁ ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ Ε. Βενιζέλος, σὲ ἄρθρο του στὴν ἐφημερίδα *Τὸ Βῆμα* (7.6.98), σχολιάζει τὴ γνωμοδότηση τοῦ ΣτΕ ὡς ἑξῆς: «Ἐφ' ὅσον ἐμφανιστοῦν ετερογέτες, δωρητὲς ἢ χορηγοὶ ἔτοιμοι νὰ χρηματοδοτήσουν ἓνα μὴ κρατικὸ, μὴ κερδοσκοπικὸ καὶ ἀξιοκρατικὸ ΑΕΙ, ἢ Βουλὴ μπορεῖ —στὸ πλαίσιο τῆς ἰσχύουσας ρύθμισης τοῦ ἄρθρου 16 τοῦ Συντάγματος— νὰ ψηφίσει νόμο ποὺ θὰ τὸ ἰδρῦει με τὴν τυπικὴ μορφή τοῦ ΝΠΔΔ, με κάθε δυνατὴ εὐελιξία ὡς πρὸς τὴν ὄργανωση, διοίκηση καὶ λειτουργία του (...). Αὐτὸ ποὺ ἐπιβάλλει ὡς προϋπόθεση τὸ ἰσχὺον Σύνταγμα εἶναι τὰ ΑΕΙ νὰ ἔχουν τὴ μορφή ΝΠΔΔ καὶ ὄχι νὰ ὀφείλουν τὴν ὑπαρξὴ καὶ λειτουργία τους σὲ μιά ἀμιγῶς κρατικὴ πρωτοβουλία καὶ χρηματοδότηση».

Ἦδη, ἀπὸ δημοσιεύματα ποὺ δὲν ἔχουν διαψευστεῖ, προβλέπεται ἡ ἴδρυση Θεολογικῶν Ἀκαδημιῶν, οἱ ὁποῖες θὰ ἐντάσσονται στὴν τριτοβάθμια ἐκπαίδευση. Οἱ ἀκαδημίες αὐτές θὰ ὑπάγονται στὸ ΥΠΕΠΘ, ἡ διοίκησή τους ὅμως θὰ εἶναι στὴν εὐθύνη τῆς Ἐκκλησίας. Παρ' ὅλ' αὐτὰ θὰ ἀπονέμουν πτυχίον ἰσότιμο με αὐτὰ τῶν ἄλλων ΑΕΙ. Ἡ διοίκησή τους θὰ ὑπάγεται στὴν εὐθύνη τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας. Τοῦ ἐπιστημονικοῦ συμβουλίου, ποὺ ἐπέχει θέση Συγκλήτου, θὰ προΐσταται ὁ Ἀρχιεπίσκοπος καὶ θὰ μετέχουν μέλη τῆς Ἱεραρχίας καὶ δύο μέλη ΔΕΠ ἑλληνικῶν ΑΕΙ ποὺ θὰ διορίζονται ἀπὸ τὸν ὑπουργὸ Παιδείας. Οἱ σπουδὲς θὰ εἶναι διάρκειας ὀκτώ ἑξαμήνων, ὅπως στὰ ἄλλα ΑΕΙ, καὶ τὰ πεδία τῶν παρεχόμενων σπουδῶν δὲν θὰ ἀφοροῦν μόνο σὲ ἱερατικὸς τομεῖς. Καί, ἀσφαλῶς, οἱ σπουδὲς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἐκκλησίας δὲν θὰ ὑπάγονται στὶς διατάξεις τοῦ Νόμου Πλαισίου. Ἀντιστοιχῶς, συζητεῖται ἡ κατάθεση σχεδίου νόμου περὶ ἴδρυσης Πανεπιστημίου τοῦ ὑπουργείου Ἐθνικῆς Ἀμύνης σὲ γνωστικὰ ἀντικείμενα λειτουργούντων πανεπιστημιακῶν τμημάτων, ἀλλὰ αὐτὸ ὑπὸ ἰδιόμορφο πλαίσιο λειτουργίας, διοίκησης καὶ χρηματοδότησης.

Με αὐτὰ τὰ δεδομένα, τί ἐμποδίζει λ.χ. τὸν δήμαρχο Ἀθηναίων ἢ τὴ Διοίκηση οἰουδήποτε ΝΠΔΔ νὰ ἰδρῦσουν πανεπιστήμια, σὲ συνεργασία με ὀμίλους ἑταιρειῶν, τραπεζῶν ἢ ἐκδοτικὰ συγκροτήματα;

Ἡ προβλεπόμενη ἀναρρύθμιση

Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 1990 φαίνεται νὰ ἔχει ὑποχωρήσει δραματικὰ ὁ πανεπιστημιακὸς ἐπαγγελματισμὸς, ὅπως τὸν περιέγραφε στὰ μέσα τοῦ '80 ὁ Κοσμάς Ψυχοπαίδης στὸ π. *Πανεπιστήμιο*. Τὸ κυνῆγι τῶν προγραμματῶν, ἡ νόμιμη πλέον ἄσκησις ἐλεύθερου ἐπαγγέλματος ἀπὸ τὰ μέλη ΔΕΠ, ἡ ἀποδοχὴ θεσμῶν ὅπως τὰ ΠΣΕ καὶ ρυθμίσεων ὅπως ἡ ἐπιβολὴ διδάκτρων σὲ προπτυχιακὰ ἢ μεταπτυχιακὰ προγράμματα, ἢ πολυδιάσπαση τῶν παλιῶν τμημάτων ποὺ ἀντιστοιχοῦσαν σὲ αὐτοτελεῖς ἐπιστῆμες καὶ ἡ ἴδρυση πλειάδας νέων τμημάτων ποὺ χο-

ρηγοῦν ἄκρως ἐξειδικευμένα πτυχία κατάρτισης, ὅλα τὰ ἀνωτέρω ἔχουν ὑποσκάψει ἐπικίνδυνα τὸν δημόσιο χαρακτήρα τοῦ πανεπιστημίου, ἔχουν ὑπονομεύσει τὴν αὐτοτέλεια τῶν ΑΕΙ.

Τὰ μέτρα πού προαναφέρθηκαν μοιάζουν πρόχειρα, ἀσυνάρτητα, σπασμωδικά. Εἶναι ὄντως ἔτσι; Ἡ κυβέρνηση, κατὰ δήλωση τοῦ ὑπουργοῦ Παιδείας, προετοιμάζει νέα δέσμη νομοθετημάτων γιὰ τὴν οικονομικὴ αὐτοτέλεια καὶ τὴν ἀξιολόγηση τοῦ ἔργου τῶν ΑΕΙ. Πρόκειται, καθὼς φαίνεται, γιὰ ρυθμίσεις πού θὰ κλείσουν τὸν κύκλο τῆς λεγόμενης μεταρρύθμισης καὶ θὰ ἀναδιατάξουν τὸ χάος πού ἔχει δημιουργηθεῖ. Μὲ δεδομένη τὴ μείωση τῆς δημόσιας χρηματοδότησης γιὰ τὴ λειτουργία τῶν ΑΕΙ, τὰ πανεπιστήμια θὰ κληθοῦν «νά τὰ βγάλουν πέρα μόνο τους», γιὰ νὰ καλύψουν, μάλιστα, ἐκπαιδευτικὲς ἀνάγκες πού δὲν τὶς καθορίζουν τὰ ἴδια (ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν εἰσακτέων, λόγου χάριν, δὲν θὰ πάψει νὰ καθορίζεται ἀπὸ τὸ κράτος).

Τὰ πανεπιστημιακὰ τμήματα, μπροστὰ στὸν κίνδυνο κατάρτησης, συγχώνευσή τους μὲ ἄλλα ἢ ἀκόμα καὶ ἀπόλυσης τοῦ προσωπικοῦ τους, θὰ βρεθοῦν ὑποχρεωμένα νὰ ἀναζητήσουν ἴδιους πόρους γιὰ τὴ χρηματοδότηση τῶν λειτουργιῶν τους. Τέτοιες δυνατότητες ἔχουν ἤδη θεσμοθετηθεῖ. Ἡ πρώτη ἀφορὰ στὴ γενίκευση τῶν διδασκτρων, στὰ μεταπτυχιακὰ σὲ πρώτη φάση. Ἡ δεύτερη ἔχει νὰ κάνει μὲ τίς ρυθμίσεις γιὰ τὴν ἀπασχόληση τῶν μελῶν ΔΕΠ. Οἱ παρακρατήσεις ἀπὸ τὸν Εἰδικὸ Λογαριασμὸ τῶν ΑΕΙ τοῦ 15-30% τῶν ἐπαγγελματικῶν ἐσόδων τῶν διδασκόντων ἤδη λειτουργοῦν ὑπὲρ τῆς ἐνθάρρυνσης ἐξωπανεπιστημιακῶν ἐπαγγελματικῶν δραστηριοτήτων, προσφοράς ἐρευνητικῶν ἢ συμβουλευτικῶν ὑπηρεσιῶν. Ἡ ἀποδοτικὴ ἀσκήση ἐλευθέρου ἐπαγγέλματος θὰ φθάσει νὰ ἀποτελεῖ οὐσιαστικὸ προσὸν ἐνλογῆς ἢ προαγωγῆς μελῶν ΔΕΠ. Τὰ ΑΕΙ θὰ ἀναγκαστοῦν νὰ ἀναλαμβάνουν καθοδηγούμενες ἐρευνες καὶ χρηματοδοτούμενες μελέτες ἀπὸ ἰδιωτικούς ἢ δημόσιους παραγγελεῖς. Καὶ ἐκεῖ θὰ πρέπει νὰ ξαναορίσουμε τίς ἔννοιες τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἐλευθερίας, τῆς αὐτοδιοίκησης, τοῦ πανεπιστημιακοῦ ἀσύλου.

Τὸ ἑλληνικὸ πανεπιστήμιο τείνει νὰ ἐκπέσει σὲ ὑποβαθμισμένο καταρτιστικὸ κέντρο πού παρέχει ρηχὲς καὶ κατακερματισμένες γνώσεις. Παράλληλα, διαφαίνεται ἡ τάση δημιουργίας, μέσω διαπανεπιστημιακῶν μεταπτυχιακῶν ἢ διδακτορικῶν προγραμμάτων, ἐπιλεγμένων θυλάκων παροχῆς σπουδῶν «ἐξαιρετικῆς ποιότητας». Τέτοια προγράμματα ἔχουν ἀρχίσει ἤδη νὰ λειτουργοῦν, μὲ τὴν οἴηση τῆς «μικρῆς Ὀξφόρδης» μέσα στὴν ἑλληνικὴ μίτσηρη πραγματικότητα. Ἐχουν ὑψηλότερα δίδακτρα, αὐστηρὴ ἐπιλογή «λίγων καὶ καλῶν» διδασκόντων, «λίγων καὶ καλῶν» φοιτητῶν πού φιλοδοξοῦν νὰ ξανασπουδάσουν, ἀπὸ τὸ ἄλφα ὡς τὸ ὦμέγα, τὴν ἐπιστήμη πού δὲν διδάσκεται ἐπαρκῶς στὰ διαλυμένα ἐγκύκλια προγράμματα σπουδῶν, ὥστε νὰ ἀποτελέσουν τὰ αὐριανὰ στελέχη καὶ τὸ δυναμικὸ ἀναπαραγωγῆς τῆς πανεπιστημιακῆς ἐλίτ.

Τὸ ΠΑΣΟΚ, ἀντὶ νὰ διορθώσει τίς στρεβλώσεις πού παρουσιάστηκαν ἀπὸ τὴν ψήφιση τοῦ Ν. 1268/82, ἀντὶ νὰ προχωρήσει στὸν ἐκσυγχρονισμό, τὴ διεύρυνση καὶ τὸν ἐξορθολογισμό τῆς ἀνάτατης παιδείας, πυροδοτεῖ μιά βραδυφλεγῆ θεσμικὴ βόμβα πού ἀπειλεῖ τὰ θεμέλια τοῦ δημόσιου πανεπιστημίου.

νέων τμημάτων ἐξακολουθεῖ νὰ ἀποτελεῖ ἀποκλειστικὸ προνόμιο τοῦ ἐκάστοτε ὑπουργοῦ Παιδείας καὶ τῶν ἀκαδημαϊκῶν ἢ πολιτικῶν του συμβούλων. Μὲ τὸ Ν. 2327/95 ἰδρύθηκε τὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο Παιδείας (ΕΣΥΠ), στὸ ὁποῖο ἐπιχειρεῖται ἕνας συγκερασμὸς ἀρμοδιοτήτων τοῦ ΣΑΠ καὶ τῆς ΕΑΓΕ. Ὡστόσο, ὅπως φάνηκε κατὰ τὴν τρέχουσα ἐκπαιδευτικὴ κρίση, ἡ ἐνεργοποίηση τοῦ ΕΣΥΠ δὲν συνιστᾷ κυβερνητικὴ προτεραιότητα.

2. Οἱ κάθε εἶδους ἰδιωτικὸν χαρακτήρα ἀποδοχῆς τῶν μελῶν ΔΕΠ «πλήρους ἀπασχόλησης» εἰσπράττονται ὑποχρεωτικὰ μέσω τοῦ Εἰδικοῦ Λογαριαμοῦ γιὰ τὴν Ἀξιοποίηση Κοινῶν τῶν ΑΕΙ, ἀπὸ τὸν ὁποῖον παρακρατεῖται 15% ἀνὰ ἀμοιβὴ χρηματοδοτούμενων ἐρευνητικῶν προγραμμάτων, 20% γιὰ ἀμοιβὴ κάθε εἶδους ἔργου καὶ 30% ἀνὰ ἀμοιβὴ ἀπὸ ἀσκήση ἐλευθέρου ἐπαγγέλματος. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι, λόγω τῆς στενότητος στὴ δημόσια χρηματοδότηση τῶν ΑΕΙ, ἀρκετὰ ἰδρύματα φαίνεται νὰ ἐνθαρρύνουν τὴν ἐξωπανεπιστημιακὴ ἀπασχόληση τῶν μελῶν ΔΕΠ, ὥστε νὰ ἀντλοῦν πόρους μέσω τοῦ Εἰδικοῦ Λογαριαμοῦ.

3. Βλ. Σίσυ Βελισσαρίου, «Γνώση καὶ Εὐρωπαϊκὴ Ταυτότητα», ὁ Πολίτης, τχ. 58 (1998), σ. 12-16.

4. Γ. Ἀρσένης, «Ἡ μεταρρύθμιση ἀναγκαῖα πολιτικὴ», εἰσήγηση στὸ Συμπόσιο γιὰ τὴν Ἐπαγγελματικὴ Ἐκπαίδευση καὶ Κατάρτιση, Ἐπενδυτής, 7/8.11.1998.

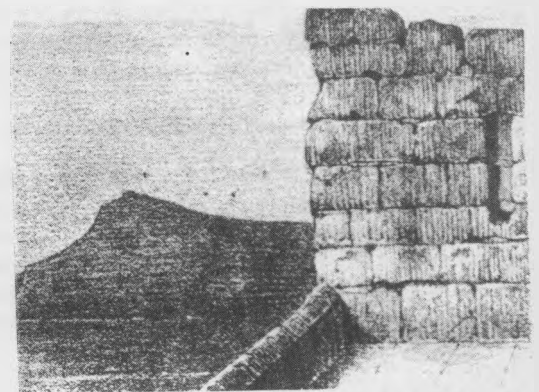
5. Τὰ πτυχία τῶν ΠΣΕ ἀφοροῦν στοὺς ἐξῆς τομεῖς: Πολιτισμὸς (5): Κινηματογράφος, τηλεόραση, νέες τεχνολογίες. Τεχνολογίες καὶ Πολιτισμὸς. Καλῶν τεχνῶν καὶ σύγχρονων τεχνολογιῶν, Ἐπιστημῶν καὶ Πολιτισμοῦ, Μουσειοπαιδαγωγικῆς ἐκπαίδευσης. Φυσικὲς Ἐπιστήμες (7): Ἐνεργειακῆς καὶ Περιβαλλοντικῆς Τεχνολογίας, Βιοχημείας, Ἱατρικῆς Βιοχημείας, Ἀνθρώπινης Ἀπόδοσης καὶ Ὑγείας, Βιομηχανικῆς Χημείας καὶ Βιοτεχνολογίας, Τεχνολογίας Ὑλικῶν καὶ Κατασκευῶν, Μηχανικῆς καὶ Ἱατρικῆς Τεχνολογίας. Διοίκηση (2): Ἐφαρμοσμένες Ἐπιστήμες Διοίκησης, Διαχείριση Ἀνθρώπινων Πόρων. Κοινωνικὲς Ἐπιστήμες (1): Νοτιοανατολικὲς Σπουδές. Ἀγροτικὴ Οἰκονομία καὶ Περιβάλλον (5): Διαχείριση Ἀγροτικῶν Οἰκονομιῶν, Διαχείριση Ἀγροτικοῦ Περιβάλλοντος καὶ Φυσικῶν Πόρων, Σχεδιασμὸς Νησιωτικοῦ Περιβάλλοντος καὶ Χαρτογραφίας. Ἐφαρμοσμένη Ἀγροτοκαλλιέργεια, Ἀγροτικὴ Οἰκονομία.

6. Σπουδές στὸν Ἑλληνικὸ Πολιτισμὸ (πτυχίο). Σπουδές στὸν Εὐρωπαϊκὸ Πολιτισμὸ (πτυχίο). Σπουδές στὴν Ὁρθόδοξη Θεολογία (Μεταπτυχιακὸ Δίπλωμα Εἰδίκευσης, ΜΔΕ). Σπουδές στὴν Ἐκπαίδευση (ΜΔΕ). Μεταπτυχιακὴ Εἰδίκευση Καθηγητῶν Γαλλικῆς, Ἀγγλικῆς, Γερμανικῆς καὶ Ἰσπανικῆς Γλώσσας.

7. Διοίκηση Ἐπιχειρήσεων καὶ Ὄργανισμῶν (πτυχίο). Διοίκηση Τουριστικῶν Ἐπιχειρήσεων (ΜΔΕ). Διοίκηση Μονάδων Ὑγείας (ΜΔΕ). Τραπεζικὴ (ΜΔΕ). Διοίκηση Πολιτισμικῶν Μονάδων (ΜΔΕ).

8. Πληροφορικὴ (πτυχίο). Σπουδές στὶς Φυσικὲς Ἐπιστήμες (πτυχίο). Περιβαλλοντικὲς Σπουδές-Διαχείριση Ἀποβλήτων (ΜΔΕ). Περιβαλλοντικὲς Σπουδές-Περιβαλλοντικὸς σχεδιασμὸς πόλεων, ἔργων καὶ κτιρίων (ΜΔΕ). Ἐλεγχος καὶ διασφάλιση ποιότητας (ΜΔΕ). Διαχείριση Τεχνικῶν Ἔργων (ΜΔΕ). Σεισμικὴ Μηχανικὴ καὶ Ἀντισεισμικὲς Κατασκευές (ΜΔΕ).

9. Γραφικὲς Τέχνες - Πολυμέσα (ΜΔΕ).

1. Ἡ ΕΑΓΕ δὲν λειτουργοῦσε ποτέ, ἐνῶ τὸ ΣΑΠ παρέμεινε ὄργανο διακοσμητικοῦ χαρακτήρα καὶ, στὴν πράξη, οἱ ἀρμοδιότητές του ἐκχωρήθηκαν στὴ λεγόμενη Σύνοδο τῶν Πρυτάνεων. Ἐτσι, ἡ ἴδρυση

Ο «ΤΡΙΤΟΣ ΔΡΟΜΟΣ»

(Β' μέρος)

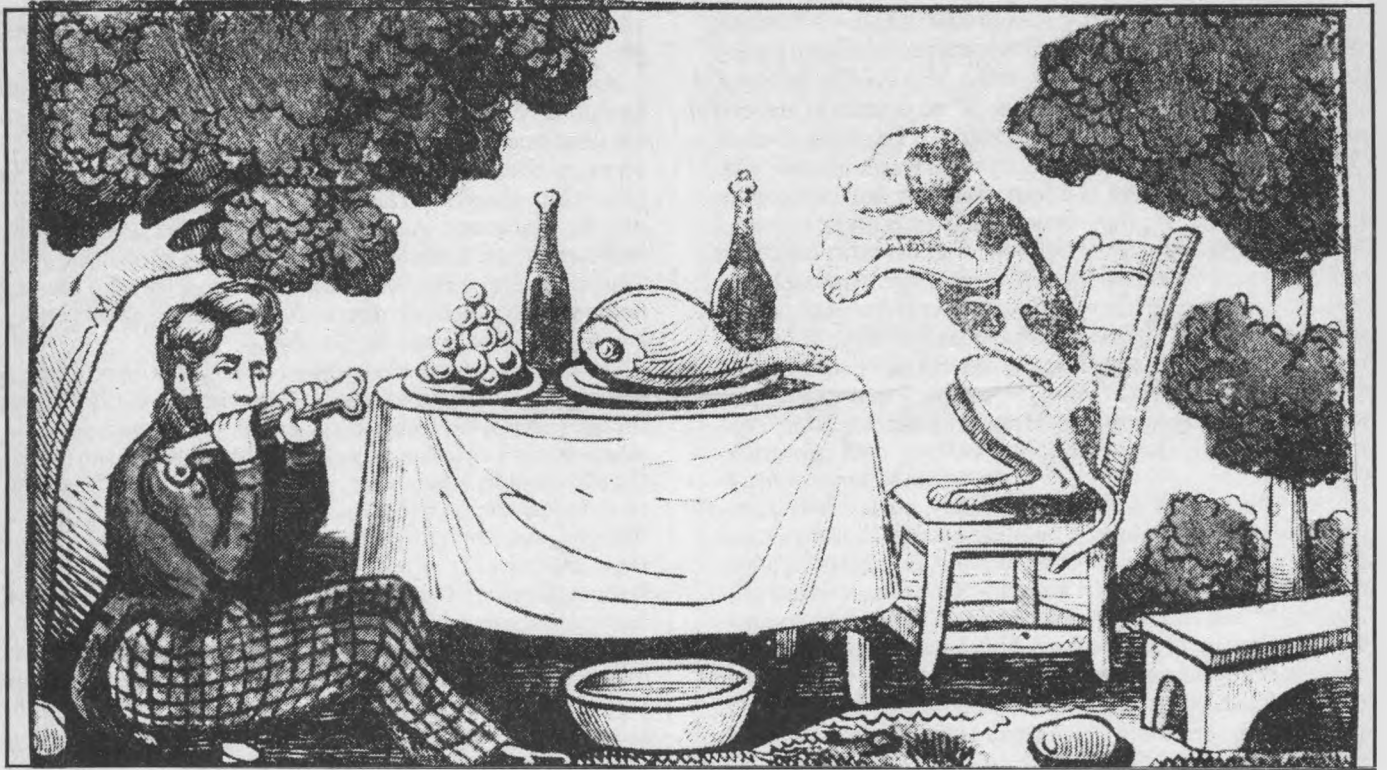
τοῦ Βασίλη Ζουναλῆ

Συνεχίζουμε τή συζήτηση γιά τόν *Τρίτο Δρόμο* τοῦ Ἄντονυ Γκίντενς. Ἐναν «Τρίτο Δρόμο» ὄριμο φρούτο, ὄχι μόνον τῆς ἀγγλικῆς σοσιαλδημοκρατίας (ἄς μή μᾶς ξεγελοῦν τά ἔντονα βρετανικά χαρακτηριστικά του), ἀλλά καί τῆς σοσιαλδημοκρατίας ἄλλων χωρῶν (κυρίως δυτικοευρωπαϊκῶν). Τό Πρόγραμμα Βάσης τοῦ SPD (1989), παραδείγματος χάριν, «κατέληγε στό συμπέρασμα ὅτι ἡ "εὐπορη πλειοψηφία" εἶχε πλέον ἀποστασιοποιηθεῖ ἀπό τὰ σοσιαλδημοκρατικά ἤθη τοῦ κολεκτιβισμοῦ καί τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης. Γι' αὐτό καί θά ἔπρεπε νά ἀναδειχθοῦν ἀκόμη πιό ξεκάθαρα τά ἐπιτεύγματα τῆς ἀτομικότητας καί ἡ οἰκονομική ἀνταγωνιστικότητα», μᾶς ὑπενθυμίζει ὁ Γκίντενς. Πῶς θά ἐξασφαλισθεῖ μιά ἐκλογική πλειοψηφία, ἂν ἀγνοήσῃ κανεῖς τά γούστα τῆς «εὐπορης πλειοψηφίας»;

Αὐτή ἡ «εὐπορη πλειοψηφία» ἀσχολεῖται τόσο μέ ζητήματα οἰκονομίας (πῶς θά «οἰκονομήσῃ» περισσότερα), ὅσο καί μέ τήν ποιότητα τῆς ζωῆς της. (Ὁ «μεταῦλισμός» τοῦ συρμοῦ ἀστοχεῖ ἐπιμένοντας νά μᾶς πείσει ὅτι «ἐφόσον ἐπιτευχθεῖ ὀρισμένο ἐπίπεδο εὐμάρειας, οἱ ψηφοφόροι δέν ἀσχολοῦνται τόσο μέ ζητήματα οἰκονομίας ὅσο μέ τήν ποιότητα τῆς ζωῆς τους».) Γι' αὐτό καί τῆς «πάει γάντι» τό νέο σχέδιο οἰκολογικοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ: «Ἡ προστασία τοῦ περιβάλλοντος θεωρεῖται ὡς πηγὴ οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης μᾶλλον παρά ὡς ἀνασχετικός παράγοντας αὐτῆς».

Ὅλες αὐτές οἱ συζητήσεις, ὅλος αὐτός ὁ προβληματισμός καί τὰ δημοσιοποιηθέντα προγράμματα τῆς σοσιαλδημοκρατίας (καί ὄχι μόνον!) εἶχαν ὡς κύριο στόχο μιά συνολική «ἀπάντηση στήν ἀνοδο τῆς φιλοσοφίας τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς». Ἀρχίσαμε, ἤδη, νά διαπιστώνουμε ἀπό τό προηγούμενο τεῦχος τοῦ *Πολίτη* (Α' μέρος), καί θά τό ἐπιβεβαιώσουμε στά ἐπό-

μενα, ὅτι καμιά τέτοια συνολική ἀπάντηση δέν δόθηκε μέχρι σήμερα. Τό ἀντίστροφο: ἡ «φιλοσοφία τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς» κατέκτησε ἐπιπλέον μερίδια, μονοπωλεῖ πλέον καί τήν ἀγορά τῶν πολιτικῶν προγραμμάτων. Ἡ ἀπόπειρα τοῦ «Τρίτου Δρόμου» νά ὑπερβεῖ τόσο τήν παλαιῶν τύπου σοσιαλδημοκρατία ὅσο καί τόν νεοφιλελευθερισμό ἔχει ξεφουσκώσει μεσοστράτις: ἡ ὑπέρβαση τῆς παλαιᾶς σοσιαλδημοκρατίας καλά κρατεῖ, ἀλλά ἡ ὑπέρβαση τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ ἔχει σκαλώσει. Ἄλλωστε, κι ὁ ἴδιος ὁ Γκίντενς γνωρίζει ὅτι τό στοίχημά του δέν ἔχει ἀκόμη κερδηθεῖ: ἡ ἐπιτυχία του ἐξαορτᾶται ἀπό τήν τροπή πού θά πάρουν μελλοντικά οἱ σχετικῆς συζητήσεις. Ἀποφεύγει, μάλιστα, νά πάρει θέση στίς αἰτιάσεις ἐναντίον τοῦ «ὑπαρκτοῦ τρίτου δρόμου» (κυρίως ἐναντίον τοῦ Μπλέρ, ἀλλά καί ἐναντίον τῶν λοιπῶν δυτικοευρωπαϊκῶν σοσιαλιστογενῶν κυβερνήσεων καθῶς καί ἐναντίον τοῦ ἀμερικανικοῦ «τρίτου δρόμου» τοῦ Κλίντον) γιά «ντιζάνιν σοσιαλισμό», γιά «ξαναξεσταμένο νεοφιλελευθερισμό». Αὐτές οἱ αἰτιάσεις ἐνδεχομένως νά βρίσκουν σύμφωνο καί τόν Γκίντενς σέ πολλά σημεία, ἀλλά δέν τόν πτοοῦν: «Στόχος μου στό κείμενο πού ἀκολουθεῖ δέν εἶναι νά ἀξιολογήσω τίς παρατηρήσεις αὐτές, ἀλλά νά ἐξετάσω τό σημεῖο στό ὁποῖο βρίσκεται ἡ συζήτηση γιά τό μέλλον τῆς σοσιαλδημοκρατίας», δηλώνει ἀπό τίς πρώτες σελίδες τοῦ βιβλίου του. Γνωρίζουμε ὅτι ψεύδεται: δέν ἐξετάζει «τό σημεῖο στό ὁποῖο βρίσκεται ἡ συζήτηση...» ὡς οὐδέτερος παρατηρητής: τουναντίον, εἶναι ἕνας ἀπό τούς «γκουρού» τῆς νέας σοσιαλδημοκρατίας, τοῦ νέου «ριζοσπαστικοῦ κέντρου». Ἄς τό καταπιούμε, ὅμως, κι αὐτό γιά νά συνεχίσουμε τή συζήτηση μαζί του. Ἐμεῖς ξέρουμε ὅτι ὁ «Τρίτος Δρόμος» εἶναι ἐν πολλοῖς «ξαναξεσταμένος νεοφιλελευθερισμός» ἀλλά αὐ-

τό είναι πού «παίζει» σήμερα και οφείλουμε νά τόν διαδοῦμε μέχρι τέλους, πρίν ποῦμε τά δικά μας.

Ὁ Γκίντενς θέλει νά ἐστιάσει, μεταξύ ἄλλων, τήν προσοχή μας σέ «πέντε βασικά διλήμματα»:

- Παγκοσμιοποίηση: τί είναι ἀκριβῶς καί ποιές ἐπιπλοκές ἔχει;
- Ἀτομισμός: οἱ σύγχρονες κοινωνίες γίνονται πιά ἀτομιστικές;
- Ἀριστερά/Δεξιά: ἔχουν πλέον νόημα;
- Πολιτικός φορέας: ἡ πολιτική ἀπομακρύνεται ἀπό τούς ὀρθόδοξους μηχανισμούς τῆς δημοκρατίας;
- Οἰκολογία: πῶς ἐνσωματώνεται στή σοσιαλδημοκρατική πολιτική;

Γιά τήν παγκοσμιοποίηση δέν μᾶς φωτίζει περισσότερο ἀπό ἄλλους. Θεωρεῖ ὅτι ἡ παγκοσμιοποίηση εἶναι μιά συνολική — ὄχι μόνον οἰκονομική — διαδικασία, ἡ ὁποία «μεταμορφώνει τούς θεσμούς τῶν κοινωνιῶν στίς ὁποῖες ζοῦμε». Εἶναι μιά ἀναπόφευκτη διαδικασία, ἡ ὁποία συνδέεται ἄμεσα μέ τόν «νέο ἀτομισμό». Ὁ «νέος ἀτομισμός», κατά τόν Γκίντενς, «συνδέεται μέ τήν ὑποχώρηση τῆς παράδοσης καί τῶν ἐθίμων ἀπό τή ζωή μας, φαινόμενο πού συγκαταλέγεται στίς συνέπειες τῆς παγκοσμιοποίησης». Αὐτός ὁ «νέος ἀτομισμός», πάντοτε κατά τόν Γκίντενς, δέν ταυτίζεται μέ τόν ἐγωισμό καί μάλλον δέν ἀποτελεῖ ἀπειλή γιά τήν κοινωνική ἀλληλεγγύη: «Θά πρέπει νά ἀναζητήσουμε ἄλλοῦ τά μέσα δημιουργίας αὐτῆς τῆς ἀλληλεγγύης», γράφει. Ἄλλοῦ πού; Πρέπει νά τήν ἀναζητήσουμε στήν ἀτομική εὐθύνη! «Τήν κοινωνική συνοχή δέν μπορεῖ νά τήν ἐγγυηθεῖ οὔτε ἡ παρέμβαση τοῦ κράτους "ἀπό τά πάνω" οὔτε ἡ ἐπίκληση τῆς παράδοσης», γράφει. Μαζί μέ τίς ἀνησυχίες καί ἀγωνίες πού οἱ ἀλλαγές φέρνουν στό προσκήνιο, ἀνοίγονται παράλληλα καί πολλές θετικές προοπτικές:

ζώντας μέ «πιό ἐνεργό καί δραστήριο τρόπο ἀπ' ὅ,τι οἱ προηγούμενες γενιές», ἀρκεῖ νά «ἀναλαμβάνουμε μέ μεγαλύτερη σοβαρότητα τήν εὐθύνη γιά τίς συνέπειες τῶν ὅσων κάνουμε καί τόν τρόπο ζωῆς πού ἐπιλέγουμε» καί λοιπά συναφή. Λόγια τοῦ ἀέρα; Ὁχι ἀκριβῶς. Λόγια πού πιάνουν τόπο σ' αὐτιά τῆς «εὐπορης πλειοψηφίας», σ' αὐτιά τῆς «μεσαίας τάξης», στούς ἀνθρώπους πού, στερημένοι πιά ὄχι μόνον ἀπό τήν ὁποία ὑπῆρξε παλαιότερα συλλογικότητα, ἀλλά καί στερημένοι ἀπό τήν προοπτική κάποιας νέας συλλογικότητας, στήνουν εὐήκοον οὐς στούς κοινωνιολόγους τοῦ συρμού: «Διαπλάστε, κατανοήστε τούς ἑαυτούς σας ὡς ἄτομα». Γιά τόν Γκίντενς ὁ «νέος ἀτομισμός» εἶναι καλοδεχόμενος, ἀρκεῖ νά βροῦμε «μιά νέα ἰσορροπία μεταξύ τοῦ ἀτόμου καί τῶν συλλογικῶν εὐθυνῶν». Τό πῶς θά τῆ βροῦμε, ἀδιευκρίνιστο. Ἄλλωστε, δέν μᾶς ἀρκεῖ πού «ὁ νέος ἀτομισμός πάει χέρι χέρι μέ πιέσεις γιά περισσότερη δημοκρατία»;

Περισσότερη δημοκρατία γιά ποιούς; Προφανῶς γιά ὄσους ἀκολουθοῦν μέ σοβαρότητα καί ὑπευθυνότητα τίς ἐπιλογές τους, γιά ὄσους «πραγματώνουν τίς δυνατότητές τους», γιά τούς βολεμένους! Καί γιά τούς «ἀποτυχημένους», γιά τούς «ἐκτός τῶν τειχῶν», ἄς ἐλπίσουμε ὅτι πάντοτε θά ὑπάρχει ἕνα κάποιο «δημοκρατικό» περιθώριο, ὥστε νά ἐπιβιώσουν κι αὐτοί. Δηλαδή, βλέποντας καί κάνοντας!

Γιά τή διαλεκτική «ἀτομικότητας - συλλογικότητας» δέν ὑπάρχουν, μέχρι νεωτέρας, παρά μόνον κάποια ψελλίσματα στόν Τρίτο Δρόμο πού δέν πείθουν. Γι' αὐτό καί ὁ «νέος ἀτομισμός», ὁ «θεσμικός ἀτομισμός» κατά Γκίντενς καί ἄλλους, ὅσο νέος καί φραῖος κι ἂν φαντάζει, δέν εἶναι παρά ἀτομισμός νέτα-σκέτα, ὡς ἐκ τούτου δέν εἶναι παρά ἐγωιστικός: εἶναι ὁ εὐήχος ὄρος τοῦ γνωστοῦ «ἀτομικοῦ συμφέροντος».

Όσον αφορά τό δίλημμα «'Αριστερά/Δεξιά», ό Γκίντενς μάς παραπέμπει στή σκέψη του Νορμπερτο Μπόμπιο (Δεξιά και 'Αριστερά, εκδόσεις ΠΟΛΙΣ, 1996). Μάς θυμίζει, μάλιστα, μεταξύ άλλων ότι «τίποτα δέν μπορεί νά θρῖσκειται και στά 'αριστερά και στά δεξιά ταυτοχρόνως. 'Η διάκριση είναι έξ ὀρισμοῦ πολωτική». Και ἡ διάκριση «'Αριστερά/ἀλλοῦ», «Δεξιά/κέντρο», καθώς και οἱ λοιπές συναφεῖς διακρίσεις είναι ἢ ὄχι πολωτικές; Ἄς ἀφήσουμε, ὅμως, κατά μέρος τά σπουδαιοφανή σχήματα λόγου, τήν καθ' ὅλα σεβαστή ἀπόπειρα του 'αριστεροῦ Μπόμπιο νά στήσει πάλι τήν 'Αριστερά στά πόδια της ἔστω μέ καντιανούς ὄρους, και τήν ὅποια τοπολογική σολομωνική, κι ἄς ἐπανέλθουμε στόν Γκίντενς. 'Η διάκριση 'Αριστερά/Δεξιά «δέν ἔχει σήμερα τήν αἶγλη πού εἶχε στό παρελθόν» και γι' αὐτό ὁ ὀρισμός του Μπόμπιο «χρειάζεται κάποια ἐκλέπτυνση», γράφει. 'Η σημασία τῆς διάκρισης 'Αριστερά/Δεξιά ἔχει ὑποστεί ποιοτική ἀλλαγῆ: «Μέ τήν ἀποτυχία του σοσιαλισμοῦ ὡς θεωρίας οἰκονομικῆς διαχείρισης, ἐξέλιπε, τουλάχιστον γιά τό ὄρατό μέλλον, και μιά ἀπό τίς σημαντικότερες διαχωριστικές γραμμές μεταξύ 'Αριστερῶς και Δεξιῶς (...) κανείς πλέον δέν διαθέτει ἐναλλακτικές λύσεις μπροστά στόν καπιταλισμό». Οἱ παραμένουσες διαφωνίες μεταξύ 'Αριστερῶς και Δεξιῶς δέν είναι πλέον ριζικές: «Στό προσκήνιο ἔχει κάνει τήν ἐμφάνισή του ὀλόκληρο φάσμα νέων προβλημάτων και δυνατοτήτων, πού ὑπερβαίνουν τήν ἐμβέλεια του ἀντιθετικοῦ σχήματος 'Αριστερά/Δεξιά!» 'Η πολιτική τῆς χειραφέτησης (κλασική 'Αριστερά) πρέπει νά συμπληρωθεῖ, γράφει ὁ Γκίντενς, και μέ τήν «διοπολιτική»: 'Η πολιτική τῆς χειραφέτησης ἀφορᾶ, κυρίως, «τίς ἐνκαιρίες πού ἐμφανίζονται στή ζωῆ μας», ἐνῶ ἡ διοπολιτική «ἀφορᾶ τίς ἀποφάσεις πού λαμβάνουμε γι' αὐτήν». Φτάσαμε, ἔτσι, στό σημείο του μεγάλου ἀλματος: ἀπό τήν ἀριστερή πολιτική στήν κεντρώα πολιτική! Ἄς ὄψεται ἡ «διοπολιτική»! Ὁ θαυματοποιός Γκίντενς, ἀφοῦ θέσει μέσα στήν γκλάβα μας μιά σειρά «διοπολιτικῶν» ἐρωτημάτων («πῶς ὀφείλουμε νά ἀντιδράσουμε στήν προοπτική του φαινομένου του θερμοκηπίου; Πρέπει ἄραγε νά ἀποδεχθοῦμε τήν πυρηνική ἐνέργεια ἢ ὄχι; Σέ ποῖο βαθμό πρέπει ἡ ἐργασία νά παραμείνει βασική ἀξία τῆς ζωῆς μας; Πρέπει νά ὑποστηρίξουμε τήν ἀνάστροφη ἐξέλιξη; Ποῖο θά πρέπει νά είναι τό μέλλον τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης;») ἀποφαινεται ἀπνευστί: «Τίποτε ἀπ' ὅλα αὐτά δέν είναι ξεκάθαρο ζήτημα 'Αριστερῶς/Δεξιῶς!» Τίνος ζήτῆματα είναι αὐτά, καθώς και πολλά ἄλλα παρόμοια, ἴσως και ἡ συντριπτική πλειοψηφία τῶν ζητημάτων πού μάς τίθενται; Είναι ζήτῆματα τῆς «κεντρώας πολιτικῆς», γράφει. Προσοχή: ἐδῶ δέν πρόκειται γιά μιά καιροσκοπική, ἀλλά παλαιά, «κεντρώα πολιτική» πού πάσχιζε νά συμβιδάσει τίς ἐκ δεξιῶν και ἐξ ἀριστερῶν λίγο ὡς πολύ ξεκάθαρες προτάσεις, ἀλλά γιά τή νέα κεντρώα πολιτική του «ριζοσπαστικοῦ κέντρου» πού ξεπροβάλλει μέσα ἀπό τά ἐρεῖπια του ἀντιθετικοῦ σχήματος 'Αριστερά/Δεξιά! Μήπως ὑπάρχει καμιά σοβαρή ἔνσταση ἀπό τήν «πληθυντική» 'Αριστερά; Σ' αὐτό, πάντως, τό ζήτημα θά ἐπανέλθουμε, γιὰ τί μάς καιεῖ πάρα πολύ.

'Αναφορικά μέ τό τέταρτο «δίλημμα» του Γκίντενς, τόν πολιτικό φορέα, οἱ σκέψεις του κινοῦνται στά γνωστά συμβατικά πλαίσια «συγκερασμοῦ» πολιτικῆς και «ὑποπολιτικῆς»: μόρσασμα του πεδίου τῆς πολιτικῆς μεταξύ κυβέρνησης, πολιτικῶν κομμάτων και θεματικῶν δμάδων δράσης στό ἐσωτερικό τῆς κοινωνίας (ἐθνικῆς ἢ παγκόσμιας). Γι' αὐτό καθαυτό τό νέο κόμμα του «ριζοσπαστικοῦ κέντρου» τίποτε τό συγκεκρι-

μένο, πλῆν του εὐγλωττου «δοσ πῶ ἀνοικτό τόσο τό καλύτερο» (μιλήσαμε ἤδη γι' αὐτό στό Α' μέρος).

Ὁ Γκίντενς δέν ἀδιαφορεῖ, τουναντίον, γιά τά οἰκολογικά ζήτῆματα. Θεωρεῖ, μάλιστα, ὅτι ἡ γερμανική σοσιαλδημοκρατία ἀναξωγογήθηκε «χάρη στήν ἀναγκαστική ἀντιπαράθεσή της μέ τό οἰκολογικό κίνημα». Συμφωνεῖ μέ ὅσους ὑποστηρίζουν ὅτι «οἱ πράσινοι ἐξελίχθηκαν σέ φορέα κοινωνικοποίησης τῆς γερμανικῆς 'Αριστερῶς» και διαφωνεῖ μέ τίς νεοφιλελεύθερες θέσεις ἀπέναντι στόν οἰκολογικό προβληματισμό. Σύμφωνα μέ τή νεοφιλελεύθερη οἰκονομική θεωρία, «άν κάποιος φυσικός πόρος ἀρχίσει νά ἐκλείπει, ἡ τιμῆ του θά ἀνέβει και ἡ κατανάλωσή του θά μειωθεῖ».

Γιὰ τί νά κινδυνολογοῦμε και νά φοβόμαστε τήν ἀπεριορίστη οἰκονομική ἀνάπτυξη; «Οἱ ἀξίες τῆς ἀγορᾶς ἐγγυῶνται ὅτι ἡ ἀνάπτυξη δέν γνωρίζει ὄρια», λένε οἱ νεοφιλελεύθεροι. Ὅσον ἀφορᾶ τή μόλυνση και τίς ἐνδεχόμενες καταστροφές τῆς οἰκολογικῆς ἰσορροπίας, γιὰ τί νά ἀνησχοῦμε; Σύμφωνα μέ τή νεοφιλελεύθερη (ὄχι ἀμιγῶς και ὄχι μόνον) ἐπιχειρηματολογία, «ἡ φύση ἔχει τήν ἰδιότητα νά ἀνανεῶνεται ἀπό μόνη της». Συμφωνοῦμε μέ τόν Γκίντενς ὅτι αὐτό είναι μιά ἐπικίνδυνη στρατηγική, ὅτι δέν πρέπει νά ἐμπιστευθοῦμε τήν ὑπόθεση τῶν οἰκολογικῶν ἀπειλῶν στό φονταμενταλισμό τῆς ἀγορᾶς και στήν αὐθόρμητη ἀναγέννηση τῶν οἰκολογικῶν συστημάτων. Δέν καταλαβαίνουμε, ὅμως, τό κρυφτούλι μέ θολές ἔννοιες, ὅπως ἡ «ἀειφόρος ἀνάπτυξη» και ὁ «οἰκολογικός ἐκσυγχρονισμός». Δέν χρεῶνουμε αὐτές τίς ἔννοιες στόν Τρίτο Δρόμο: ἐδῶ και χρόνια είναι κοινός τόπος τῶν σημαντικότερων πολιτικῶν κομμάτων τῆς Ε.Ε. (ἀριστερῶν, κεντρώων και δεξιῶν) και τῆς γραφειοκρατίας τῶν Βρυξελλῶν. Ἀκόμα και ἡ νεοφιλελεύθερη κυβέρνηση τῆς Βρετανίας διακήρυξε τό 1988 ὅτι ἡ οἰκονομική της πολιτική συμβάδιζε μέ τίς ἀρχές τῆς «ἀειφόρου» ἀνάπτυξης! Ἐννοια-λάστιχο δηλαδή. Ἡ εὐρύτερη δέ ἔννοια «οἰκολογικός ἐκσυγχρονισμός» (συνεργασία κυβερνήσεων, ἐπιχειρήσεων, μετριοπαθῶν οἰκολόγων και ἐπιστημόνων γιά τήν ἀναδιάρθρωση τῆς καπιταλιστικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας στήν κατεύθυνση περισσότερο φιλικῶν πρὸς τό περιβάλλον στρατηγικῶν) είναι «πολύ καλή γιά νά είναι ἀληθινή», ὅπως ὀμολογεῖ και ὁ ἴδιος ὁ Γκίντενς. Τότε πρὸς τί ὄλο αὐτό τό ἐκσυγχρονιστικοαναπτυξιακοοικολογικό «ἤξις ἀφίξις»; Σκοπός του Γκίντενς είναι ἡ χαλάρωση τῶν ὀποιων ἐνδεχόμενων δεσμεύσεων τῆς σοσιαλδημοκρατίας ἐναντι του οἰκολογισμοῦ. Γράφει, λοιπόν, ὅτι «αὐτές οἱ βολικές θεωρίες ἀποσποῦν τήν προσοχή μας ἀπό δύο θεμελιώδη ζήτῆματα πού ἐγείρει ἡ μέριμνα γιά τήν προστασία του περιβάλλοντος: τῆ σχέση μας μέ τήν ἐπιστημονική πρόοδο και τῆ στάση μας ἀπέναντι στόν κίνδυνο». Γενικές συνταγές: α) ἡ λήψη τῶν ἀποφάσεων δέν μπορεί νά ἀφήνεται στους «εἰδικούς», ἀλλά θά πρέπει νά ἐμπλέκει τούς πολιτικούς και τούς πολίτες· β) καλή ἢ ἀρχή τῆς «προφύλαξης», ἀλλά ὄχι πάντοτε χρήσιμη ἢ ἐφαρμόσιμη· γ) ἀντί τῆς κινδυνολογίας, λελογισμένη διακινδύνευση. Συμπέρασμα: μιά ἀκόμη ἀπορητική ἀντιμετώπιση τῶν σχέσεων οἰκολογίας - πολιτικῆς.

Συνοψίζοντας τίς θέσεις του Τρίτου Δρόμου, σχετικά μέ τά «πέντε διλήμματα» τῆς ἐποχῆς μας, ὁ Γκίντενς γράφει: «Ὁ γενικός στόχος τῆς πολιτικῆς του τρίτου δρόμου πρέπει νά είναι νά συνδράμει τούς πολίτες νά χαράξουν τήν πορεία τους ἀνάμεσα ἀπό τίς μεγάλες ἐπαναστάσεις τῶν καιρῶν μας: τήν παγκοσμιοποίηση, τίς ἀλλαγές πού ἐπέρχονται στήν προσωπική ζωῆ και τῆ σχέση μας μέ τή φύση» (ὀπογραμμίσεις δικῆς μου).

Κάθε σχόλιο περιττεύει. Ἡ ἐναλλακτική πρόταση τῆς παλαιοῦ τύπου Ἀριστερᾶς ἔχει ἐκπέσει, δὲν εἶναι πιά «ὄσο περιεκτική ἦταν στό παρελθόν», γι' αὐτό ἀντί νά τὴν ἀναζωογονήσουμε ἐπισημαίνουμε τὴν ταφή τῆς. Μοναδική μέριμνα τῆς νέας πολιτικῆς ἢ συνδρομῆς τῆς στὰ ὄρφανά τῆς χαμένης ἀριστερῆς ἐλπίδας, στοὺς πολίτες, ὥστε νά «τὴ βολέψουν», ὅσοι τὴ βολέψουν, ἀπέναντι στίς ἐξελίξεις πού τούς πέφτουν κατακέφαλα! (Οἱ «ἐπαναστάσεις» τῶν καιρῶν μας ἔρχονται «ἀπ' ἄλλου», ἐρήμην μας, δὲν εἶναι ἔργο τῶν πολιτῶν.) Χαρακτηριστικό δείγμα ἀγγλοσαξονικῆς πραγματιστικῆς στάσης ἀπέναντι στίς ἐξελίξεις. Οἱ κορόνες τοῦ τύπου «κἀνένα δικαίωμα χωρίς ὑποχρεώσεις» (ἠθική ἀρχή δεσμευτική γιὰ ὅλους κατὰ τόν Γκίντενς) καί «κἀμιά ἐξουσία χωρίς δημοκρατία» δὲν εἶναι παρὰ τό κερασάκι στὴν τούρτα τῆς συναίνεσης: «Γιὰ νά τὰ θγάλομε πέρα», γράφει καί ἐννοεῖ ὄσο γίνεται πύ ἀρμονικά/συναίνετικά, «μέσα σέ ἓναν κόσμον πού κινεῖται " πέραν τῆς παράδοσης" καί " στὴν ἄλλη πλευρὰ τῆς φύσης" καί ὅπου διακινδύνευση καί ὑπευθυνότητα παράγουν ἓνα νέο μίγμα (...» (ὑπογραμμίσεις δικές μου).

Ὁ Τρίτος Δρόμος ὄλο καί λιγότερο σημαντικός φαντάζει, καθὼς προχωρεῖ ἢ ἀνάγνωση μας. Ἄν εἴμαστε ἔρμια «σέ ἓναν κόσμον ἄλλοπρόσαλλων μεταβολῶν, ὅπου ὁ ἐγγενῶς ἀπρόβλεπτος δυναμισμός τῆς ἐπιστημονικῆς καί τεχνολογικῆς καινοτομίας παίζει τόσο σημαντικό ρόλο», ὁ κύριος δρόμος πού ὁδηγεῖ στό μέλλον εἶναι προϊόν τῶν σημερινῶν καί μελλοντικῶν ἐξελίξεων, στίς ὁποῖες ὀφείλομε νά προσαρμοστοῦμε, ἔχοντας ὡς ὄχημα (καὶ ὄχι ὡς δρόμον) τόν Τρίτον Δρόμον τοῦ Γκίντενς καί τόν «φιλοσοφικό συντηρητισμό» του (ἔτσι ἀποκαλεῖ τὴν πραγματιστική στάση ἀπέναντι στίς ἐξελίξεις).

Ἄς στριμωχθοῦμε, προσωρινά, στό ὄχημα τοῦ Γκίντενς. Τό πολιτικό πρόγραμμα πού μᾶς προτείνεται ἔχει συνοπτικά τὰ ἑξῆς:

α) Ἀναδιάρθρωση τοῦ κράτους, ὥστε νά ἀνταποκρίνεται δομικά στὴν παγκοσμιοποίηση (δημοκρατικό κράτος χωρίς ἐχθρούς). Στό πλαίσιο τῆς Ε.Ε. αὐτό σημαίνει ἐνίσχυση τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπιχειρηματικῆς μέσο γιὰ τὴ δημιουργία μιᾶς ἐνιαίας πολιτικῆς τάξης (οὔτε ὑπερκράτος, οὔτε ἀπλῶς μιὰ ζῶν ἑλεῦθερον ἐμπορίου). Διεύρυνση τῆς δημόσιας σφαίρας γιὰ μεγαλύτερη «διαφάνεια καί δεκτικότητα», γιὰ «νέες ἐγγυήσεις κατὰ τῆς διαφθορᾶς» (πῶς ὅμως;). Ἀναδιάρθρωση, ἐπίσης, τῶν κρατικῶν λειτουργιῶν σύμφωνα μέ τὴν οἰκολογική ἀρχή(;) «Βγάζω πολλά ἀπὸ τὰ λίγα!» Μεταξύ μας, ποιὸς δὲν τό θέλει αὐτό; Πῶς πετυχαίνεται, ὅμως, στὴν πράξη τό «οἰκολογικὸν ἀεικίνητον»; Πάντως, στὸν Τρίτον Δρόμον ὡς πανάκεια συνιστᾶται ἡ «εὐελιξία»! Μαζί καί μέ τὴ «διαχείριση τῆς διακινδύνευσης» (βλέπε Προγράμματα Συγκριτικῆς Ἀνάλυσης Κινδύνων κατὰ Καλιφόρνια μεριά καί ἀλλαχού) καί γενικότερα τὴν «ἀνάπτυξη μορφῶν δημοκρατίας, ἄλλων ἀπὸ τίς ὀρθόδοξες ἐκλογικῆς διαδικασίες». Γενικῶς κοσμοπολίτικη προοπτική.

β) Καλλιέργεια μιᾶς ἐνεργοῦ κοινωνίας τῶν πολιτῶν. Ἀνανέωση τῆς «κουλτούρας τῆς κοινωνικότητας»: «Μιά ὀλοένα καί πύ στοχαστική κοινωνία χαρακτηρίζεται ταυτόχρονα ἀπὸ ὑψηλό βαθμὸ αὐτοοργάνωσης». Αὐτοοργάνωση ἀκόμη καί σέ «μικρὲς ὀμάδες» γιὰ τὴν ἀνάπτυξη κοινῶν ἐνδιαφερόντων. (Τό ζήτημα, βέβαια, τοῦ κατὰ πόσον αὐτὲς οἱ «μικρὲς ὀμάδες» ἐξυπηρετοῦν ἐνδύτερους σκοπούς καί εἶναι ἐπιωφελεῖς γιὰ τὴν κοινωνία στό σύνολό τῆς παραμένει ἄλυτο, ὅπως ἀφήνει νά ἐννοήσουμε καί ὁ ἴδιος ὁ Γκίντενς). Ἐν πάσῃ περιπτώσει, αὐτὲς οἱ «μικρὲς ὀμάδες» μποροῦν νά κάνουν μαζί

(καί χώρια ἀπὸ τούς ὑπολοίπους!) τό «ταξίδι μέσα στὴ ζωὴ»! Ἐδῶ πιά μπαίνουμε στὰ ἐπικίνδυνα «μεταῦλιστικά» μονοπάτια τοῦ Τρίτου Δρόμου, στὰ μονοπάτια τοῦ «φιλανθρωπισμοῦ», στὴν «κοινωνική ἐπιχειρηματικότητα» καί λοιπὰ συναφή. Οἱ προϋποθέσεις, ὅμως, γιὰ νά μὴν ὀδηγηθοῦμε σέ περαιτέρω κατακερματισμὸ τοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ, πριμοδοτῶντας ἀδιακρίτως τίς ποικίλες «μικρὲς ὀμάδες», εἶναι ἀκόμη ἀπούσες. Ὅσο διστακτικοί, πάντως, καὶ ἂν εἴμαστε ἀπέναντι στὴν «κουλτούρα τῆς κοινωνικότητας» τοῦ Γκίντενς, εἴμαστε μαζί του σέ τοῦτο τουλάχιστον: ἀνοιχτὴ δημόσια σφαῖρα πού περιλαμβάνει τόν φυσικὸ δημόσιον ὄχι, «δρόμους, πλατεῖες, πάρκα καί ἄλλους χώρους ὅπου οἱ ἄνθρωποι μποροῦν νά αἰσθάνονται ἀσφαλεῖς», καί κυρίως νά συννευρίσκονται καί ἐκτός προγράμματος θά συμπληρώναμε.

γ) Ὅσον ἀφορᾶ τὴν «πρόληψη τοῦ ἐγκλήματος καί τὴ μείωση τοῦ φόβου», τό φάρμακο πρέπει νά ἀναζητηθεῖ, γράφει, στὴν «ἀναγέννηση τῆς κοινότητας», στὴν ἀνανέωση τῆς «κουλτούρας τῆς κοινωνικότητας» πού προαναφέραμε, στὴν τόνωση τῆς «ἐπιχειρηματικῆς πρωτοβουλίας» στίς ὑποθαμισμένες περιοχές, στὴ «συμμετοχική ἀστυνόμευση» καί λοιπὰ συναφή πού προτείνει ἡ ἀκαδημαϊκὴ κοινωνιολογία τοῦ ἀναπτυσσόμενου καπιταλισμοῦ. Μέλημά του εἶναι, κυρίως, τὰ σωρευτικά ἀποτελέσματα τῶν λιγότερο σοβαρῶν ἐγκλημάτων καί οἱ φοβισμένοι πολίτες πού «δὲν κυκλοφοροῦν πιά στοὺς δρόμους». Ὅσον ἀφορᾶ, τέλος, τὴν οἰκογένεια πού παραμένει «θεμελιώδης θεσμός τῆς κοινωνίας», ὁ Τρίτος Δρόμος προτείνει: ποικιλομορφία καί ἐλευθερία ἐπιλογῆς, «ἐκδημοκρατισμὸς» τῆς οἰκογένειας, ἀνάληψη εὐθυνῶν ὄχι μόνον ἀπὸ τούς γονεῖς, ἀπέναντι στὰ παιδιά τους ἀλλὰ καί ἀντιστρόφως.

Ἀνακεφαλαιώνοντας, θά λέγαμε ὅτι τό πολιτικὸ πρόγραμμα τοῦ Τρίτου Δρόμου δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἀκαδημαϊκὴ σειρά ἰδεῶν καί προτάσεων «ἐπισκευῆς» τῆς ἀγγλοαμερικανικῆς, πρωτίστως, πραγματικότητας, ὅπως αὐτὴ φαντάζει στὴν «εὐπορη πλειοψηφία». Εἶναι περισσότερο μιὰ κοινωνιολογικὴ ἐπισκόπηση/παρέμβαση παρὰ μιὰ πολιτικὴ πλατφόρμα. Εἶναι καὶ αὐτὸς ἓνας τρόπος «ὑπέρβασης» τῶν πολιτικῶν προγραμμάτων τῆς παλαιοῦ τύπου Ἀριστερᾶς.

Ὁ Τρίτος Δρόμος ἐπιθυμεῖ, βέβαια, «καί τὴν πίτα ἀφάγωτη καί τό σκύλο χορτάτο»: «Μέ δεδομένη τὴ φύση τῆς παγκόσμιας ἀγορᾶς», λέει καί στὴν ἀνταγωνιστικότητα καί τὴν παραγωγή πλούτου, ὄχι ὅμως νά ἀφεθοῦν ἀβόηθητα τὰ ἄτομα «νά βουλιάζουν μέσα στὴν οἰκονομικὴ δίνη». Ἐτσι, «ἡ κυβερνηση ἔχει ἓναν οὐσιώδη ρόλον νά παίζει στό σημεῖο αὐτό, ἀναλαμβάνοντας ἐπενδύσεις στοὺς ἀνθρώπινους πόρους καί τὴν ὑποδομὴ πού ἀπαιτοῦνται γιὰ τὴν ἀνάπτυξη μιᾶς ἐπιχειρηματικῆς κουλτούρας»! (οἱ ὑπογραμμίσεις δικές μου)

Ὁ εὐχος ὁρος «νέα μεικτὴ οἰκονομία» χρησιμοποιεῖται γιὰ νά διακρίνει τὴ «νέα» ἀπὸ τὴν «παλαιά» μεικτὴ οἰκονομία. Στὴν παλαιὰ μεικτὴ οἰκονομία οἱ ἀγορὲς παρέμεναν σέ μεγάλο βαθμὸ ὑποταγμένες στὴν κυβερνηση (σημαντικὸ τμήμα τῆς βιομηχανίας καί τῶν ὑπηρεσιῶν σέ κρατικὰ χέρια, κοινωνικὴ ἀγορὰ καί λοιπὰ), ὑποταγμένες δηλαδὴ στὴν κυβερνητικὴ πολιτικὴ, ἐνῶ ἡ «νέα μεικτὴ οἰκονομία» στηρίζεται στό δυναμισμό τῶν ἀγορῶν, «καθοδηγούμενη, ὅμως, ἀπὸ τό δημόσιον συμφέρον». Ποιὸς καθορίζει αὐτό τό δημόσιον συμφέρον, ποιὸ εἶναι τό δημόσιον συμφέρον, πῶς καθοδηγοῦνται οἱ «ἐλευθερὲς ἀγορὲς» ἀπ' αὐτό; Ἄς παρακολουθήσουμε τόν Γκίντενς.

Οἱ σοσιαλδημοκράτες πρέπει νά ἀναστοχασθοῦν τὴν ἰσότητα, γράφει. Τό νεοφιλελεύθερον πρότυπο ἰσότητας, ἢ ἰσότη-

τα *εὐκαιριῶν ἢ ἀξιοκρατία*, «εἶναι κρίσιμο γιὰ τὴν ἰσότητα» κατὰ τὸν Γκίντενς, παρὰ τὸ ὅτι ἀπειλεῖ τὴν κοινωνικὴ συνοχὴ γιὰ τὴν ὁδηγεῖ σὲ βαθιῆς ἀνισότητες. Ἡ λύση πού προτείνεται εἶναι «μετριασμός» τῆς ἀξιοκρατίας: «Ἡ νέα πολιτικὴ ὁρίζει τὴν ἰσότητα ὡς *συμπερίληψη* καὶ τὴν ἀνισότητα ὡς *ἀποκλεισμό*». Ὅσο μελάνι κι ἂν χυθεῖ, ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού ἔχουμε «ἐγκαταλειφθεῖ» σὲ ἓνα *ἀστάθμητο* μέλλον, ἡ ἐπιθυμητὴ ἐνίσχυση τῆς «συμπερίληψης» καὶ ὁ ἐπιθυμητὸς περιορισμὸς τοῦ «ἀποκλεισμοῦ» ἐπαφίεται στὴν παγκοσμιοποίηση.

Τὰ λοιπὰ εἶναι λογοθεραπεία. Ὅπως καὶ οἱ «μεταβολές πού ἔχουν ἐπέλθει στὴ δομὴ τῶν κοινωνικῶν τάξεων», πού ἀδυνατοῦμε νὰ συζητήσουμε ἐδῶ λόγῳ οἰκονομίας τοῦ ἄρθρου. Μᾶλλον θὰ μᾶς δοθεῖ ἡ εὐκαιρία νὰ μιλήσουμε γι' αὐτὰ στὸ ἄμεσο μέλλον. Σημειώνουμε ἀπλῶς ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ «διαλεκτικὴ» (συμπερίληψη/ἀποκλεισμός) παραμένει ἀπορητικὴ!

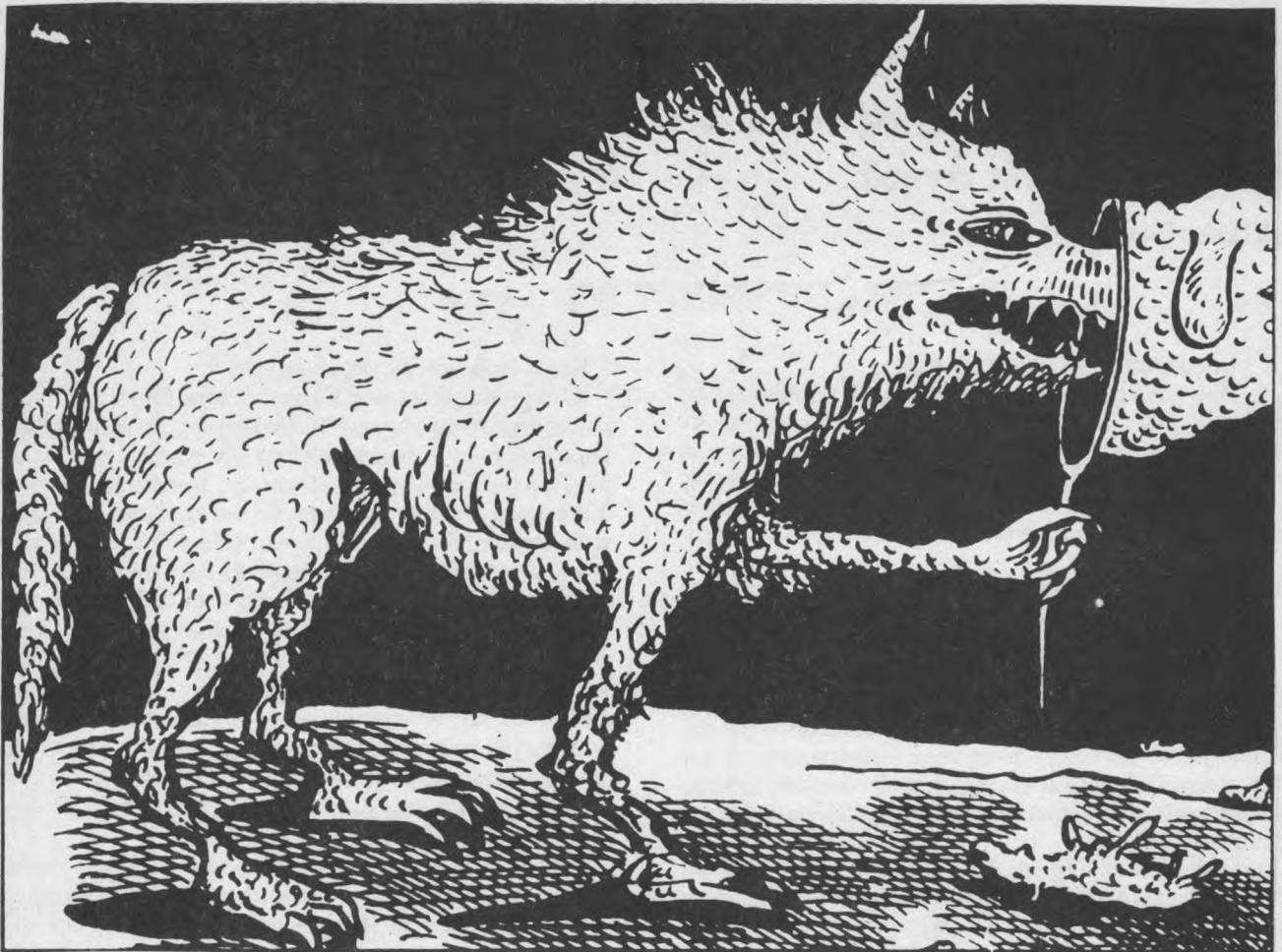
Τὰ ἐρωτήματά μας γιὰ τὸ «τί καὶ πῶς» τοῦ δημόσιου συμφέροντος δὲν ἔχουν σαφὴ καὶ δεδομένη ἀπάντηση ἀπὸ τὸν Γκίντενς. Ἡ ἐνόχληση, ὅμως, πού τοῦ προκαλεῖ τὸ «κράτος πρόνοιας» εἶναι δεδομένη. Ἐπαναλαμβάνοντας τὶς σκέψεις ἄλλων, γράφει ὅτι «ἡ ταύτιση τῆς σοσιαλδημοκρατίας μὲ τὸ κράτος πρόνοιας ἐνδέχεται νὰ ἦταν ἓνα σφάλμα». Δέχεται ὀρισμένες ἀπὸ τὶς ἐπικρίσεις τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ ἐναντίον τοῦ «κράτους πρόνοιας» καὶ θεωρεῖ, γενικῶς, ὡς «προβληματικὴ» τὴν ἱστορία του. Φτάνει, τέλος, νὰ δεχθεῖ τὸ ἐπιχειρημα τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ ὅτι τὸ «κράτος πρόνοιας» εἶναι οὐσιωδῶς ἀντιδημοκρατικὸ! Τὸ ἂν καὶ γιὰ τὴν ἀφέθηκε, ἐνδεχομένως, νὰ καταστῆ «ἀντιδημοκρατικὸ», οἱ εὐκαιρίες πού χάθηκαν γιὰ νὰ ξεπεράσει τὶς ἀγκυλώσεις του, τὸν ζαμανφουτισμὸ, τὴν ἰδεολογία τῆς δημοσιοϋπαλληλίας καὶ λοιπὰ γνωστά δὲν τὸν ἀπασχολοῦν καὶ εἶναι κρίμα.

Βασικὴ ἀφορμὴ τῶν ἐπιθέσεων πού ὑφίστανται τὰ συστήματα πρόνοιας ἀπὸ τοὺς νεοφιλελεύθερους εἶναι ἡ ἰδιαίτερη μεγέθυνση τῶν κοινωνικοασφαλιστικῶν δαπανῶν: δὲν ἐπιθυμοῦν μιά «ὀλοένα διευρυνόμενη ἐξάρτηση τῶν πληθυσμῶν ἀπὸ τὴν πρόνοια», λένε. Καὶ ὁ Γκίντενς συμφωνεῖ: «Ἐχουν σίγουρα δίκιο νὰ ἀνησυχοῦν γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀνθρώπων, ἡ ἐπιβίωση τῶν ὁποίων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὶς παροχές τοῦ κράτους!» Τὶς πταίει; Ἀπάντηση δὲν στοιχειοθετεῖται, ἂν καὶ μὲ κνισμὸ ἀφήνεται νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι φταῖνε οἱ ἐξαρτημένοι ἀπὸ τὴν πρόνοια. Στὸ παλαιῶν τύπου «κράτος πρόνοιας» ὑπάρχει τὸ ἐνδεχόμενο, γράφει, παραγωγῆς καταστάσεων «ἠθικοῦ κινδύνου» καὶ ἀπάτης: «Παροχές πού στοχεύουν στὴν ἀντιμετώπιση τῆς ἀνεργίας καταλήγουν νὰ παράγουν οἱ ἴδιες ἀνεργία!» Ὁ «κοινωνιολόγος» Γκίντενς ἀναδεικνύει ἀβασάνιστα σὲ θεώρημα (ἢ ἀξίωμα): τὶς ὁποῖες καταστρατηγήσεις καὶ ἀτέλειες τοῦ συστήματος πρόνοιακῶν παροχῶν. Δραστηκός, λοιπόν, περιορισμὸς τῆς κοινωνικῆς πρόνοιας καὶ ὄχι μόνον: ἀναπροσανατολισμὸς τοῦ κοινωνικοῦ κράτους πρὸς μιά «κοινότητα διακινδύνευσης μᾶλλον παρὰ πόρων». Αὐτὸ πού κάποτε ἦταν «πόλεμος κατὰ τῆς ἐνδείας, τῆς νόσου, τῆς ἀγνοίας, τῆς ἀθλιότητος καὶ τῆς ὀκνηρίας» (Μπέδερτζ, 1942: «Ἐκθεση γιὰ τὴν Κοινωνικὴ Ἀσφάλιση καὶ τὶς Συναφεῖς Ὑπηρεσίες), κοινολογίς ἢ «ἀρνητικὴ πρόνοια» κατὰ Γκίντενς, ὀφείλει νὰ μεταρρυθμιστεῖ στὴν εὐχη «θετικὴ πρόνοια»: Πρόνοια στὴν ὑπηρεσία παραγωγῆς καὶ νέου πλούτου γιὰ τὴν «εὐπορὴ πλειοψηφία!» Ὁ Γκίντενς, βέβαια, λέει τὰ δικά του: «Ἐπειδὴ ἡ κοινωνικὴ πρόνοια, στὴν οὐσία της, δὲν εἶναι μιά οἰκονομικὴ ἀλλὰ μιά ψυχικὴ ἐννοια, πού ἀφορᾶ ἐν τέλει τὴν εὐημερία» καὶ ἐπειδὴ «οἱ οἰκονομικὲς παροχές καὶ διευκολύνσεις δὲν εἶναι

ποτέ ἐπαρκεῖς ἀπὸ μόνες τους (ποῖός ἰσχυρίζεται τὸ ἀντίθετο;) γιὰ τὴν παραγωγὴ εὐημερίας», ἄς τὶς πετσόκοψουμε! Ἴσως, γράφει, «νὰ εἶναι πιὸ χρήσιμη ἀπὸ τὴν εὐθεία οἰκονομικὴ στήριξη ἢ παροχὴ συμβουλῶν!» Ἔτσι, στὴ θέση τοῦ «κράτους ἐπενδύσεων» Καὶ αὐτὴ ἡ συζήτηση δὲν μπορεῖ νὰ ἐξαντληθεῖ στὸ πλαίσιο τοῦ παρόντος ἄρθρου. Θὰ ἐπανεέλθουμε στὸ μέλλον, μέχρι τότε ὅμως δὲν μποροῦμε παρὰ νὰ χλευάσουμε τὴν προχειρότητα μὲ τὴν ὁποία τὰ προβλήματα τῆς ἀνέχειας, τῶν γηραιῶν καὶ τῆς ἀνεργίας θὰ λυθοῦν μὲ τὴν «αὐτοαπασχόληση», τὴ «διά βίου ἐκπαίδευση», τὶς συμβουλές γιὰ ἀνάπτυξη τῆς «ἐπιχειρηματικότητας» πού μπορεῖ νὰ καταστῆ «ἄμεση πηγὴ ἀπασχόλησης».

Ὁ Γκίντενς, βέβαια, εἶναι μᾶστορας στὸ νὰ θολώνει τὰ νερά. «Κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ προδικάσει ἂν ὁ παγκόσμιος καπιταλισμὸς θὰ παραγάγει ἐπαρκὴ ἀπασχόληση στὸ μέλλον» (τὸ ξανατονίζω: θεωρεῖ ὅτι εἴμαστε καταδικασμένοι νὰ τρέχουμε μὲ τὸ ὄχημα τοῦ «Τρίτου Δρόμου» πίσω ἀπὸ τὶς μελλοντικὲς ἐξελίξεις). Γι' αὐτὸ, γράφει, «θὰ ἦταν ἀνόητο νὰ βαδίζουμε ὑποθέτοντας ὅτι κάτι τέτοιο πράγματι θὰ συμβεῖ». Γιὰ νὰ καταλήξει στὶς προτάσεις τοῦ συρμοῦ: ἴσως μιά λύση θὰ ἦταν ἡ «ἐνεργὸς ἀναδιανομὴ τῆς ἀπασχόλησης χωρὶς ἀντιπαραγωγικὲς συνέπειες». Μοιράζει ἐλπίδες, πλὴν φροῦδες. Ὅπως μοιράζει, ἀδαπάνως, καὶ ὄνειρα: ἡ «θετικὴ πρόνοια» εἶναι ἱκανὴ νὰ ἀντικαταστήσει τὴν «ἀρνητικὴ πρόνοια». «Αὐτονομία ἀντὶ τῆς ἐνδείας, καὶ ἐνεργὸς ὑγεία ἀντὶ τῆς νόσου. Ὅχι πλέον ἀγνοια, ἀλλὰ ἐκπαίδευση ὡς διαρκὲς συστατικὸ τοῦ βίου. Εὐημερία στὴ θέση τῆς ἀθλιότητος καὶ πρωτοβουλία ἀντὶ τῆς ὀκνηρίας». Ἴδου θέματα γιὰ μιά καλὴ προπόνηση στὴν «Ἐκθεση ἰδεῶν».

Στὸ ἴδιο κλίμα, μὲ ἐπιμέρους ἐνδιαφέρουσες σκέψεις, κινεῖται καὶ ὁ «κοσμοπολίτικος ἐθνικισμὸς» τοῦ Γκίντενς. Ὁ μόνος πού εἶναι συμβατός, κατὰ τὴ γνώμη του, μὲ τὴν παγκοσμιοποίηση. Τὸ ἔθνος ἔχει ἓναν νέο ρόλο νὰ διαδραματίσει, ἓναν ρόλο *σταθεροποιητικῆς δύναμης*, ὡς ἀντίδοτο στὸν ἀτέρμονα κατακερματισμὸ πού ἐπιφέρει ἡ παγκοσμιοποίηση (ἡδη ἀναδύεται ἓνας κόσμος πάρα πολλῶν πόλεων-κρατῶν). Τὸ κλίμα εἶναι αἰσιόδοξο: «Δέν εἶναι πιά οὐτοπικὸ νὰ συνδέει κανεὶς τὰ ζητήματα τῆς ἐθνικῆς καὶ τῆς πλανητικῆς διακυβέρνησης». Ἀναγνωρίζει, καὶ σ' αὐτὸ συμφωνοῦμε, ὅτι τὸ πλανητικὸ πεδίο εἶναι *ἀπολιτικοποιημένο*. Κάτι, ὡστόσο, μπορεῖ νὰ γίνεῖ ὥστε νὰ ἀποκτήσει καὶ τὸ πλανητικὸ πεδίο κατοχυρωμένα δικαιώματα καὶ ὑποχρεώσεις. Ἄλλωστε, αὐτὸ ἐπιβάλλεται: *ubi societas, ibi jus* (ὅπου ὑπάρχει κοινωνία, ἐκεῖ εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχουν καὶ νόμοι). Ὅσον ἀφορᾶ τὴν Ε.Ε., «τὸ μέλλον εἶναι ἀνοικτὸ καὶ μᾶλλον ἐλπιδοφόρο». Γιὰ νὰ καταλήξει σὲ μιά σειρά σκέψεων γιὰ τὴ δημιουργία νέων θεσμῶν μᾶς οἰονεῖ πλανητικῆς διακυβέρνησης (κοινοβούλιο στὸ πλαίσιο τοῦ ΟΗΕ, οἰκονομικὸ συμβούλιο ἀσφαλείας στὸ πλαίσιο τοῦ ΟΗΕ καὶ λοιπὰ συναφῆ). Ἐνδιαφέρουσες, πράγματι, σκέψεις καὶ καλὴ διάθεση. Μερικὲς σωστὲς παρατηρήσεις, ὅπως «δέν ἔχει νόημα νὰ ἀντιδρᾷ κανεὶς στὸ φονταμενταλισμὸ τῆς ἀγορᾶς σὲ τοπικὸ ἐπίπεδο καὶ νὰ τὸν ἀφήνει νὰ βασιλεύει ἀνενόχλητος σὲ παγκόσμιο ἐπίπεδο». Χωρὶς, ὅμως, κάποιες συγκεκριμένες δεσμεύσεις καὶ ἀγῶνες, ζητήματα πού ὁ *Τρίτος Δρόμος* ἀφήνει στὸν πατριωτισμὸ τῶν ἐξελίξεων. Ἡ συνεχὴς ἐπανάληψη μᾶς τέτοιας παρατήρησης δὲν ὀδηγεῖ παρὰ στὴν ἀδράνεια, στὴν ἀποδοχὴ τῆς φονταμενταλιστικῆς μοίρας τῶν ἀγορῶν. Ἄν, μάλιστα, λάβουμε ὑπόψη μας τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἐξελίξεις δὲν καθορίζονται ἀπὸ αὐτὲς καθαυτὲς τὶς τιμές, ἀλ-

λά από την προσδοκία μεταβολής τους, από τον τζόγο, κάποια συγκεκριμένα μέτρα —τό είχαμε πεί επανειλημμένως— είναι εκ τωνών ουκ άνευ. Κι εδώ δέν μπορούμε νά είμαστε τό ίδιο αισιόδοξοι, όσο ο Γκίντενς. Ἡ έλλειψη, τόσο απαραίτητης γιά τήν έποχή μας, διεθνούς συνεργασίας, κυρίως από τήν πλευρά των ΗΠΑ και τής Βρετανίας, είναι δεδομένη. Ὁ ιμπεριαλισμός ζεί και βασιλεύει. Ἄλλά και στό πλαίσιο τής Ε.Ε. ή έλλειψη συνεργασίας είναι δεδομένη. Ἀρκεί τό παράδειγμα, γιά νά μή μακρηγορούμε, τής μή έναρμόνισης τής φορολογικής πολιτικῆς και λοιπά απαραίτητα μέτρα γιά τή διακίνηση των κεφαλαίων πού είναι ακόμη άνύπαρκτα, γιά νά μάς πείσουν ότι ο δρόμος είναι ακόμη πολύ, πάρα πολύ μακρὺς και άμφίβολη ή διάνοιξή του.

Ἐπιτέλους, φτάσαμε στό τέρας του Τρίτου Δρόμου. Ἄς μή θεωρηθεῖ, όμως, ότι τεματίσαμε και μέ τή σκέψη του Γκίντενς. Ἄν πετύχαμε νά δείξουμε ότι δέν είναι μιά σκέψη άξια λόγου

γιά τήν υπόθεσή μας, τήν υπόθεση τής Ἀριστερᾶς, αυτό δέν είναι και τό σημαντικότερο: ή ιδεολογία του «Τρίτου Δρόμου» καλά κρατεί, όχι μόνο στό νέο Ἐργατικό Κόμμα του Μπλέρ, όχι μόνο στήν ευρωπαϊκή σοσιαδημοκρατία, αλλά και στήν όποια Ἀριστερά είναι του κόσμου τούτου κι όχι ενός νεκρού (άν ποτέ υπήρξε) κόσμου. Αυτό είναι τό κύριο ζήτημα πρὸς αντιμετώπιση: Γιατί νά επικρατεί δλοένα και περισσότερο ξένος τέτοιος πολιτικός λόγος, μιά τέτοια ιδεολογία, κι όχι εκείνα πού θά καθιστοῦσαν επίκαιρα τά αριστερά αίτήματα τής κοινωνίας. Γιατί οί κοινωνίες, πέντε από τά έξι δισεκατομμύρια κάτοικοι του πλανήτη, ενώ θά ήθελαν, δέν μπορούν νά διαφεντέψουν τή ζωή τους και νά ταλαιπωρούνται στίς μυλόπετρες τής παγκοσμιοποίησης και στό άπρόβλεπτο μέλλον τής; Ἄλλά γι' αυτά θά μιλήσουμε σέ έπόμενη ευκαιρία. Ἐμεῖς (ποιός άραγε;) πού δέν βολευόμαστε μέ τον Τρίτο Δρόμο έχουμε όλες τίς μάχες μπροστά μας.

«ΟΛΟΙ ΕΙΝΑΙ ΙΔΙΟΙ»

Ἡ διάβρωση τῆς εἰκόνας τοῦ πανεπιστημιακοῦ δασκάλου
στήν ὑπηρεσία τῆς ἀγορᾶς
τῆς Τζίνας Πολίτη

Στή μνήμη τῆς ἀδελφῆς μου

Κύριε Πρόεδρε τῆς Δημοκρατίας,
Πρὶν μῶ τοῦ θέμα τῆς ὁμιλίας μου, θά ἤθελα, ἀπό
αὐτό ἐδῶ τό δῆμα, νά εὐχαριστήσω τόν πρόεδρο κύ-
ριο Οἰκονόμου καί τά μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς γιά τή μεγάλη τιμή
πού μοῦ ἔκαναν νά μοῦ ἀπονείμουν τό βραβεῖο «Ἐξαίρετης
Πανεπιστημιακῆς Διδασκαλίας» στή μνήμη τῶν ἀδικοχαμέ-
νων, σεμνῶν συναδέλφων Βασίλη Ξανθόπουλου καί Στέφα-
νου Πνευματικοῦ.

Θά ἤθελα, ἐπίσης, νά εὐχαριστήσω τόν Τομέα Ἀγγλικῆς
Λογοτεχνίας τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονί-
κης, καθώς καί τούς φοιτητές καί τίς φοιτήτριές μου γιατί, μέ
τήν πρωτοβουλία καί μόνο πού πήραν, νά ὑποβάλουν, ἐν ἀ-
γνοία μου, στήν Ἐπιτροπή τήν ὑποψηφιότητά μου, μέ εἶχαν
ἤδη βραβεύσει. Δέν ὑπάρχει μεγαλύτερη καταξίωση γιά τόν
πανεπιστημιακό δάσκαλο ἀπό τή μεγαλόψυχη κατάθεση τῶν
νεότερων συναδέλφων καί φοιτητῶν/τριῶν του πῶς τοῦ ἀξι-
ζει μιά θέση στοῦ χώρου τῆς πανεπιστημιακῆς, ἀλλά καί τῆς προ-
σωπικῆς τους μνήμης.

Στή *Γενεαλογία τῶν Ἡθῶν*, ὁ Νίτσε παρατήρησε πῶς «μία
δεξιότης, ἡ ὁποία δυστυχῶς ἔχει χαθεῖ στήν ἐποχή μας, εἶναι
ἀπαραίτητη γιά τήν ἀσκηση τῆς ἀνάγνωσης ὡς τέχνης: ἡ δε-
ξιότης τοῦ "μηνυκάζειν", τήν ὁποίαν κατέχουν οἱ ἀγελάδες,
ἀλλά τήν ὁποία στερεῖται ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος». Θέλω νά
πιστεύω πῶς ὅλα τά χρόνια στοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστήμιο
ἄλλο δέν δίδαξα ἀπό αὐτό: τή δεξιότητα τοῦ πῶς μηνυκάζει
κανεῖς τά λογοτεχνικά κείμενα ὥστε νά ἐξασφαλίζεται ἡ διάρ-
κεια καί νά ἀναπαράγεται ἡ μεγάλη ἱστορία τους.

Μέ τή σειρά μου, θά ἤθελα κι ἐγώ νά τιμήσω σήμερα δύο
ἀπό τούς μεγάλους δασκάλους μου: τή φιλόλογο Κυβέλη Γε-
ωργιάδου, καθηγήτριά μου στό Ἀρσάκειο, γιατί μ' ἔμαθε κυ-
ριολεκτικά «ν' ἀγαπῶ τά γράμματα», καί γιατί ἔδειχνε μιά τό-
σο σοφῆ χαμογελαστή κατανόηση στίς κοριτσίστικες διανοη-
τικές «ἐξάρσεις» μου. Ἐπίσης, τόν ἀείμνηστο καθηγητή μου
στό Πανεπιστήμιο Columbia, Γουίλιαμ Γιόρκ Τύνταλ (William
York Tyndall), ὁ ὁποῖος μοῦ ἔμαθε σέ βάθος τήν τέχνη τοῦ «μη-
νυκάζειν» καί τήν τεχνική τοῦ πῶς κρατοῦν ἕνα φοιτητικό ἀ-
κροατήριό ξύπνιο στίς 8 ἢ ὡρα τό πρωί!

* Ὁμιλία πού δόθηκε στίς 4.12.1998 κατά τήν ἀπονομή τοῦ βραβεῖου
«Ἐξαίρετης Πανεπιστημιακῆς Διδασκαλίας» τοῦ Ἰδρύματος Ἑρευ-
νας καί Τεχνολογίας, στή μνήμη τῶν Βασίλη Ξανθόπουλου καί Στέ-
φανου Πνευματικοῦ. Ἡ ἀπονομή τοῦ βραβεῖου στήν Τζίνα Πολίτη
ἔγινε ἀπό τόν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας κ. Κ. Στεφανόπουλο.

Κύριε Πρόεδρε τῆς Δημοκρατίας,

Ὁ ἀρχαῖος φιλόσοφος Ἐπίκτητος ἴσως ἔδωσε τόν λιτότερο
καί περιεκτικότερο ὀρισμὸ τῆς ἰδεολογίας, ὅταν παρατήρησε:
*Ταράσσει τοὺς Ἄνθρώπους οὐ τὰ Πράγματα. Ἄλλά τὰ περὶ
τῶν Πραγμάτων Δόγματα.* Σύμφωνα, λοιπόν, μέ τή ρήση τοῦ
Ἐπίκτητου, ἡ γενική πρόταση «ὄλοι εἶναι ἴδιοι», ἡ ὁποία ἔχει
γίνει ἕνα ἀπό τά δημοφιλέστερα μοτίβα τοῦ καθημερινοῦ λό-
γου τῶν Νεοελλήνων, ὅταν ἐκφέρεται, δέν περιγράφει κάποια
πραγματικότητα ἀλλά τό «θυμοειδές» τοῦ ὁμιλητῆ καί μιά φα-
ντασιακή, μειωτική εἰκόνα, ἡ ὁποία ἔχει σχηματιστεῖ στή σκέ-
ψη του σχετικά μέ ἕνα σύνολο. Στόχος τῆς γενικῆς πρότασης
εἶναι νά ἐπικοινωνήσῃ στόν ἀκροατῆ τήν «ἀγανάκτηση» τοῦ
ὁμιλοῦντος καί τήν πεποίθησή του γιά κάποια συγκεκριμένη,
ἀρνητική ιδιότητα, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει ὅλα ἀνεξαιρέτως τά
μέλη πού ἀπαρτίζουν κάποιο σύνολο. Παραδείγματος χάριν,
«Ὅλοι οἱ πανεπιστημιακοὶ εἶναι χαραμοφάηδες», «Ὅλοι οἱ
πολιτικοὶ εἶναι κλέφτες».

Τέτοιας μορφῆς ἰδεολογικές γενικεύσεις ὑπῆρχαν ἀνεκαθεν
καί ἦταν ἔργο τῆς ἰδεολογίας νά κατασκευάζει ἀρνητικές ἑτε-
ρότητες προκειμένου νά ἐπηρεάζει καί νά κατευθύνει τήν «κοινή
γνώμη». Ἐτσι, στό ἐπίπεδο τῆς φυλῆς, «Πᾶς μὴ Ἕλλην βάρ-
βαρος», ἐνῶ στό ἐπίπεδο τοῦ φύλου, «Ὅλες οἱ γυναῖκες εἶναι
ἄπιστες» — ἐξαίρουμένης, βεβαίως, πάντοτε τῆς μητρὸς αὐ-
τοῦ πού ἐκφέρει τήν πρόταση!

Στήν ἐποχή τῆς παγκοσμιοποίησης, ὡστόσο, οἱ γενικεύσεις
αὐτῆς τῆς μορφῆς ἔχουν πάρει στήν κοινωνία μας τέτοιες δια-
στάσεις, ὥστε νά μᾶς θυμίζουν τή συνθήκη τῆς ζωῆς τοῦ ἀν-
θρώπου στήν κατάσταση τῆς φύσης. Ἡ ὁποία συνθήκη, σύμ-
φωνα μέ τόν φιλόσοφο τοῦ 17ου αἰῶνα Τόμας Χόμπς, εἶναι
«ἡ συνθήκη τοῦ πολέμου τοῦ καθενὸς ἐναντίον παντὸς ἄλλου».
Εἶναι τουλάχιστον περίεργο, ἀν ὄχι ἀντιφατικό, σέ μιά ἐποχή
ὅπου μέ εὐαγγελική ζέση διακηρύσσεται ἡ ἐλευθερία στή δια-
φορά, ἡ ἀναγκαιότητα τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης καί ὁ σε-
βασμὸς τῶν ἀνθρώπινων δικαιωμάτων, ταυτόχρονα νά καλ-
λιεργεῖται ἕνα κλίμα καχυποψίας καί πόλωσης πού στρέφει
τὴ μιά κοινωνική ομάδα ἐναντίον ὅλων τῶν ἄλλων, ἀκόμα,
τό ἄτομο ἐναντίον ὅλων τῶν ἄλλων ἀτόμων.

Ἀντικρουόμενα συμφέροντα καί ἀντιλήψεις ὑπῆρχαν πά-
ντοτε μεταξύ ομάδων. Ὑπῆρχαν, ὡστόσο, καί μηχανισμοὶ ἐ-
λέγχου καί αὐτοελέγχου, διαλόγου καί διευθέτησης τῶν δια-
φορῶν. Τό σύγχρονο κράτος, ὅπως τό ξέρουμε, δέν ἦταν τί-

ποτ' άλλο από έναν τέτοιο μηχανισμό, ο οποίος έδωσε διώσιμες λύσεις στην κοινωνική λαίλαπα που δημιούργησε, κατά τον 19ο αιώνα, η οικονομία της αγοράς, το γνωστό σέ δλους μας: *Laissez faire*. Οι κώδικες διαπραγμάτευσης που σχηματίστηκαν μέσα στο χρόνο, δεν απέβλεπαν μόνο στην ωφελμιστική, και για τις δύο πλευρές, διάσταση. Έμμεσα, αποδέχονταν και την ύπαρξη κριτηρίων δικαίου και ηθικής.

Στή μεταμοντέρνα εποχή μας, ωστόσο, η ευθύνη αυτή μετατέθηκε από εκείνους οι οποίοι είχαν τή δικαιοδοσία και τή εξουσία τής διαπραγμάτευσης και τής νομοθέτησης στο άμορφο εκείνο ιδεολογικό έπανεφεύρημα που λέγεται «κοινωνία των πολιτών». Μέ αποτέλεσμα τή δημιουργία εντός τής κοινωνίας αντίπαλων ομάδων «πρωτοβουλίας πολιτών», οι οποίες διεξάγουν καθημερινές, ένιοτε δέ αιματηρές μάχες στο ιδεολογικό και φυσικό πεδίο. Έτσι, τόσο η ωφελμιστική διάσταση, όσο και τά κριτήρια ηθικής και δικαίου σχετικοποιήθηκαν σε τέτοιο βαθμό, ώστε έπαψαν πιά νά έχουν κοινωνική λειτουργία. Έως δέν είναι άσχετο νά επιστημόνουμε έδω πώς τό περίφημο «κοινωνικό συμβόλαιο», τό *contrat social*, προϋποθέτει, χωρίς δέδαια νά τό δηλώνει σήμερα ευθέως, τήν κατάσταση τής «άνομης» φύσης προκειμένου νά συναφθεί.

Είναι πλέον σέ δλους μας γνωστή ή στρατηγική του νεοφιλελεύθερου κράτους «θεατή» άπέναντι στο θεσμό τής άπεργίας: Έσε τους ν' άπεργούν ώσπου νά έρθουν σέ σύγκρουση μέχρις έξοντώσεως μεταξύ τους και μέ δσες κοινωνικές ομάδες θίγονται άπό τήν άπεργία τους: «Hands off» — κάτω τά χέρια — τό κράτος δέν έχει κανένα λόγο νά άναμειχθεί, εκτός έάν παρεμβεί δυναμικά.

Κάπως έτσι έφτασε ή σημερινή κοινωνία μας στην κατάσταση τής «φυσικής» άνομίας άπό τήν όποία, σύμφωνα μέ τό μύθο του Διαφωτισμού, είχε προέλθει και άπό τήν όποία «έξήλθε» χάρη στην παραίτηση του ανθρώπου άπό όρισμένα φυσικά δικαιώματα, προκειμένου νά τύχει τής προστασίας του θετικού δικαίου που του έξασφάλιζε τό κοινωνικό συμβόλαιο. Παράδξως, σήμερα, ή «σύναμη» του περίφημου κοινωνικού συμβολαίου άκριδώς τό ίδιο άπαιτεί: δηλαδή, τήν παραίτηση του ανθρώπου, όχι όμως τώρα άπό «φυσικά», αλλά άπό κοινωνικά δικαιώματα, τά όποία οι δυτικές κοινωνίες μας μέχρι πρότινος θεωρούσαν ιερά — όπως π.χ. τό ανθρώπινο δικαίωμα στην εργασία, στην περίθαλψη, στην παιδεία.

Γενικά, δέν πιστεύω πώς οι πολιτικές ήγεσίες είχαν πλήρη έπίγνωση του που οδηγούσε μία τέτοια διχαστική πολιτική, ούτε πώς γνώριζαν ότι, σέ τελευταία άνάλυση, οι ίδιοι ήσαν άπλοί εκτελεστές μιας στρατηγικής ή όποία είχε αποφασιστεί «άλλου». Αυτό, άλλωστε, φάνηκε πολύ γρήγορα όταν πήρε «ή μάλα» και τούς πολιτικούς. Κι επειδή, όπως πιστεύω, κανένας θεσμός δέν έχει ένσωματωμένη μέσα του τήν τάση νά αυτοκαταργηθεί, αλλά καταργείται πάντοτε μέ «έξωθεν» παρεμβάσεις, σίγουρα ή πολιτική δέν ήταν προετοιμασμένη νά δει τον έαυτό της νά «έκρίπτει» και νά έξιώνεται στο στίβο τής πάλης μέ δλες τές άλλες άλληλοσυγκρουόμενες κοινωνικές ομάδες. Έστορικά, του υποβιδασμού και τής διάθρωσης τής εικόνας των πολιτικών, προηγήθηκε ο υποβιδασμός και ή διάθρωση τής εικόνας των πανεπιστημιακών, και σ' αυτό συνέτεινε μέ τόν τρόπο της και ή πολιτική.

Οι γενικές αυτές παρατηρήσεις, που πολύ σχηματικά άνέπτυξα, διαγράφουν τό ευρύτερο πλαίσιο μέσα στο όποιο έντάσσεται και τό ειδικότερο θέμα μας.

Τώρα, άν μου έξηγήτητο νά περιγράψω μέ μία φράση τήν «πα-

νεπιστημιακή εκπαίδευση στη χώρα μας», που είναι άλλωστε και τό γενικό θέμα τό όποίο όρίζει ή Έπιτροπή Βραβείου και μέσα στο όποίο πρέπει νά κινηθεί ή όμιλία μου, θά έλεγα πώς «κνηγάει τό αύριο που είναι τό χτές, τό όποιο ποτέ δέν έφτασε». Έτσι, όταν τό 1982 ο «νόμος-πλαίσιο» 1268 ήρθε νά αντικαταστήσει τό νόμο του 1932, πλύν έλαχίστων, οι όποιοι μοιρολόγησαν τήν άπώλεια τής Έδρας, ή κοινότητα των πανεπιστημιακών στο σύνολό της χαιρέτισε μέ ένθουσιασμό και δούλεψε σκληρά για τήν έφαρμογή του νέου νόμου, θεωρώντας πώς, άν και πολύ καθυστερημένα, αυτός άνοιγε επιτέλους και στην Έλλάδα τήν προοπτική τής δημιουργίας του λεγόμενου «άστικού πανεπιστημίου». Πράγματι, ή άυτονόμηση άπό τές έδρες και ή ένταξη των νέων έπιστημόνων στις διδακτικές βαθμίδες, ή έμφαση στην έρευνα, προκειμένου για έξέλιξη σέ άνώτερη βαθμίδα ή έκλογή, και τά νέα προγράμματα σπουδών άνανέωσαν σέ σημαντικό βαθμό τό τελματωμένο πανεπιστήμιο.

Όπως γίνεται συνήθως στη χώρα μας, τό πρόβλημα ήταν

δι δεν είχε γίνει μία σέ βάθος μελέτη γιά τυχόν δυσλειτουργίες πού θά προέκυπταν από τήν «έδω και τώρα», αντί γιά τή σταδιακή, εφαρμογή τού νέου νόμου. Έπίσης, ριζικές αλλαγές πού έπρεπε νά γίνουν σέ όρισμένους τομείς δεν έγιναν λόγω τού περιφημου πολιτικού «κόστους», μέ αποτέλεσμα νά συνεχίζει νά υπάρχει τό πρωτάκουστο φαινόμενο τού αιωνόδιου φοιτητή και τά ΑΕΙ νά εξακολουθούν νά λειτουργούν κυρίως ως έξεταστικά κέντρα. Όπως είναι γνωστό, τό νόμο-πλαίσιο ακολουθήσαν νέοι νόμοι, διατάγματα και τροπολογίες επί τροπολογιών, πού, δυστυχώς, δεν διόρθωναν τά «κακώς κείμενα» αλλά φορές φορές δημιουργούσαν περισσότερα προβλήματα απ' όσα έλυναν.

Έτσι, από τό 1982 έως σήμερα, μέ δεδομένο και τό νόμο Σουφλιά στίς αρχές τού '90 και τίς τροπολογίες, τίς ρυθμίσεις και τά νομοθετήματα πού τόν ακολούθησαν, ένας τεράστιος αριθμός έργασίμων ώρών και ένα σημαντικό μέρος τής ζωτικής ενέργειας τών πανεπιστημιακών και τών διοικητικών υπαλλήλων καταναλώθηκαν σέ άσκοπες και πρόσκαιρες αναπροσαρμογές, μέ αποτέλεσμα νά μήν ξέρει κανείς τί ακριβώς ισχύει σήμερα και τά νομικά συμβούλια τών ΑΕΙ νά δίνουν τό καθένα αντιφατικές απαντήσεις σέ έρωτήματα πού τούς υποβάλλονται από τά σαστισμένα τμήματα. Αλλά τό θέμα μας δεν είναι αυτό.

Ταυτόχρονα μέ τήν εφαρμογή τού νόμου 1268/82, επιθυμία τής τότε κυβέρνησης ήταν νά δημιουργηθεί συνδικαλισμός και στά Άνώτατα Έκπαιδευτικά Ίδρύματα. Η «γραμμή» αυτή έδρισκε σύμφωνες και τίς «λοιπές άριστερές, προοδευτικές δυνάμεις». Αναφέρθηκε στό βιογραφικό μου ότι συμμετείχα ενεργά στόν συνδικαλιστικό φορέα τού Άριστοτέλειου Πανεπιστημίου. Πράγματι, έλαβα μέρος σέ μακρές συζητήσεις πριν από τήν όργάνωση, και δούλεψα μέ «επαναστατική» απτάρηση προκειμένου νά λειτουργήσει μέ επιτυχία ό συνδικαλισμός στό χώρο μας. Σήμερα, κάνω τήν αυτοκριτική μου. Αλλά πριν σās ενθέσω τούς λόγους, θά ήθελα νά σās θυμίσω ότι τόν συνδικαλισμό τών πανεπιστημιακών ακολούθησε ό συνδικαλισμός τών αστυνομικών, τών διπλωματών, τών δικαστικών, αν δεν κάνω λάθος και τών ιερέων. Τελικά, οί πάντες βρέθηκαν συνδικαλισμένοι στή χώρα μας, πλην τών πολιτικών, αν και, από λογική και μόνο ακολουθία, θά έπρεπε και αυτή ή κατηγορία τών εργαζομένων νά συνδικαλιστεί, ώστε νά έχει τό αναφαίρετο δικαίωμα στήν άπεργία!

Άποτέλεσμα αυτού τού παν-συνδικαλισμού ήταν, πρώτον, νά καλυφθούν, ή νά «ξεχαστούν», οί ταξικές, διαχωριστικές γραμμές. Δεύτερον, νά χάσει κάθε έννοια και νά αποδυναμωθεί αυτός ό ίδιος ό συνδικαλισμός, σέ σημείο ώστε σήμερα νά μιλάμε υποτιμητικά γιά «συντεχνίες». Τρίτον, νά δημιουργηθεί τό παράδοξο εκείνο φαινόμενο όπου οί κατ' έξοχήν κρατικοί μηχανισμοί και οί λειτουργοί τους νά στραφούν κατά τού ίδιου τού κράτους, δηλαδή κατά τού έαυτού τους. Αναφέρομαι στόν ιδεολογικό μηχανισμό τού κράτους, πού είναι τό πανεπιστήμιο και τό σχολείο, και στόν καταστατικό μηχανισμό τού κράτους, πού είναι ή άστυνομία. Άλήθεια, ποιόν έξυπνερτουσαν αυτές οί νέες συλλογικότητες και οί ανταγωνιστικές κοινωνικές σχέσεις πού διαμορφώνονταν; Και μήπως αυτός ήταν ένας έμμεσος τρόπος αποδυνάμωσης τού ίδιου τού κράτους και τής πολιτικής, ώστε νά εισβάλει και νά κυριαρχήσει άνενόχλητη ή «άγορά»;

Στό σημείο αυτό είναι, δηλαδή γύρω στό 1984, πού αρχίζει ή βαθμιαία, σταθερή και επίμονη διάθρωση τής εικόνας τού

πανεπιστημιακού δασκάλου και τών πανεπιστημίων στόν ήμερήσιο και κυριακάτικο Τύπο. Ένώ, ταυτόχρονα, αρχίζει νά διαμορφώνεται και νά ακούγεται εκτός και εντός πανεπιστημίου ένας κατ' έπίφραση «άριστερός», κριτικός λόγος, ό όποιος επίμονα ζητούσε τήν εγκατάλειψη τών «ιδεαλιστικών» μορφών έρευνας και διδασκαλίας και τήν άμεση σύνδεσή τους μέ τήν «παραγωγή»!

Έτσι, καθημερινά, υπήρχαν ρεπορτάζ και άνεκδοτολογικές έρευνες στίς εφημερίδες, και ύπονομευτικά «talk shows» στήν τηλεόραση, όπου μέ ιερή αγανάκτηση, ή ύπεροπτική ειρωνεία, ύποστηριζόταν από δημοσιογράφους ότι οί πανεπιστημιακοί δάσκαλοι πληρώνονταν από τά λεφτά τού έλληνικού λαού γιά νά κάθονται και νά μήν κάνουν τίποτα, ότι ό «τάδε» έπώνυμος καθηγητής δεν πατούσε ποτέ στήν τάξη ενώ ό «δείνα» δεν είχε γράψει γιά χρόνια μία γραμμή, ότι οί φοιτητές άναζητούσαν τούς δασκάλους τους και δεν τούς έδρισκαν ποτέ στά γραφεία τους κλπ. Τότε, άρχισε νά κυκλοφορεί και ή γενική πρόταση: «Όλοι είναι ίδιοι» τήν όποία δεν άργησε νά ένστερνιστεί και ή κοινή γνώμη.

Θυμάμαι μία συζήτηση πού είχαμε μέ τόν τότε πρύτανη τού Άριστοτελείου, καθηγητή Δημήτρη Φατούρο, στόν όποιο είχαμε προτείνει νά συστήσει μία ομάδα ή όποία θά μάξευε και θά δημοσιοποιούσε όλα εκείνα τά στατιστικά στοιχεία πού θά άντέκρουαν αυτή τήν κατά βάση άναληθή και υποτιμητική εικόνα. Και τά στοιχεία υπήρχαν. Πρώτον, μία διεθνώς άναγνωρισμένη, αξιόλογη σέ «όγκο» και πρωτότυπη πανεπιστημιακή έρευνα. Δεύτερον, παρά τίς αντίξοες συνθήκες, μία διδακτική δραστηριότητα τέτοιου επιπέδου ώστε οί φοιτητές και οί φοιτητριές μας πού πήγαιναν γιά μεταπτυχιακές σπουδές ή μέ τά προγράμματα Erasmus στό έξωτερικό νά διαπρέπουν. Τρίτον, ή συνεχής άνανέωση τών μαθημάτων έπιλογής από τούς διδάσκοντες, πράγμα πού σήμαινε ώρες και ώρες άφομώμενης εργασίας. Τέταρον, ή ακούραστη εκπόνηση διαπανεπιστημιακών και άλλων προγραμμάτων έρευνας, προκειμένου νά άπορροφηθούν τά κοινοτικά κονδύλια, τά περισσότερα εκ τών όποιων ποτέ δεν μάθαμε γιάτί δεν εγκρίθηκαν, ενώ είχαν τίς καλύτερες προδιαγραφές, άκόμα και συστάσεις από άναγνωρισμένους επιστήμονες τού έξωτερικού. Γιά νά μήν άναφέρω μία σειρά από άχαρα διοικητικά και άλλα καθήκοντα, τά όποία σέ κανένα πανεπιστήμιο τού κόσμου δεν νοείται ότι εμπíπτον στίς ύποχρεώσεις τών καθηγητών, αλλά πού σέ μάς, έδω, πέφτουν όλα στίς πλάτες τών διδασκόντων. Όπως, π.χ., σέ όρισμένα τμήματα, νά μεταφέρουν οί καθηγητές και οί καθηγήτριες μέ τά καροτσάκια μόνοι στά γραφεία τους τίς κούτες μέ τά διδακτικά βιβλία!

Όμως, οί έγκριτες εφημερίδες ποτέ δεν έσκυψαν πάνω από αυτά. Πάνω από τό χάλι τών πανεπιστημιακών βιβλιοθηκών και σπουδαστηρίων, λόγω έλλείψεως ειδικευμένου προσωπικού και πόρων, πάνω από τήν άπόγνωση τών συναδέλφων τών θετικών έπιστημών πού, μπρός στόν τεράστιο αριθμό εισακτέων, εκλιπαρούσαν στή Σύγκλητο γιά κονδύλια, γιάτί μέ τά εργαστήρια πού διέθετε τό τμήμα τους οί φοιτητές μόνο δύο φορές τό χρόνο θά μπορούσαν νά έχουν πρακτική έξάσκηση. Και πόσα άλλα! Πώς, λοιπόν, δεν κατέρρευσαν ως τώρα συλλήβδην τά έλληνικά πανεπιστήμια; Δεν κατέρρευσαν, γιά τόν άπλούστατο λόγο ότι «όλοι δεν είναι ίδιοι».

Και αυτό τό γνωρίζουν καλύτερα απ' όλους εκείνοι οί όποιοι έχουν συμφέρον νά διαδρώνουν τήν εικόνα τών πανεπιστημιακών δασκάλων, προκειμένου νά δώσουν προς τά έξω

τήν εντύπωση ότι δεν είναι άμοιροι ευθυνών για τό ότι τό δημόσιο πανεπιστήμιο έχει πλέον καταστεί «προβληματική επιχείρηση», άρα ότι είναι ανάγκη νά επέμβουν «έδω καί τώρα» οί ζωογόνες δυνάμεις τής άγοράς προκειμένου νά «έξυγιανθει» καί νά «έκσυγχρονιστεί» αυτή ή προβληματική επιχείρηση πού λέγεται «άνώτατη παιδεία».

Μία άμεση επίπτωση αυτής τής συντονισμένης επίθεσης κατά τών πανεπιστημίων καί τών πανεπιστημιακών ήταν νά «λουλουδίσουν» ξαφνικά στή χώρα μας τά παραρτήματα χιλιάδων ξένων πανεπιστημίων καί κέντρων σπουδών, μέ τό θετικό αποτέλεσμα νά διασωθούν μερικά νεοκλασικά κτίρια, τά όποια ευφραίνουν σήμερα τό βλέμμα τών Αθηναίων μέ τίς ζωηρές, σέ αποχρώσεις έντονου παστέλ προσόψεις τους.

Θά ήταν άπλουστευτικό, ώστόσο, νά θεωρήσουμε πώς γι' αυτόν καί μόνο τό λόγο διαδρόθηκε ή εικόνα τών πανεπιστημίων καί τών πανεπιστημιακών. Μεταξύ άλλων, αυτό πού ήταν πολύ πών σημαντικό ήταν ή γεωμετρική αύξηση παραγωγής του προϊόντος πού λέγεται «πτυχία» καί οί νέες μορφές εργασιακών σχέσεων πού συνεπάγονταν τά ιδιωτικά πανεπιστήμια. Ήδη, όπως διαβάζουμε σέ Βήμα του Οκτωβρίου, στήν Αμερική είναι «υπό συζήτηση ως "άντιπαραγωγική" ή μονιμότης τών ακαδημαϊκών δασκάλων» καί τά προσόντα πού θά απαιτούνται για τήν κατάκτηση μιάς «έπί συμβολαίω» πανεπιστημιακής θέσης δεν θά συμπεριλαμβάνουν πλέον τό έως σήμερα sine qua non προαπαιτούμενο πού ήταν τό έρευνητικό έργο. Κι έπειδή έδώ στήν Ελλάδα προτρέχουμε τής ιστορίας, πριν καν δημιουργήσουμε σωστές καί σοβαρές μεταπτυχιακές σπουδές, ό νόμος για τά Προγράμματα Σπουδών Έπιλογής προβλέπει ότι θά μπορούν νά διδάσκουν «έπί συμβάσει» δάσκαλοι χωρίς διδακτορικό! Από τή στιγμή, όμως, πού θά αποκοπεί ή έρευνα από τή διδασκαλία, ή έρευνα θά φύγει από τά πανεπιστήμια πρós «άνεξέλεγκτα» έρευνητικά κέντρα καί οί πανεπιστημιακές σπουδές θά ύποδαμιστούν άνεπαύρωτα.

Μέ βάση τά παραπάνω, δεν είναι τυχαίο ότι οί Άγγλοι — αυτό τό «Έθνος μικρεμπόρων» (Nation of shop-keepers), όπως παρατήρησε ό Μάρξ, ήταν οί πρώτοι πού άνωτατοποίησαν τίς άνώτερες σχολές τους — δηλαδή τά Polytechnics — δημιουργώντας έτσι ένα τεράστιο μετα-βιομηχανικό, έπικερδές δίκτυο παραγωγής πτυχίων, έχοντας έγκαιρα συνειδητοποιήσει πώς δεν ήταν πιά τό κασμίρι πού θά ίκανοποιούσε τίς απαιτήσεις τής νέας τεχνολογίας καί άγοράς, αλλά τά προϊόντα του πολιτισμού καί τής παιδείας. Ή μαζική παραγωγή «φτηνών» πτυχίων καί ή «έξαγωγή» τους σέ χώρες πού δεν παράγουν μαζικά τό «προϊόν» οδήγησε στό νά έχει στόν τόπο μας τό κάθε νοικοκυριό, εκτός από τόν κομπιούτερ, τήν τηλεόραση καί τό βίντεο, καί τά εισαγόμενα πτυχία του.

Άλήθεια, τί ήταν αυτό πού σταμάτησε τόν ύπουργό Παιδείας, καί ενώ όλοι περιμέναμε πώς μέ τόν νέο νόμο θά άρχιζε επιτέλους καί στόν τόπο μας ή μαζική παραγωγή, μέ τήν έλευθερη πρόσβαση τών μαθητών από τά λύκεια στά ΑΕΙ, ξαφνικά όλα δυσκόλεψαν τόσο πολύ ώστε, όπως φαίνεται, αντί νά αύξηθει, νά έλαττωθει άκόμα πιό πολύ ή ντόπια παραγωγή πτυχίων;

Άναφέρθηκα πιό πάνω στόν κατ' έπίφασιν «άριστερό», κριτικό εκείνο λόγο πού άρχισε νά κυκλοφορεί έντός καί εκτός πανεπιστημίων για τήν ανάγκη άμεσης σύνδεσης πανεπιστημιακής έρευνας καί παραγωγής. Λίγοι πανεπιστημιακοί είχα-νε τότε συνειδητοποιήσει πώς αυτό ήδη συνέβαινε μέσω τής

τεράστιας έκείνης μετα-βιομηχανίας πού είχε στηθεί, έννοιά τή μετα-βιομηχανία τών συνεδρίων.

Κύριε Πρόεδρε τής Δημοκρατίας,

Άν αφήσετε τή φαντασία σας για ένα λεπτό νά πάει ψηλά, θά δείτε ότι τίς περισσότερες θέσεις μέσα στά αεροπλάνα, πού διασχίζουν τούς αιθέρες, τίς κατέχουν πανεπιστημιακοί οί όποιοί είτε πάνε, είτε επιστρέφουν από κάποιο έπιστημονικό συνέδριο, για νά έτοιμαστούν, άφου στύψουν τό μυαλό τους νά γράψουν μιάν άκόμη «άνακοίνωση», νά ξαναφύγουν. Έπίσης, αν αφήσετε τή φαντασία σας νά κατέβει ένα λεπτό κάτω στή γή, θά δείτε, από τίς καρτελίτσες στά πέτα τους, πώς τά περισσότερα δωμάτια τών ξενοδοχείων είναι κατελιημμένα από άγχωμένους, καταχρεωμένους πανεπιστημιακούς, οί όποιοί έχουν πετάξει από όλα τά μέρη τής γής, προκειμένου νά λάβουν μέρος μέ «άνακοίνωση» σέ κάποιο συνέδριο.

Τό περιεχόμενο τών συνεδρίων αυτό καθαυτό, δηλαδή όλος αυτός ό άνυπολόγιστος όγκος πυρετώδους, έρευνητικής δραστηριότητας, δεν επενδύεται μέ καμία άξια. Είναι, ώστόσο, ιδιαίτερα έπωφελής για τήν οικονομία. Για τόν τζίρο τών αεροπορικών εταιρειών καί τών ξενοδοχείων, του catering, τών εκδοτικών οίκων καί τών εστιατορίων, τών διαφόρων εταιρειών φαρμακευτικών, άλλαντικών, γαλακτοκομικών καί άλλων προϊόντων, οί όποίες εύγενώς συμβάλλουν στή χρηματοδότηση τών έπιστημονικών αυτών συνεδρίων, καθώς καί τών βιομηχανιών οίνοπνευματώδων ποτών καί χάρτου — τεράστια κατανάλωση από τούς πανεπιστημιακούς κατά τή διάρκεια τών συνεδρίων, αν σκεφτείτε πώς για ένα παγκόσμιο συνέδριο ιατρικής καί μόνο, περίπου έπτά χιλιάδων συνέδρων, απαιτούνται για σημειώσεις έπτά χιλιάδες μπλόκ χαρτιού καί, τό άπολύτως έλάχιστο, δεκατέσσερις χιλιάδες μπουκάλια μπύρας per diem. Πολλαπλασιάστε τώρα τόν άριθμό συνεδρίων ανά τόν κόσμο ανά ήμέρα καί θά δείτε τί έννοιά για τή σχέση έρευνας καί οικονομίας.

Θά αναφέρω δύο-τρία άλλα έπίσης όχι τόσο έμφανή παραδείγματα πού πιστοποιούν τήν πρόσφατη σύνδεση τών πανεπιστημιακών, ιδιαίτερα αυτών τών άνθρωπιστικών σπουδών, μέ τήν «παραγωγή». Σήμερα, όποιαδήποτε έφημερίδα καί αν ανοίξουμε, θά διαπιστώσουμε ότι τίς περισσότερες σελίδες καταλαμβάνουν άρθρα καί έπιφυλλίδες πού γράφονται — αντί πεινήρης, βέβαια, άμοιβής — από πανεπιστημιακούς. Έπίσης, καθημερινά, πανεπιστημιακοί δρίσκονται στήν ύπηρεσία τών εκδοτών, ως επί τό πλείστον άνευ άμοιβής, προκειμένου νά παρουσιάσουν τώρα στή Στοά του Βιβλίου, τώρα στή «Μεγάλη Βρετανία», στά βιβλιοπωλεία, στους πολιτιστικούς συλλόγους, στά καφενεία καί στά μπάρ, τά νέα «ών ούκ έστιν άριθμός» βιβλία. Έτσι, λειτουργώντας ταυτόχρονα ως διαφημιστές καί ως διαφήμιση, συμβάλλουν όχι μόνο στήν οικονομία, αλλά καί στήν παραγωγή νέων ειδών όμιλητικής «γραφής», όπως, π.χ., αυτή τής «παρουσίασης».

Τελευταίο, θά αναφέρω τόν ήράκλειο άθλο πού απαιτεί ή μεταβιομηχανία τής «μετεκπαίδευσης», καί ό όποιος έχει πέσει, χάρη καί στά κοινοτικά προγράμματα, στίς πλάτες, ένιοτε δέ καί στίς τσέπες, τών πανεπιστημιακών. Καί λέω «ήράκλειο άθλο» γιατί στίς μέρες μας τό τζέτ τής ιστορίας τρέχει μέ τέτοια ίλιγγώδη ταχύτητα ώστε δεν προλαβαίνει κανείς νά εκπαιδευτεί καί πρέπει άμέσως νά μετεκπαιδευτεί, καί δεν προλαβαίνει νά μετεκπαιδευτεί, μά πρέπει άμέσως νά μεταμετεκπαιδευτεί, καί έτσι ad infinitum για μετεκπαιδευτές καί

μετεκπαιδευόμενους. Πράγμα, βεβαίως, πού δίνει έμμεσα τό τελειωτικό κτύπημα —κι αυτό άς τό προσέξουν παρακαλώ οί θεωρητικοί τής λογοτεχνίας— τόσο στην έννοια του σταθερού νοήματος, όσο και τής όποιας τελεολόγιας. Γιατί αυτό άπαιτεί όχι μόνον ή συνεχώς άνανεύουμένη άγορά τής σύγχρονης τεχνολογίας, αλλά και τό ιδεολόγημα πού τήν άκολουθεί, δηλαδή τό προσφάτως άνασυσθέν άπό «τό χρονονούλαπο τής ιστορίας» ιδεώδες του Διαφωτισμού, πού είναι ή «διά βίου εκπαίδευσις». Καί τίποτα δέν μäs γλιτώνει άπό αυτή, όπως τίποτα ποτέ δέν γλίτωσε τόν μυθικό "Ατλαντα!

Στό Βήμα, στίς 22 Νοεμβρίου 1998, διαβάζουμε: «Τριακόσια γυμνάσια σε όλη τή χώρα προδλέπεται νά έξοπλισθοϋν με ηλεκτρονικούς υπολογιστές ως τό 2000». Διαβάζουμε επίσης ότι «ή ιστορία τής πληροφορικής στα σχολεία δέν είναι καινούργια. Ξεκίνησε τό 1993, επί ύπουργίας Γ. Σουφλιά, με τόν έξοπλισμό 1.600 γυμνασίων και τεχνικών επαγγελματικών λυκείων τής χώρας με ηλεκτρονικούς υπολογιστές πού, σήμερα, είναι μάλλον παρωχημένης τεχνολογίας». Τί σημαίνει αυτό; Σημαίνει ότι όλα τά κονδύλια πού διατέθηκαν καθώς και οί «παρωχημένης τεχνολογίας» υπολογιστές έχουν ήδη πάρει τό δρόμο γιά τή «χαματερή»! Τίποτα, βέβαια, δέν μäs έγγυάται ότι οί υπολογιστές τής νεότερης τεχνολογίας, με τούς όποιους έξοπλίζονται σήμερα τά εκπαιδευτικά ιδρύματα, δέν θα είναι «παρωχημένης» τεχνολογίας ως τό 2000. Καί πάλι άπ' τήν άρχή! Τό πού πάει τό κέρδος είναι σε όλους μας γνωστό. Σίγουρα είναι ότι δέν έπιστρέφει στίς τσέπες του Δημο-

σίου, τό όποιο είναι ίσως και ό κύριος χρηματοδότης αυτών των νέων έξοπλισμών.

Η νέα τεχνολογική έπανάσταση, όπως είναι γνωστό, άλλαξε άρδην τίς προτεραιότητες τής παραγωγής και τής κατανάλωσης. Στην κοινωνία των πολυμέσων, τής πληροφόρησης και του Internet, πρώτη θέση στην καταναλωτική ιεραρχία κατέχουν πλέον ό πολιτισμός και ή παιδεία. Έτσι, εκεί πού είχαμε μόνο τό «φαγητό σε πακέτο», σήμερα έχουμε και τήν «παιδεία σε πακέτο» και τόν «πολιτισμό σε πακέτο». Ο αιώνας πού ανατέλλει, θα είναι ό αιώνας του, «άνευ μετακινήσεως», τουρισμού άπό τόν καναπέ στίς χώρες τής γνώσης και του πολιτισμού. Σās διαβάζω, έπιλεκτικά, διαφημίσεις άπό τό περιοδικό Time, 2 Νοεμβρίου 1998:

ΔΙΠΛΩΜΑΤΑ ΜΕΣΩ ΤΑΧΥΔΡΟΜΕΙΟΥ: Πέντε χρόνια γκαραντί με έπιστροφή χρημάτων. Φθάνετε έως και στην άπόκτηση Ph.D., έξ άποστάσεως. Έμπειρία γνώσης / ζωής. Πληροφορίες γιά 1660 και πλέον, μη παραδοσιακά πανεπιστήμια σε όλο τόν κόσμο... Γλιτώστε χρόνο και χρήμα.

Πανεπιστήμιο Knightsbridge: Κερδίστε ένα Bachelor's, Master's, Ph.D. με τό πάσο σας και άπό όπουδήποτε στον κόσμο. Όλα «έξ άποστάσεως». Δέν άπαιτείται παρακολούθησις, δέν ύπάρχουν έπίσημες έξετάσεις.

Αν άνατρέξει κανείς στην κατάλληλη βιβλιογραφία, θα δει πως όλα τά μεγάλα πανεπιστήμια στην Άμερική βρίσκονται σε άναβρασμό, γιατί οί διοικήσεις τους έχουν περιέλθει πλέον στα χέρια επιχειρησιακών παραγόντων οί όποιοι καθορίζουν, έρήμην των καθηγητών και των φοιτητών, τίς πανεπιστημιακές σπουδές και κατευθύνσεις προς τό συμφέρον τής άγοράς. Έτσι πολλά τμήματα και έρευνητικά πανεπιστημιακά κέντρα «κλείνουν» ως «άντιπαραγωγικά» και «μη-άνταποδοτικά», ενώ άλλα ύποχρεώνονται νά άναζητοϋν χρηματοδότηση άπό ιδιωτικές εταιρείες και επιχειρήσεις προκειμένου νά επιζήσουν.

Οί νέες τεχνολογίες τής «έξ άποστάσεως» μάθησης επιτάσσουν τήν αυτονόμηση του μαθητευόμενου και τελικά τήν έξοδο του δασκάλου άπό τήν τάξη. Ο πανεπιστημιακός δάσκαλος-έρευνητής, όπως τόν ξέραμε, αρχίζει πλέον και γίνεται είδος περιττής πολυτελείας. Γιατί αυτό πού χρειάζονται οί εταιρείες διομηχανίας παιδείας και πολιτισμού, είναι άπλως και μόνο μερικώς εκπαιδευμένους ειδικούς, οί όποιοι θα συντάσσουν, ανάλογα και με τήν «τσέπη» των άγοραστών, τά περιεχόμενα των «πακέτων» γνώσης και πολιτισμού. Πολύ σύντομα, και ύστερα άπό ένα διάστημα επιφαντικής άνεργίας, ό κλάδος, ίσως και ό ίδιος ό θεσμός του πανεπιστημίου, θα σβήσει άπό τήν ιστορία. Σάν τόν άκονιστή, ό πανεπιστημιακός δάσκαλος θα καταλήξει νά γίνει και αυτός μιά γραφική φιγούρα του παρελθόντος. Τό θέμα είναι ποιός θα «άκονίζει» αυτά τά άπομωνωμένα και περιπλανώμενα μέσα στο διαδίκτυο «μυαλά».

Κύριε Πρόεδρε τής Δημοκρατίας,

Από τόν τόνο και τό περιεχόμενο τής δμιλίας μου σίγουρα κάποιος θα μπορούσε νά με κατηγορήσει γιά συντηρητισμό και γιά τήν άνιστόρητη έπιθυμία διατήρησης του status quo. Σ' αυτό θα άπαντούσα ότι δέν είμαι διόλου έχθρική άπέναντι στη νέα τεχνολογία και στα προϊόντα της. Μάλιστα, πιστεύω πως προσφέρει τεράστιες δυνατότητες στην έρευνα και στην εκπαίδευση, άρκεί ή εφαρμογή νά άποφασίζεται και νά κατευθύνεται άπό αυτούς οί όποιοι έχουν γνώση των έρευνητικών και εκπαιδευτικών άναγκών, δηλαδή άπό τούς πανεπι-

στημιακούς και όχι από κερδοσκοπικούς οργανισμούς. Δυστυχώς, όμως, η όρθολογική χρήση δεν αποφέρει τὰ άστρονομικά κέρδη που προσδοκά από τὰ προϊόντα τής νέας τεχνολογίας ή άδηφάγος άγορά. Έτσι, κατασκευάζει τούς μύθους που περιβάλλουν τὰ προϊόντα αυτά, προκειμένου νά αυξάνεται ή έπιθυμητή τους άξία και νά παρουσιάζονται ως κάτι άλλο από αυτό που πραγματικά είναι: δηλαδή, νά παρουσιάζονται ως άνάγκη, ως «χρεία».

Ξέρουμε όλοι σήμερα, με τήν άνεργία που μαστίζει τούς νέους, πώς τό «πτυχίο» δεν έχει πλέον κανένα αντίκρισμα στην άγορά εργασίας. Όπως σημειώνει ο έπισημονικός διευθυντής του Ίνστιτούτου Έργασίας τής ΓΣΕΕ, Σ. Ρομπόλης, τό 22% τών άνέργων στή χώρα μας διαθέτει πτυχίο ΑΕΙ και ΤΕΙ και μέχρι τό 2000 ή άνεργία τους θά αυξάνεται σταδιακά. Έπισημαίνει, έπίσης, τή δυσχερή πρόσβαση τών κοινωνικών έπισημών στην άγορά εργασίας, πράγμα που οφείλεται στην άναρδιάρθρωση τής παραγωγής, παρά στή στρατηγική και τό περιεχόμενο τών αντίστοιχων πανεπιστημιακών σπουδών. Άναφέρει δέ τήν άποψη που υποστηρίζει τήν άλλαγή προσανατολισμού του πανεπιστημίου προς τήν κατεύθυνση επαγγελματικής εκπαίδευσης και άμεσης σύνδεσής του με βραχυχρόνιες άνάγκες τής άγοράς εργασίας (Καθημερινή, 27.11.1998, σ. 19). «Όμως, πώς θά συμβαδίσει αυτό με τή μαζική παραγωγή πτυχιών, όταν στήν Άμερική, χάρη στήν άναρχη και μαζική παραγωγή, στήν ίδια μοίρα βρίσκονται σήμερα και οι κάτοχοι του Ph.D.; Στίς μέρες μας, τό νέο προλεταριάτο φαίνεται νά τό συγκροτούν οι μορφωμένοι τής γής. Για τό λόγο αυτό, κανένα «φάντασμα» δεν πλανιέται πάνω από τήν Εύρώπη και κανένας κίνδυνος δεν διαφαίνεται πώς οι μορφωμένοι όλου του κόσμου θά «ένωθούν».

Ο αιώνας τής Βιομηχανικής Έπανάστασης, όπως είναι γνωστό, κατασκεύαζε τίς υποκειμενικότητες με βάση τό ιδεολόγημα τής «αυτοβοήθειας» (self help) και τήν «ήθική τής εργασίας». Στόν 20ό αιώνα, οι υποκειμενικότητες κατασκευάστηκαν έν πολλοίς με βάση τό ιδεολόγημα τής προσωπικής «αυτοδιάθεσης» και τήν καταναλωτική μανία. Στή νέα έποχή τής εικόνας και τής πληροφορίας, οι υποκειμενικότητες αρχίζουν και πάλι νά κατασκευάζονται με βάση τήν «αυτοβοήθεια» και τήν άνευ άντικρίσματος «ήθική τής πνευματικής εργασίας» προς άπόκτηση προσόντων πολιτισμού και παιδείας. Και θά μου πείτε: Είναι άραγε κακό πράγμα «ή παιδεία για τήν παιδεία» και «ο πολιτισμός για τόν πολιτισμό»;

Άς θυμηθούμε εδώ τόν Κάρολο Ντίκενς, και τό μυθιστόρημά του *Bleak House*, όπου ή φιλόνηρος κυρία Jellyby, ένθερμη όπαδός τής «Άδελφότητας τής Άνθρωπότητας» και άφοσιωμένη, ψυχή τε και σώματι, στο «Θέμα τής Άφρικής», κεντάει με τόν εκπολιτιστικό σύλλογό της μαντιλάκια προκειμένου νά μάθουν νά σκουπίζουν τή μύτη τους οι «άγριοι» τής Άφρικής. Στόν τόπο μας, τό λαϊκό ένστικτο φαίνεται νά έχει πιάσει έξίσου καλά με τόν Ντίκενς τό νόημα τής «άδολης» αυτής προσφοράς όταν άδει: «Δέν πάω έγώ στο Μέγαρο, θά μείνω με τόν παίδαρο»!

Γιατί θά ήταν και πάλι μία φοβερή πολιτική άπάτη άν, στόν μεταβιομηχανικό, μιμητικό αιώνα μας, παραβλέποντας όλες τίς πραγματικές ανισότητες και τήν ανθρώπινη δυστυχία, καμανόμασαν, ακριβώς όπως έκανε και ο βιομηχανικός 19ος αιώνας, ότι «ή έλευθερία, ή ισότητα και ή άδελφότης» μäs περιμένουν στην ειδυλλιακή επικράτεια του πολιτισμού και τής παιδείας, όπου, σ' αντίθεση με τήν κοινωνία, «Όλοι είναι ίδιοι».

Τουλάχιστον, τέτοιου μεγέθους στοχαστές, όπως ο Σίλερ και ο Άρνολντ, οι όποιοι διαμόρφωσαν αυτές τίς ιδεολογικές θέσεις, εγκαινίασαν μία νέα τάξη Λόγου, αυτήν «περί κουλτούρας», ή όποία λειτούργησε ως αντί-λογος και ως άνάγκη στον πολιτικό, έπαναστατικό Λόγο και στην έπαναστατική πράξη τής έποχής τους. Σήμερα, αυτή ή «ανάκνκωση», αυτός ο «παπαγαλισμός» τών ιδεών, από ανθρώπους που ούτε ιδεολογικό Λόγο μπορούν νά παράγουν, ούτε καν γνώση τής ιστορίας έχουν ώστε τουλάχιστον νά επιφέρουν στην πρακτική αυτού του Λόγου κάποια «παραλλαγή», εγείρουν όχι άπλώς τό ειρωνικό μειδίαμα, αλλά και τήν όργή όσων γνωρίζουν πώς νά «μηνυκάσουν» τά παντός είδους ιδεολογικά κείμενα.

Κύριε Πρόεδρε τής Δημοκρατίας, κυρίες και κύριοι,

Ο κριτικός Λόγος, ο όποιος εκφέρεται από μερικούς πανεπιστημιακούς δασκάλους, είναι ένας λόγος με βαθιά επίγνωση ότι σπάνια ή έξουσία του μπορεί νά μεταβάλλει τό αντικείμενο τής κριτικής του, δηλαδή τήν πραγματικότητα. Έχει, ωστόσο, ο πανεπιστημιακός δάσκαλος ένα χρέος άπέναντι στην ιστορία: νά αναπαράγει αυτό τό Λόγο και νά μήν τόν αφήνει ποτέ νά σιωπήσει. Γιατί στα άρχεία του βρίσκεται κατατεθειμένη όλη ή ανθρώπινη διαμαρτυρία, όλη ή ανθρώπινη έπιθυμία για έναν άλλο, ίσως καλύτερο κόσμο, για μιάν άλλη, ίσως καλύτερη παιδεία. Κι αυτό δεν χαρίζεται στην όποια άγορά, στην όποια νέα τεχνολογία.

Σας εύχαριστώ.

ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ

του Α.-Φ. Χριστίδη

Στό κείμενο αυτό σκοπεύω να σχολιάσω μία ειδική όψη των νεότερων συγκυριών που αφορά — με δραματικό, συχνά, τρόπο — την εκπαίδευση στην Ελλάδα. Αναφέρομαι στην αυξανόμενη παρουσία αλλόγλωσσων παιδιών στις σχολικές τάξεις, ως συνέπεια της οικονομικής μετανάστευσης. Τό νέο αυτό φαινόμενο κατέβαλε έξαπίνης μία κοινωνία που δεν ήταν, δεν είναι και δεν ήθελε να είναι έτοιμη για μία τέτοια αλλαγή. Και αυτή η τρίτη διαπίστωση είναι ίσως η κρίσιμότερη, γιατί συνδέεται με στάσεις ιστορικά καθορισμένες και επενδυμένες με ισχυρές συναισθηματικές φορτίσεις, που περιπλέκουν τις πρακτικές διαστάσεις του εκπαιδευτικού αυτού προβλήματος.

Η οικονομική μετανάστευση δημιούργησε μία νέα πραγματικότητα ανισότιμης πολυγλωσσίας-πολυπολιτισμικότητας σέ μία χώρα — ή, καλύτερα, σ' ένα έθνος-κράτος — έντυπωσιακά ομοιογενοποιημένο γλωσσικά και πολιτισμικά. Η συνάντησή με την άλλη φωνή — ως λόγο αλλά και ως πολιτισμό — εμφανιζόταν, ως πολύ πρόσφατα, με δύο εκδοχές. Η πρώτη, έσωτερική ή έσωστρεφής, εκδοχή αφορούσε «νησίδες» στιγματισμένης αλλογλωσσίας: άλλες γλώσσες που μιλούνταν στό πλαίσιο της ελληνικής επικράτειας, συνδεδεμένες με ισχυρά στερεότυπα υποτίμησης, που όδηγοῦσαν σέ πολιτικές περιθωριοποίησης και αφομοίωσης. Η δεύτερη, έξωτερική ή έξωστρεφής, εκδοχή αφορούσε, ως γλωσσομάθεια, τή συνάντησή με ήγεμονικές ευρωπαϊκές γλώσσες (γαλλικά παλαιότερα, αγγλικά στή συνέχεια) και συνδεόταν με ισχυρά στερεότυπα υπερτίμησης. Η υπερτίμηση αυτή — ιδίως κατά τή διάρκεια του πρώτου αιώνα ζωής του νεοελληνικού έθνους-κράτους — δεν όφειλόταν απλώς και μόνο στή εργαλειική άξια των γλωσσών αυτών, στή σημασία τους για τή διεθνή επικοινωνία. Στή διαμόρφωση αυτής της στάσης συμμετείχε δραστικά μία συμβολική παράμετρος: ή έπαφή με τίς ήγεμονικές ευρωπαϊκές γλώσσες (μιά έπαφή ή όποια, παρεμπιπτόντως, έπηρεάσε σέ σημαντικό ποσοστό τή διαμόρφωση της νεοελληνικής κοινής) συνέβαλλε στήν επιβεβαίωση της ευρωπαϊκής ταυτότητας, της ευρωπαϊκότητας των νεοελλήνων. Η ανάγκη αυτής της επιβεβαίωσης αποτελεί ιδιαιτερότητα της νεοελληνικής εθνογένεσης και συνδέεται επιπλέον με ένα άλλο φαινόμενο, κατά πολύ βασικότερο και κρίσιμότερο για τό ζήτημα που μάς ενδιαφέρει. Έννοώ, βέβαια, τό γλωσσικό ζήτημα. Η υπερτίμηση

της αρχαιοτροπής καθαρεύουσας, ως κατ' έξοχήν ένδεδειγμένης για να άποτελέσει τήν έπίσημη έθνική γλώσσα, και ή συνακόλουθη υποτίμηση της όμιλούμενης, μητρικής, δημοτικής γλώσσας συνδέονται με τήν ιστορική ανάγκη επιβεβαίωσης της ευρωπαϊκής ταυτότητας του νεοσύστατου έθνικού κράτους. Και ως όχημα της επιβεβαίωσης αυτής λειτουργόσε ή αρχαία ελληνική κληρονομιά — γλωσσική και πολιτισμική — που διέθετε τόσο κύρος στήν Έσπερία. Η έμμονή στή συνέχεια με τήν ένδοξη αρχαιότητα και ή διαγραφή του ιστορικού χρόνου που μεσολάβησε — Μεσαιώνας, όθωμανική κυριαρχία — συνδέονται με τό άγωνιώδες αίτημα της επιβεβαίωσης της ευρωπαϊκότητάς μας, με κύριο άποδέκτη του αίτήματος τήν ισχυρή Εύρώπη.

Υποτίμηση της αλλογλωσσίας στό έσωτερικό του νεοελληνικού έθνους-κράτους αλλά και υποτίμηση της όμιλούμενης μητρικής γλώσσας. Υπερτίμηση των «ισχυρών» ευρωπαϊκών γλωσσών αλλά και υπερτίμηση της «ισχυρής» αρχαιοτροπής καθαρεύουσας. Η βαθύτερη ένότητα των στάσεων αυτών βρίσκεται σέ ένα αίτημα «καθαρότητας». Ένα αίτημα ελληνικής «καθαρότητας» που μεσολαδείται από τήν έπανασύνδεση με τήν Εύρώπη μέσω της αρχαιότητας. Η καθαρότητα αυτή άπειλούνταν από τίς στιγματισμένες «άκάθαρτες» γλώσσες παλαιότερων και νεότερων έχθρών του έθνους: τουρκικά, σλαβικές γλώσσες των γειτόνων, άλβανικά. Γλώσσες που έξακολουθοῦσαν — και έξακολουθοῦν — να μιλοῦνται στα όρια της επικράτειας και οι όποιες είχαν «ρυπάνει» — μέσω δανείων — τήν ελληνική γλώσσα. Ωστόσο, οι άπειλές κατά της καθαρότητας δεν έξαντλοῦνταν σ' αυτή τή στιγματισμένη αλλογλωσσία. Υπήρχε και ό έσωτερικός έχθρός: ή καθομιλούμενη δημοτική και οι διαλεκτικές παραλλαγές της, ως γλωσσικές εκδοχές «φθοράς» και άπαράδεκτης «έπιμειξιάς».

Έπιμένω στήν ιστορική διάσταση των στάσεων αυτών — στό πλαίσιο του νεοελληνικού έθνικού κράτους — άπέναντι στήν αλλογλωσσία / πολυγλωσσία — γιατί άναδεικνύουν κάποιες ιδιαιτερότητες που έξακολουθοῦν να παράγουν συμπτώματα στή σημερινή συγκυρία. Τό αίτημα της ομοιογένειας — γλωσσικής και πολιτισμικής — ύπήρξε συστατική διάσταση της άνάδυσης των έθνικών κρατών κατά τούς τρεις τελευταίους αιώνες μέσα στα παλαιότερα πολυγλωσσικά-πολυπολιτισμικά μωσαϊκά (Όθωμανική Αυτοκρατορία λ.χ.). Και τό αίτημα της

ομοιογένειας συνδεόταν κρίσιμα με μία καινούργια — εν σχέσει με τον Μεσαίωνα — οικονομική, κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα: την επικράτηση του καπιταλισμού που απαιτούσε, για να λειτουργήσει, ένα ομοιογενή — γλωσσικά και πολιτισμικά — πληθυσμό που θά προσέφερε το απαραίτητο ομοιογενές εργατικό δυναμικό για την παραγωγή σε μαζική κλίμακα. Αυτή η αναγκαιότητα συνέβαλε στη δημιουργία των εθνικών, στάνταρ γλωσσών που έρχονται να αντικαταστήσουν τα πολύγλωσσα, πολυδιαλεκτικά μωσαϊκά του Μεσαίωνα. Μέσα στο γενικό και κοινό αυτό σενάριο υπάρχουν, ωστόσο, διαφοροποιήσεις και ιδιαιτερότητες. Και η ιδιαιτερότητα της νεοελληνικής εθνικής έκδοχης αυτού του ομοιογενοποιητικού σεναρίου βρίσκεται στην εξαιρετικά έντονη *συμβολική* φόρτιση της γλωσσικής/πολιτισμικής ομοιογένειας, όπως εκφράζεται μέσα από τη μακρόχρονη διεκδίκηση του ρόλου της εθνικής γλώσσας από μία γλωσσική μορφή τεχνητή — την καθαρεύουσα — με λειτουργία κατ' έσοχην και κατά κύριο λόγο συμβολική — την επιβεβαίωση της συνέχειας με την αρχαιότητα. Αυτή ακριβώς η ιδιαιτερότητα δημιούργησε μία εξαιρετικά *ακαμπτη* έκδοχή γλωσσικού προτύπου — γλωσσικής ομοιογένειας — που θεωρούσε την παρέκκλιση — μ' άλλα λόγια, οποιαδήποτε έκδοχή ετερογένειας ή πολυμορφίας — έξ' ορισμού *εχθρική* και *απειλητική*. 'Η έμμονή σ' ένα τεχνητό γλωσσικό πρότυπο κατ' έσοχην γραπτό και κατ' έσοχην *συμβολικό* στη λειτουργία του — υπερτίμηση της αρχαιότερης γλωσσικής μορφής στο όνομα της συνέχειας και υποτίμηση της *ομιλούμενης* γλώσσας — παρήγαγε μία *ιδιόζουσα μορφή αποκλεισμού* στην εκπαίδευση. 'Αποκλεισμός της ενδογλωσσικής πολυφωνίας: δημοτική και διάλεκτοι ή, ευρύτερα, προφορικός λόγος στίς διάφορες έκδοχές του και στίς διάφορες χρήσεις του. 'Αποκλεισμός του προφορικού λόγου επειδή, λόγω της φύσης του, *απειλούσε* το γραπτό πρότυπο — την καθαρεύουσα — που δέν διέθετε *ερείσματα* προφορικότητας. 'Αποκλεισμός, κατά μείζονα λόγο, της στιγμισμένης γειτονικής πολυγλωσσίας: γλώσσες που μιλιούνται στα όρια της επικράτειας και συνδέονται με έντονα *άρνητικά* στερεότυπα, τά όποια πηγάζουν από τίς συγκυρίες της γέννησης και της διαμόρφωσης του νεοελληνικού εθνικού κράτους.

Με δεδομένα αυτά τά ιστορικά χαρακτηριστικά δέν θά ήταν υπερβολή να υποστηρίξει κανείς ότι η γλωσσική εκπαίδευση στο νεοελληνικό κράτος βασίστηκε (μέχρι τό 1976), και σε διάφορους βαθμούς, σε *πρακτικές αποκλεισμού από τη μητρική γλώσσα*. Και αυτή ακριβώς η κληρονομιά κατέστησε τό εκπαιδευτικό μας σύστημα *εξαιρετικά άνετομο* — σε επίπεδο ιδεολογικό — να αντιμετωπίσει τόσο την παλαιότερη όσο και την νεότερη γλωσσική και πολιτισμική ετερογένεια στη βάση του σεβασμού της μητρικής γλώσσας. Μία εκπαιδευτική πραγματικότητα που κυριαρχήθηκε επί ενάμιση αιώνα από μία ιδεολογία ομοιογένειας που απέκλειε την *ομιλούμενη* μητρική γλώσσα (κι εδώ βρίσκεται η διαφορά με τά *εγχειρήματα* ομοιογενοποίησης άλλων εθνικών κρατών) — μία τέτοια εκπαιδευτική πραγματικότητα πόσο έτοιμη μπορούσε να είναι για να αντιμετωπίσει αυτή τη νέα γλωσσική-πολιτισμική ετερογένεια, όταν μάλιστα συχνότατα *άφορα* γλώσσες και μορφές γλώσσας (διαλέκτους) ήδη στιγμισμένες από παλαιότερες συγκυρίες;

Θά ήθελα τώρα να περάσω σε κάποια συγκεκριμένα παραδείγματα που συνδέονται με χαρακτηριστικό τρόπο, κατά τη

γνώμη μου, με αυτή την ιστορική νεοελληνική ιδιαιτερότητα —τόν μακρόχρονο αποκλεισμό της μητρικής γλώσσας— και τίς επιπτώσεις της στο ζήτημα της γλωσσικής ετερογένειας και των εκπαιδευτικών προβλημάτων με τά όποια σχετίζεται.

'Οπως είναι γνωστό, η Θράκη αποτελεί την «παραδοσιακή» νησίδα πολυγλωσσίας-πολυπολιτισμικότητας στο έσωτερικό της ελληνικής επικράτειας. Στην περιοχή αυτή μιλιούνται, πλύν της ελληνικής, τά τουρκικά, τά πομακικά (σλαβογενής γλώσσα) και τά τσιγγάνικα. Και οί τρεις αυτές γλώσσες, που

άφοροῦν τὴ μουσουλμανικὴ μειονότητα, συνδέονται μὲ στερεότυπα ὑποτίμησης, «ἐθνικά», κοινωνικά ἢ καὶ τὰ δύο. Στὴν περίπτωση τῆς πομακικῆς καὶ τῆς ρομανῆς (τσιγγάνικης) συνυπάρχουν, ἐπιπρόσθετα καὶ γιὰ διαφορετικούς λόγους, στερεότυπα αὐτοὑποτίμησης, ὑποτίμησης/ἀπαξίωσης τῆς μητρικῆς γλώσσας ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς ὁμιλητές, ποὺ ὀδηγοῦν στὸ φαινόμενο τῆς μετακίνησης πρὸς μιὰ ἄλλη γλώσσα — καὶ ἐν προκειμένῳ τὴν τουρκικὴ. Πέρα ἀπὸ τίς τρεῖς αὐτές γλώσσες, ἢ μετανάστευση ἀπὸ περιοχὲς τῆς πρώην Σοβιετικῆς Ἑνώσεως πρόσθεσε καὶ ἄλλες γλώσσες ἢ διαλέκτους.

Ἡ μειονοτικὴ ἐκπαίδευση — ποὺ προβλέπεται ἀπὸ τὴ Συνθήκη τῆς Λωζάνης — βασίζεται σὲ δύο γλώσσες — τὴν ἑλληνικὴ καὶ τὴν τουρκικὴ — μεταξύ τῶν ὁποίων μοιράζεται τὸ σχολικὸ πρόγραμμα τῆς πρωτοβάθμιας μειονοτικῆς ἐκπαίδευσης, μὲ δασκάλους, ἀντίστοιχα, ἑλληνοφώνους καὶ τουρκοφώνους, χριστιανούς καὶ μουσουλμάνους. Τὰ παιδιά τῆς μειονότητας πηγαίνουν στὸ μειονοτικὸ δημοτικὸ χωρὶς νὰ ξέρουν — τὰ περισσότερα — καθόλου ἑλληνικά, ἐφόσον ἡ γλώσσα αὐτὴ δὲν χρησιμοποιεῖται στὸ ἄμεσο οἰκογενειακὸ περιβάλλον τους ἢ στὴν εὐρύτερη κοινότητα, ἐφόσον πρόκειται γιὰ ἀμιγῶς μειονοτικὴ κοινότητα. Τὸ μειονοτικὸ δημοτικὸ σχολεῖο καλεῖται λοιπὸν νὰ μάθει στὰ παιδιά αὐτὰ τὴν ἑλληνικὴ γλώσσα.

Θὰ περίμενε κανεὶς ὅτι αὐτὸ θὰ γινόταν μὲ ἕνα ἀνάλογο διδασκαλικὸ ὕλικὸ ποὺ θὰ ἀντιστοιχοῦσε στὴν ἰδιαιτερότητα τῆς διδασκαλίας τῆς ἑλληνικῆς ὡς δευτέρας/ξένης γλώσσας καὶ ὄχι ὡς μητρικῆς. Κάθε ἄλλο. Τὰ παιδιά τῆς μειονότητας καλοῦνται νὰ «μάθουν» ἑλληνικά μὲ τὰ ἴδια διδασκαλικά βιβλία ποὺ χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὰ ἑλληνοφώνων παιδιά — τὰ παιδιά ποὺ ἔχουν τὴν ἑλληνικὴ ὡς μητρικὴ γλώσσα. Τὸ βιβλίον λ.χ. ποὺ ἔχει τὸν τίτλο «Ἡ γλώσσα μου» χρησιμοποιεῖται καὶ γιὰ τὰ μουσουλμανοπαιδιά, παρ' ὅλο ποὺ αὐτὸ τὸ κτητικὸ «μου» τοῦ τίτλου δὲν τοὺς ἀφορᾷ καθόλου — τὸ ἀντίθετο. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι βέβαια ὅτι τὰ παιδιά δὲν μαθαίνουν ἑλληνικά. Φτάνουν στὸ τέλος τοῦ δημοτικοῦ μὲ τεράστιες ἐλλείψεις στὴν παραγωγή καὶ στὴν κατανόηση, ἀλλὰ μὲ ἄψογη συχνὰ ὀρθογραφικὴ ἱκανότητα, προϊόν τῆς ἀποτελεσματικῆς βίας τῆς μηχανικῆς ἐπανάληψης. Ἡ διδασκαλία τῆς ξένης γλώσσας — τῆς ἑλληνικῆς — γίνεται ὡς ἐάν νὰ ἦταν ἡ μητρικὴ, μὲ τεράστιο κόστος — καὶ ψυχολογικὸ — γιὰ τοὺς μαθητές. Ὅπως ἔλεγε χαρακτηριστικὰ ἕνας γονιός, ἡ κόρη του ἔμαθε ἑλληνικά ὄχι στὸ δημοτικὸ ἀλλὰ στὸ φροντιστήριον τῶν ἀγγλικῶν, ὅπου μάθαινε ἀγγλικά μαζί μὲ ἄλλα ἑλληνοφώνων παιδιά. Γιὰ τοὺς δασκάλους, ἢ παράλογη αὐτὴ σκηνοθεσία τῆς διδασκαλίας μιᾶς ξένης γλώσσας μὲ τοὺς ὄρους διδασκαλίας τῆς μητρικῆς δημιουργεῖ ἕνα βαθύ καὶ καταστροφικὸ αἶσθημα μεταίωσης. Οἱ περισσότεροι — ἀβοήθητοι — ἀναγκάζονται νὰ αὐτοσχεδιάζουν ἢ νὰ ἀνακαλύπτουν ἐκ νέου μόνοι τους τὸν τροχὸ — τὴ μεθοδολογία τῆς διδασκαλίας τῶν ξένων γλωσσῶν — γιὰ νὰ ἀντιστρέψουν τὴν παράλογη αὐτὴ πραγματικότητα.

Ποῖο εἶναι τὸ βαθύτερο ἔρεισμα αὐτῆς τῆς τραγελαφικῆς κατάστασης; Τὸ ἔρεισμα αὐτὸ συνίσταται, κατὰ τὴν ἀποψή μου, στὴ συμπλοκὴ δύο στάσεων ποὺ ἔχουν ἤδη ὀνομαστεῖ καὶ συζητηθεῖ στὴν πορεία τοῦ κειμένου αὐτοῦ. Ἡ πρώτη ἔγκειται στὴν εὐρύτερη ὑποτίμηση τῆς μητρικῆς γλώσσας, γενικὰ στὴν ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς ἐκπαίδευσης, ὡς ἀπόρροια τῆς μακρόχρονης κυριαρχίας μιᾶς μὴ μητρικῆς γλώσσας — τῆς καθαρεύουσας. Ἡ δεύτερη — συναρτημένη μὲ τὴν πρώτη, ὅπως εἶδαμε — ἔγκειται στὸ στιγμιαίῳ ἐνός συγκεκριμένου φάσματος ἀλλαγωσσίας ἄλλων μητρικῶν γλωσσῶν ποὺ ἐμπλέκονται στὴ

δίνη τῆς διαμόρφωσης τῆς νεοελληνικῆς ἐθνικῆς ταυτότητας. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι, σὲ μιὰ πρόσφατη ἐν ἐξελίξει παρεμβάση γιὰ τὴν ἀναμόρφωση τοῦ ἑλληνοφώνου προγράμματος τῶν μειονοτικῶν σχολείων, ἀκούστηκε ὡς ἔνστασις ἀπὸ ὑψηλόβαθμους παράγοντες τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἱεραρχίας τῆς περιοχῆς ὅτι ἡ παρέμβασις αὐτὴ ἐπιχειρεῖ νὰ μετατρέψει τοὺς δασκάλους τῆς ἑλληνικῆς στὰ μειονοτικὰ σχολεῖα σὲ δασκάλους ξένης γλώσσας καὶ αὐτὸ θεωρήθηκε ἀνεπίτρεπτο — ἕνα εἶδος ἐθνικῆς προδοσίας. Τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ — ποὺ δὲν θὰ τὸ προσπέγραφαν οἱ ἴδιοι οἱ ὑποστηρικτὲς του προκειμένου γιὰ τὴ διδασκαλία τῆς ἑλληνικῆς ὡς ξένης σὲ ρωσόφωνα ἢ σὲ ἀγγλόφωνα παιδιά — παραπέμπει κατευθεῖαν στὴν ὑποτίμηση μιᾶς συγκεκριμένης μητρικῆς γλώσσας ἢ ὁποῖα δὲν πρέπει νὰ «ἀναβαθμιστεῖ» μὲσω τῆς προσαρμογῆς τῆς διδασκαλίας τῆς ἑλληνικῆς στὶς διδασκαλικὲς ἀπαιτήσεις ποὺ ἐπιβάλλει αὐτὴ ἢ ἄλλη μητρικὴ γλώσσα.

Ἀντίστοιχη μὲ τὸ παράδειγμα ποὺ μόλις συζητήσαμε εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ ἐγχειρήματος ἀναβίωσης τῆς ἑλληνοφωνίας κατὰ τὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνα σὲ περιοχὲς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (Καππαδοκία) ὅπου κατοικοῦσαν ὀρθόδοξοι πληθυσμοὶ ποὺ εἶχαν μετακινηθεῖ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ στὴν τουρκικὴ γλώσσα. Τὸ ἐγχείρημα ἀπέτυχε παταγωδῶς, διότι ἡ γλωσσικὴ μορφὴ ποὺ ἐπιλέχθηκε γιὰ τὴν ἀναβίωση τῆς ἑλληνοφωνίας ἦταν ἡ ἀρχαῖζουσα καθαρεύουσα, γλώσσα μὴ μητρικὴ τῶν δασκάλων ποὺ ἀνέλαβαν νὰ τὴ διδάξουν.

Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἡ ὑποτίμηση/ἀγνόηση τῆς μητρικῆς γλώσσας — τῶν μαθητῶν στὴν πρώτη, τῶν δασκάλων στὴ δεύτερη — καὶ μέσα στὸ ἴδιο εὐρύτερο ἰδεολογικὸ πλαίσιο ὀδήγησε σὲ καταστροφικὰ ἀποτελέσματα.

Τὰ παραδείγματα ποὺ ἔδωσα εἶναι, βέβαια, ἀκράια. Εἰκονογραφοῦν ὥστόσο μιὰ ἰδεολογία γύρω ἀπὸ τὸ ζήτημα τῆς μητρικῆς γλώσσας καὶ τῆς ἀλλογλωσσίας, διαμορφωμένη μέσα στὶς συγκυρίες τῆς δημιουργίας τοῦ νεοελληνικοῦ ἐθνικοῦ κράτους, ἢ ὁποῖα ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἐνεργή. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι τὰ πράγματα παραμένουν στάσιμα. Ἦδη ἔχει ἀρχίσει νὰ διαμορφώνεται γενικότερα στὴν Εὐρώπη — καὶ, ἐπομένως, καὶ στὴν Ἑλλάδα — ἕνα γενικότερο ἐνδιαφέρον γιὰ τίς ἀνάγκες τῶν μειονοτήτων, τῶν ἱστορικῶν μειονοτήτων κατὰ κύριο λόγο καὶ, ἐν μέρει, τῶν μειονοτήτων ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴν οικονομικὴ μετανάστευση. Ἡ ἐξέλιξις αὐτὴ εἶναι ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα ἀλλὰ καὶ ἰδιαίτερα σύνθετη. Θὰ ἤθελα νὰ ἐπισημάνω μιὰ μόνον πλευρὰ τῆς, ἢ ὁποῖα, κατὰ τὴν ἀποψή μου, εἶναι πολὺ σημαντικὴ. Ἡ συνάντησις μὲ τὴν ἀνθρώπινη δυστυχία — καὶ ἡ συνάντησις μὲ τὸν μειονοτικὸ ἄνθρωπο καὶ τίς ἀνάγκες του, γλωσσικῆς καὶ ἄλλης, εἶναι μιὰ τέτοιου εἶδους συνάντησις — μπορεῖ νὰ ἀποβεῖ χρήσιμη ἐπὶ τῆς οὐσίας γιὰ τὰ ἐμπλεκόμενα ὑποκείμενα καὶ ἐξανθρωπιστικὴ γιὰ τοὺς εἰδικούς — ἐκπαιδευτικούς καὶ ἄλλους — ποὺ σχετίζονται μαζί τους μόνον ἐάν δὲν ἐκτραπεί στὴν κατεθύνησις εἴτε μιᾶς τεχνικῆς ἢ τεχνοκρατικῆς «φροντίδας» εἴτε μιᾶς φιλάνθρωπης ἀλλὰ παρ' ὅλα αὐτὰ ἡγεμονικῆς πατρωνείας. Συχνὰ οἱ δύο αὐτές ἐκτροπές πᾶνε μαζί. Ἡ ἀπαραίτητη τεχνικὴ γνώσις — ποὺ μπορεῖ νὰ ἀποκτηθεῖ μέσα ἀπὸ ἐπιμορφώσεις, βιβλία κλπ. — χρειάζεται, ὡς σιαμαῖο σύντροφο, τὴ «συμπάθεια», μὲ τὴν ἀρχαία σημασία τῆς λέξης, τὴ συμμετοχὴ στὴν ὀδὸν τοῦ ἀποκλεισμένου, ἀπροσάτευτου ἀνθρώπου. Μιὰ συμμετοχὴ ποὺ μπορεῖ νὰ «καλλιεργηθεῖ», ἂν μοῦ ἐπιτραπεί ἡ ἔκφρασις αὐτῆ, μέσα ἀπὸ τὴν ἀνάκλησις ἐμπειριῶν ἀποκλεισμοῦ ποὺ ὑπάρχουν, λίγο ἢ πολὺ, στὴν ἐμπειρία ὅλων μας: φτώχεια, προσφυγιά, μο-

ναξιά ή και τὰ τρία μαζί. Καί μέ ἐφαλτήριο τήν ἀποψη πού μόλις διατύπωσα, θά ἤθελα νά ξαναγυρίσω στόν γλωσσικό αποκλεισμό, στόν αποκλεισμό ἀπό τή μητρική γλώσσα πού εἶναι ἡ μοίρα τοῦ μετανάστη. Τό εκπαιδευτικό πρόβλημα πού θέτει αὐτή ἡ πραγματικότητα δέν περιορίζεται στήν ἀνάγκη δημιουργίας κατάλληλου εκπαιδευτικοῦ ὕλικου γιά τήν ἐκμάθηση τῆς νέας γλώσσας, σέ γνώσεις δηλαδή γλωσσοδιδασκαλίας, καθώς και σέ μιὰ ἀνοιχτή προσέγγιση στό ζήτημα τῆς διαφορᾶς, πού ὀνομάζεται διαπολιτισμικότητα ἢ πολυπολιτισμικότητα. Χρειάζεται ἐπιπλέον τήν ἐπίγνωση — τήν ὀδυνηρή ἐπίγνωση — τοῦ τραυματικοῦ χαρακτήρα πού ἔχει γιά τόν μειονοτικό ἢ τόν μετανάστη — καί εἰδικότερα γιά τόν μετανάστη ἢ τόν μειονοτικό τῆς σχολικῆς ἡλικίας — ὁ αποκλεισμός ἀπό τή μητρική γλώσσα καί τό πολιτισμικό της πλαίσιο. Ἡ μητρική γλώσσα εἶναι γιά τό κάθε ἄτομο ὁ μητρικός λόγος, ἕνας λόγος ὁ ὁποῖος μαζί μέ τό μητρικό σῶμα τοῦ δίνει στά πρώιμα παιδικά του χρόνια τό σωτήριο αἶσθημα τῆς ἀσφάλειας καί τῆς οἰκειότητας. Αὐτό τό ἀρχέγονο αἶσθημα διαταράσσει ὁ αποκλεισμός ἀπό τή μητρική γλώσσα. Καί αὐτό ἐκφράζεται στά παιδιά τῶν μεταναστών ἢ στά μειονοτικά παιδιά μέ ποικίλες μορφές γλωσσικῆς παθολογίας (τραυλισμοί, ἀπώλεια λόγου κλπ. Βλ. σχετικά P. Hassoun 1997:73, A. Konicheckis 1997:88, 89, 93, 97, Mesmin κ. ἄ. 1995, Laznik-Penot 1995:45-47). Αὐτό τό τραῦμα ὀφείλει νά γνωρίζει, νά ἀναγνωρίζει καί νά ἀντιμετωπίζει ὁ εκπαιδευτικός — ὡς εκπαιδευτικός καί ὄχι ὡς ψυχολόγος — μέσω μιᾶς ἐνημερωμένης, πληροφορημένης καί ὄχι ἀδαοῦς «συμπάθειας». Καί αὐτή ἡ ἐνημερωμένη «συμπάθεια» θά πρέπει νά συμπεριλαμβάνει καί ἄλλα στοιχεία. Τίς ἰδιαιτερότητες λ.χ. τῆς μητρικῆς γλώσσας στίς χώρες προέλευσης τῶν παιδιῶν μέ τὰ ὁποῖα ἀσχολεῖται. Στήν Ἰνδία καί στήν Ἀφρική λ.χ. τό ρόλο τῆς μητρικῆς γλώσσας μποροῦν νά τόν μοιράζονται περισσότερες ἀπό μία γλώσσες, πράγμα πού ἐνδέχεται νά δυσκολεύει ἕνα παιδί νά προσαρμοστεί σέ μιὰ πραγματικότητα ἀπόλυτης μονογλωσσίας. Γιά νά σᾶς δώσω ἕνα χαρακτηριστικό παράδειγμα (Mesmin, ὁ.π., 26), στό Μπε-

νίν τῆς Ἀφρικῆς χρησιμοποιεῖται ἡ γλώσσα fon γιά θέματα τῆς καθημερινότητας, γιά σοβαρότερα θέματα χρησιμοποιεῖται ἡ γλώσσα nago, γιά θέματα ὑγείας — ὅταν φροντίζει κανεῖς κάποιον ἄρρωστο — χρησιμοποιεῖται ἡ γλώσσα yoruba καί ὅταν πρόκειται γιά σοβαρή ἀρρώστια χρησιμοποιεῖται ἡ ἀρχαιότερη μορφή τῆς γλώσσας yoruba. Αὐτός ὁ γλωσσικός καταμερισμός ἀντανάκλᾳ ἕναν πολιτισμικό καταμερισμό καί ὁ γλωσσικός αποκλεισμός εἶναι ταυτόχρονα τραυματικός αποκλεισμός ἀπό τόν πολιτισμικό ἰστό τῆς μητρικῆς γλώσσας. Αὐτός ὁ διφυῆς αποκλεισμός συγκροτεῖ τήν ὀδύνη τοῦ γλωσσικοῦ αποκλεισμοῦ καί τή συχνότερη αἰτία σχολικῆς ἀποτυχίας. Γι' αὐτό καί σέ ὀρισμένες χώρες τῆς Εὐρώπης δημιουργεῖται μέσα στό πλαίσιο τοῦ σχολείου ἡ δυνατότητα μιᾶς περιστασιακῆς μονοπολιτισμικῆς τάξης, οὕτως ὥστε τὰ παιδιά τῆς ἰδιαίας γλώσσας / πολιτισμικῆς προέλευσης νά διώσουν τήν ἀναγνώριση τῆς ἰδιαιτερότητάς τους καί νά ἀντλήσουν αἰσθηματικά ἀσφάλειας μέσα ἀπό τή δική τους ὁμάδα (Mesmin 1995:22). Θά ἤθελα νά τελειώσω ἐπισημαίνοντας ἀκόμα μιὰ φορά ὅτι ἡ συνάντηση τοῦ εκπαιδευτικοῦ μέ τήν ὄψη τῆς ἀνθρώπινης δυστυχίας πού μᾶς ἀπασχόλησε ἀπαιτεῖ ἐνημερωμένη συμπάθεια, πληροφορημένη συμμετοχή στήν ὀδύνη τοῦ αποκλεισμοῦ. Ἡ πληροφοροποίηση κάνει τόν εκπαιδευτικό ἐπαρκέστερο εἰδικό, ἡ συμπάθεια τόν ἐξανθρωπίζει. Αὐτό εἶναι ἴσως τό σημαντικότερο τόσο γιά τόν ἴδιο ὅσο καί γιά τούς ἀποδέκτες τοῦ ἔργου του.

1. Hassoun P., *Migration et transfert*, Cliniques Méditerranéennes 1997, 55-56.
2. Konicheckis A., *La langue maternelle et son devenir chez le migrant*, Cliniques Méditerranéennes 1997, 55-6.
3. Laznik-Penot M.-C., *Vers la parole*, De Noël, Paris 1995.
4. Mesmin C. κ. ἄ., *Psychothérapie des enfants de migrants*, La pensée Sauvage, Paris 1995.

ΤΑ ΦΥΣΙΚΑ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

της Βάσως Κιντή

Ο λόγος περί δικαιωμάτων είναι ένας σχετικά νέος λόγος στην ιστορία της ηθικής και πολιτικής φιλοσοφίας. Διατυπώνεται τον 17ο και τον 18ο αιώνα, την ίδια εποχή που εκδηλώνεται και εδραιώνεται ο ατομισμός τόσο στο χώρο της θεολογίας με τον προτεσταντισμό όσο και στο χώρο της οικονομίας με τον καπιταλισμό. "Όσο τότε η επικρατέστερη ηθική θεωρία ήταν η θεωρία του φυσικού νόμου, η οποία είχε μέν τις καταβολές της στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία και ιδιαίτερα στους Στωικούς αλλά κυριάρχησε στη θεολογική, χριστιανική έκδοσή της, όπως αυτή διατυπώθηκε από τον Θωμά Ακινάτη. Από τη θεωρία αυτή κυρίως άντλούν όσοι μιλούσαν για φυσικά και ανθρώπινα δικαιώματα.

Η θεωρία του φυσικού νόμου: πρόδρομος της θεωρίας των φυσικών και ανθρώπινων δικαιωμάτων

Η θεωρία του φυσικού νόμου αναζητεί μία αντικειμενική απάντηση στο ερώτημα τί είναι δίκαιο και ηθικώς όρθο για να αποφύγει την ποικιλία και την αυθαιρεσία των ανθρώπινων συμβάσεων. Θέλει δηλαδή να θεμελιώσει το ηθικώς όρθο σε κάτι που μένει σταθερό και δεν παραλλάσσει με τις εποχές, τους πολιτισμούς, τις κοινωνίες. Αναζητεί κριτήρια όρθου και λάθους, τά όποια να είναι εφαρμόσιμα καθολικά, ώστε να καταστήσει την ηθική δεσμευτική για όλους και όχι έρμαιο των συγκυριακών διαθέσεων, συνθηκών ή αποφάσεων των ανθρώπων. Αλλά τά καθολικά κριτήρια θα επιτρέπουν επίσης την αντικειμενική αποτίμηση και κριτική των ανθρώπινων κανόνων και αρχών. Η θεωρία του φυσικού νόμου παρεμβαίνει στη συζήτηση που διερευνά την αντίθεση μεταξύ νόμου και φύσεως, συζήτηση η οποία χρονολογείται ήδη από τον 5ο αιώνα π.Χ., και τάσσεται σαφώς κατά του θετικού δικαίου — των νόμων δηλαδή που θεσπίζουν οι άνθρωποι — και υπέρ της φύσεως ως θεμελίου της ηθικής. "Όπως γράφει ο Διογένης Λαέρτιος (7.53) για τους Στωικούς, «φυσικώς δέ νοείται δίκαιόν τι και αγαθόν».

Η ηθική φιλοσοφία των Στωικών ήταν στενά συνδεδεμένη με την οντολογία τους, με τις αντιλήψεις τους για τον κόσμο. Υποστήριζαν ότι ο κόσμος διέπεται και συνέχεται από μία αρχή, την αρχή του λόγου ή όρθου λόγου, η οποία καθορίζει όχι μόνο πώς είναι ο κόσμος αλλά επίσης και πώς πρέπει να είναι. Υπαγόρευε δηλαδή αυτή η αρχή νόμους της φύσης όχι μόνο περιγραφικούς αλλά και κανονιστικού τύπου. Νόμους όπως αυτούς που διατυπώνουν οι επιστήμες (περιγραφικούς)

αλλά και νόμους της ηθικής που όριζον το δέον γενέσθαι (κανονιστικούς). Για να μπορεί να γίνει αυτό, η φύση εκλαμβάνεται όχι ως κάτι αδρανές και νεκρό που απλώς παρατηρείται και περιγράφεται αλλά ως όλον που μάς περιέχει και το οποίο πάλλεται από ζωή, εκδηλώνει ευφυΐα και λογική. Τά επιμέρους όντα εντός της φύσης καταλαμβάνουν συγκεκριμένες ιεραρχημένες θέσεις και κατατείνουν προς συγκεκριμένο τελικό σκοπό (εδώ οι Στωικοί ενσωματώνουν την αριστοτελική τελεολογία). "Όλα τά όντα βρίσκονται σε αρμονία και συντονισμό. Αντικείμενα όπως οι πέτρες συμπεριφέρονται «κατά φύσιν» από αναγκαιότητα, ενώ τά ζώα ακολουθούν τον φυσικό νόμο ενστικτωδώς. Και για τις δύο κατηγορίες όντων το πώς «ένεργούν» και το πώς πρέπει να «ένεργούν» ταυτίζεται. Για τους ανθρώπους όμως, οι όποιοι διαθέτουν ελεύθερη βούληση, το πώς ένεργούν και το πώς πρέπει να ένεργούν μπορεί να διαφέρει. Οι άνθρωποι πρέπει πρώτα να ανακαλύψουν τον φυσικό νόμο και κατόπιν να αποφασίσουν ελεύθερα αν θα τον ακολουθήσουν ή όχι. Αυτό που τους επιτρέπει να γνωρίσουν τον φυσικό νόμο είναι ο λόγος, ο όρθος λόγος, που διαθέτουν και τον όποιο συμμερίζονται με την υπόλοιπη φύση. Μετέχουν δηλαδή της σοφίας του κόσμου. "Όταν λοιπόν συμβουλευόμενοι τον όρθο λόγο δρούν «όμολογουμένως τη φύσει», πράττουν το σωστό. "Όταν δρούν «άλόγως», «παρά φύσιν», «μαχομένως τη φύσει», τότε άμαρτάνουν, όπως έλεγαν οι Στωικοί, πράττουν δηλαδή το κακό.

Στη θεωρία λοιπόν του φυσικού νόμου η αντικειμενικότητα της ηθικής εξασφαλίζεται από τον Λόγο, ο όποιος, άφ' ενός ως καθολική αρχή, διέπει τη φύση και προσδιορίζει το ηθικώς όρθο και, άφ' έτέρου ως λογική ικανότητα την όποια διαθέτουν όλοι οι άνθρωποι, παρέχει τά κοινά μέσα για την αναγνώριση του ηθικού/φυσικού νόμου.

Ο χριστιανισμός ένωμάτωσε τη στωική ηθική φιλοσοφία αντικαθιστώντας το Λόγο με τον ίδιο τον Θεό ή ταυτίζοντας το Λόγο με τον Θεό («Έν αρχή ην ο Λόγος»). Ο φυσικός νόμος συνδέεται τώρα με τον Θεό της χριστιανικής θρησκείας και εξακολουθεί να υπαγορεύει, κατά τρόπο απόλυτο, τόσο το πώς είναι τά πράγματα, όσο και το πώς πρέπει να είναι. Μέχρι τον 17ο αιώνα περίπου, η ηθική θεωρία του φυσικού νόμου, στη στωική αλλά και στη χριστιανική έκδοσή της, πέρ' ότι παρείχε ένα απόλυτο μέτρο κριτικής των όσων έπρατταν οι άνθρωποι, λειτούργησε κατά κανόνα ως συντηρητική θεωρία με την κυριολεκτική και πολιτική σημασία του όρου, άφου χρησιμοποιήθηκε για τη δικαιολόγηση και νομιμοποίηση του

στάτους κθό. Ἡ τάξη πραγμάτων στήν κοινωνία, π.χ. ὁ χωρισμός σέ ἀρχοντες καί δούλους, θεωρήθηκε μέρος τῆς συνολικῆς κοσμικῆς τάξης, τῆς τάξης τοῦ σύμπαντος καί ὡς ἐκ τούτου ὀρθολογική. Συνεπῶς κάθε προσπάθεια ἀνατροπῆς τῆς ἦταν ἐναντία στή φύση καί ἐναντία στή λογική, ἦταν δηλαδή ἀμάρτημα.

Ἡ ἐπανάσταση στήν ἠθική

Τόν 17ο καί τόν 18ο αἰώνα μαζί μέ τίς ἐπιστημονικές, κοινωνικές καί πολιτικές ἐπαναστάσεις συντελεῖται καί μιᾶ ἐπανάσταση στήν ἠθική, κατά τήν ὁποία ἡ ἑτερονομία ἀντικαθίσταται ἀπό τήν αὐτονομία. Ὁ φυσικός νόμος, κοσμικός ἢ θεολογικός, ἐρχόταν ἀπ' ἔξω νά ἐπιβάλλει στούς ἀνθρώπους καθήκοντα, «δεσμά» ὅπως τά ἔλεγε ὁ Χόμπς. Ὁ προσδιορισμός τῶν ἠθικῶν κανόνων γινόταν ἀπό τή φύση ἢ ἀπό τό Θεό, ἀπό κάτι ἕτερον, ἐρήμην τῶν ἀνθρώπων. Μέ τή διατύπωση τῶν συμβολαιοκρατικῶν θεωριῶν, τῆς ἠθικῆς θεωρίας τοῦ ὠφελισμοῦ, τῆς καντιανῆς ἠθικῆς θεωρίας, ὁ ἄνθρωπος ὡς ἄτομο περνάει στό ἐπίκεντρο καί γίνεται πλέον αὐτός μόνος ὁ νομοθέτης τῶν ἠθικῶν κανόνων. Τό τί εἶναι ἠθικῶς καλό δέν ὑπαγορεύεται πλέον ἐξωτερικά ἀλλά ὀρίζεται αὐτόνομα, μέ βάση τή βούληση, τίς ἐπιθυμίες, τά συμφέροντα, τίς προτιμήσεις, τή λογική τῶν ἀνθρώπων. Εἶναι δυνατόν νά εἶναι κάτι ἠθικῶς καλό, ἀναρωτιέται ὁ Τζέρεμυ Μπένθαμ, ὅταν φέρνει πόνο καί δυστυχία στούς ἀνθρώπους, ἔστω κι ἂν τό εἶπε ὁ Θεός; Ἡθικῶς καλό εἶναι αὐτό πού μεγιστοποιεῖ τήν εὐτυχία τῶν ἀνθρώπων, λένε οἱ Μπένθαμ καί Μίλλ, ἠθικῶς καλό εἶναι αὐτό πού στηρίζεται στό λόγο, λέει ὁ Κάντ, λόγος πού παύει νά εἶναι ἐξωτερική κοσμική ἀρχή ἀλλά παραμένει ὡς διανοητική ἱκανότητα, ἡ ὁποία ἐν πλήρη αὐτονομία καί ἀνεξαρτήτως ἐμπειρίας καθίστά δυνατούς τούς ἠθικούς κανόνες.

Ἡ νέα ἐκδοχή τοῦ φυσικοῦ νόμου - Τά φυσικά δικαιώματα

Τήν ἴδια περίοδο, ἡ ἐπίκληση τοῦ φυσικοῦ νόμου ἢ τῆς φύσης γενικά, παίρνει ἕναν χαρακτήρα κάπως διαφορετικό ἀπό τόν καθιερωμένο.¹ Ἐνώ ὡς τότε ὁ φυσικός νόμος εἶχε χρησιμοποιηθεῖ γιά νά δικαιολογεῖ τήν καθοριστική τάξη πραγμάτων, στό κοινωνικό, πολιτικό καί πνευματικό περιβάλλον τοῦ 17ου καί τοῦ 18ου αἰώνα οἱ ἀναφορές στή φύση δέν λειτουργοῦν συντηρητικά ἀλλά ἐπαναστατικά. Οἱ ἐπαναστάτες τῆς ἐποχῆς ἐπικαλοῦνται τόν φυσικό νόμο ὄχι γιά νά στηρίξουν ἀλλά γιά νά ἐπικρίνουν τίς καθιερωμένες ἐξουσίες τῆς ἐκκλησίας καί τοῦ κράτους, γιά νά ἀνατρέψουν τήν καθιερωμένη κοινωνική δομή. Καί στό πνεῦμα τοῦ ἀτομικισμοῦ καί τῆς ἐλευθερίας πού προέβλεπε, δέν διατυπώνουν καθήκοντα, δηλαδή βάρη, τά ὁποία κυριαρχοῦν στήν ἐπικράτεια πού ρυθμίζουν οἱ νόμοι — στήν κοινωνία καί τόν πολιτισμό, ἀλλά διεκδικοῦν δικαιώματα, τά φυσικά δικαιώματα πού ἀπολάμβαναν σέ καθεστώς ἀπόλυτης ἐλευθερίας, τό λεγόμενο *καθεστῶς τῆς φύσης*. Τά δικαιώματα αὐτά εἶναι βασικά τό δικαίωμα στή ζωή καί στήν αὐτοσυντήρηση. Αὐτά μαζί μέ ἄλλα, ὅπως τό δικαίωμα στήν ἐλευθερία, στήν ἰδιοκτησία, τό δικαίωμα στήν εὐτυχία κλπ., χρησιμοποιοῦνται γιά νά ὑποστηριχθεῖ ἡ ἐπανάσταση στήν Ἀγγλία τό 1688, προβάλλονται κατά τή Γαλλική καί Ἀμερικανική Ἐπανάσταση καί διατυπώνονται ρητά στή Διακήρυξη τῆς Ἀνεξαρτησίας καί τόν Καταστατικό Χάρτη τῶν Δι-

καιωμάτων στήν Ἀμερική καθώς καί στή Διακήρυξη τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου καί τοῦ Πολίτη στή Γαλλία. Στόν αἰώνα μας, καί συγκεκριμένα τό 1948, ἡ Γενική Συνέλευση τοῦ ΟΗΕ ψήφισε μέ ὀχτώ ἀποχές, μεταξύ τῶν ὁποίων τῆς τότε Σοβιετικῆς Ἐνώσεως καί ὀρισμένων δορυφόρων της ἀλλά καί τῆς Νοτίου Ἀφρικῆς τοῦ ἀπαρτχάντ, τήν Οἰκουμενική Διακήρυξη τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου. Στή διακήρυξη αὐτή προστίθενται στά λεγόμενα *ἀρνητικά* δικαιώματα πού καταγράφονται σέ προηγούμενες διακηρύξεις (ἀρνητικά διότι ἀπαιτοῦν τή μή ἐπέμβαση στή δραστηριότητα τῶν ἀνθρώπων, π.χ. τό δικαίωμα στήν ἐλεύθερη ἔκφραση), ἕνα σύνολο κοινωνικῶν καί οικονομικῶν δικαιωμάτων τά ὁποία ὀνομάζονται *θετικά* διότι ἀξιῶνουν ὄχι τήν ἀποχή ἀλλά τή δράση ὥστε νά παρασχεθοῦν στούς ἀνθρώπους τά ἀγαθά καί οἱ ὑπηρεσίες πού εἰ-

να απαραίτητες για τις βασικές τους ανάγκες. Τέτοια είναι τὰ δικαιώματα στην εργασία, την υγεία, την εκπαίδευση κλπ. Τά ανθρώπινα δικαιώματα, ή έστω τά θεμελιωδέστερα εξ αυτών, λογίζονται απόλυτα, απαράγραπτα, αναφαίρετα, αναπαλλοτριώτα, δηλαδή, δέν μπορούν να εξαγορασθούν, να μετριασθούν ή να υπερχερασθούν από άλλα ζητήματα πού μπορεί να προβληθούν ως σημαντικότερα. Πρακτικά βέβαια μόνο τό δικαίωμα στό μή βασανισμό τών ανθρώπων θεωρείται απόλυτως απαραβίαστο. Τά υπόλοιπα μπορούν να περιοριστούν εφόσον συντρέχουν λόγοι, εφόσον π.χ. απειλείται τό γενικό συμφέρον. Τά ανθρώπινα δικαιώματα θεωρούνται ότι έχουν καθολική ισχύ και ότι δέν εξαρτώνται από τις συγκεκριμένες συγκυρίες —ιστορικές, τοπικές, πολιτισμικές κλπ. Δέν απονέμονται από πολιτικούς ή κοινωνικούς θεσμούς αλλά κατέχονται εγγενώς από τούς ανθρώπους. 'Υπ' αυτή τήν έννοια μπορούν να λειτουργήσουν ως κοινή βάση αναφορᾶς μεταξύ τών διαφόρων πολιτισμών και κοινωνικών ομάδων.

Σήμερα πολλά, και ετερόκλητα, κινήματα σ' δλόκληρο τόν πλανήτη επικαλούνται τά ανθρώπινα δικαιώματα και αγωνίζονται γι' αυτά. Αυτό δεδαιώς δέν σημαίνει ότι τά ανθρώπινα δικαιώματα υπάρχουν. Οί άνθρωποι αγωνίστηκαν και αγωνίζονται εν δνόματι τού Θεού. Ούτε αυτό δείχνει ότι ο Θεός υπάρχει. Τά ανθρώπινα δικαιώματα και ο Θεός μπορεί πράγματι να υπάρχουν αλλά αυτό δέν αποδεικνύεται από τό γεγονός και μόνον ότι οί άνθρωποι τό πιστεύουν ούτε από τό γεγονός και μόνον ότι οί άνθρωποι αγωνίζονται και πεθαίνουν γι' αυτό. Πρός τήν κατεύθυνση να δειχθεί ότι υπάρχουν ανθρώπινα δικαιώματα και ότι αυτά έχουν καθολική ισχύ, ήθικοί φιλόσοφοι προσκομίζουν άλλα επιχειρήματα στα όποια γίνεται π.χ. αναφορά σε ήθικά γεγονότα κατ' αναλογία(;) πρὸς τά εμπειρικά γεγονότα. Λέγεται δηλαδή ότι όπως τό εμπειρικό γεγονός ότι βρέχει επιβεβαιώνει τήν πρόταση «βρέχει» ή «Il pleut», έτσι και τό ήθικό γεγονός ότι οί άνθρωποι είναι ελεύθεροι επιβεβαιώνει τήν πρόταση «Οί άνθρωποι είναι ελεύθεροι» ή «Les hommes sont libres». 'Εδώ, πρίν κάν συζητήσουμε κατά πόσον τό επιχείρημα αυτό είναι πειστικό, θά μπορούσε κανείς να προβάλλει τήν ένσταση ότι είναι τουλάχιστον άλαζονικό, άν όχι άνόητο, να αναμένουμε τήν έτυμγορία τής φιλοσοφίας για τό άν υπάρχουν ή όχι ανθρώπινα δικαιώματα, όταν εν δνόματι τους χύνεται ανθρώπινο αίμα. Κάτι τέτοιο υπαινίχθηκε ο Νικόλας Σεδαστάκης στην *Αύγή* (17.5.1998) πρίν από μερικούς μήνες, όταν μίλησε για δοκησιοφίες φιλοσόφων, αναφερόμενος κυρίως σε μία παρέμβαση τού Παναγιώτη Κονδύλη στο *Βήμα* (3.5.1998), στην όποια ο τελευταίος άμφισβήτησε τήν ύπαρξη ανθρώπινων δικαιωμάτων. 'Η αντίρρηση ότι ή φιλοσοφία είναι μόνο λόγια, άγονες αντιδικίες χωρίς υλικές συνέπειες, είναι γνωστή και παλαιά. 'Εγώ, αντίθετα, πιστεύω ότι ή διασάφηση έννοιών, άρχών, πεποιθήσεων από τόν φιλοσοφικό στοχασμό έχει πολύ άπτά άποτελέσματα. 'Εν προκειμένω, ή θεμελίωση τών ανθρώπινων δικαιωμάτων, άν δηλαδή εδράζονται, π.χ., στην ανθρώπινη φύση ή σε μία πολιτική κοινότητα, έχει άμεσες συνέπειες στο πώς αντιμετωπίζουμε πρακτικά συγκεκριμένες ομάδες, άτομα και διεδικήσεις. 'Αν, άς πούμε, εδράζονται στην ανθρώπινη φύση και είναι απόλυτα, και όρίσουμε τήν ανθρώπινη φύση βιολογικά (άλλη φιλοσοφική άπόφαση αυτή), τότε πώς μπορούμε να άπαγορεύσουμε σε νεοναζί τό δικαίωμα τής ελεύθερης έκφρασης και τού

συνέρχεται; Αυτή είναι μία πολύ άπτή συνέπεια τού να παίρνει κανείς μία στάση μέσα στη φιλοσοφία. Δέν ισχυρίζομαι ότι πρέπει να προηγείται ή φιλοσοφική άνάλυση και να έπεται ή δράση. Οί άνθρωποι δρουν και κινούνται χωρίς να αναμένουν τά φιλοσοφικά συμπεράσματα και δέν θά μπορούσαν να κάνουν άλλιώς. Λέω, όμως, ότι ή φιλοσοφία ως άναστοχασμός πάνω στην ανθρώπινη δράση και πρακτική μπορεί να μάς διαφωτίσει για τό πού βαδίζουμε και να μάς δείξει πιο καθαρά τούς όρους υπό τούς όποιους διεξάγεται τό παιχνίδι.

Θά έρθω λοιπόν στην κριτική τών ανθρώπινων δικαιωμάτων παραθέτοντας κάποια από τά φιλοσοφικά επιχειρήματα πού έχουν διατυπωθεί.

'Η κριτική τών ανθρώπινων δικαιωμάτων

Δύο από τούς σημαντικότερους επικριτές τών ανθρώπινων δικαιωμάτων ήταν ο 'Αγγλος φιλόσοφος και νομικός Τζέρεμυ Μπένθαμ και ο Κάρλ Μάρξ. 'Ο Μπένθαμ ήταν ο βασικός εισηγητής της, επαναστατικής για τήν εποχή της, ήθικής θεωρίας τού άφελμισμοϋ, πού όριζε τό ήθικώς καλό ως αυτό πού προάγει και μεγιστοποιεί τό γενικό συμφέρον και τήν ευημερία τών ανθρώπων. 'Ο άφελμισμός άποτελέσε μία από τις παρακαταθήκες τού φιλελευθερισμοϋ και συνδέθηκε μαζί του κυρίως στο έργο τού Τζών Στούαρτ Μίλλ. Παρά τή μέριμνα τόσο τού Μπένθαμ και πολύ περισσότερο τού Μίλλ για τόν άνθρωπο, ή στάση τους άπέναντι στα φυσικά δικαιώματα και στη θεμελίωσή τους ήταν επικριτική. 'Ο Μίλλ θεμελίωσε τά φυσικά δικαιώματα στην άρχή τής άφέλειας, έλεγε δηλαδή ότι τά δικαιώματα αυτά είναι προασπίσιμα άκριδώς διότι ο σεβασμός τους είναι έπωφελής για τήν κοινωνία, ενώ ο Μπένθαμ χαρακτήρισε τά φυσικά δικαιώματα «άπλή άνοησία: φυσικά και απαράγραπτα δικαιώματα, ρητορική άνοησία — άνοησία πάνω σε ξυλοπόδαρα». Μόλις άπαριθμήσουμε τά λεγόμενα φυσικά δικαιώματα θά δοϋμε, ισχυρίζεται ο Μπένθαμ, ότι δέν είναι τίποτε άλλο παρά νομικά δικαιώματα τά όποια καμία κυβέρνηση δέν θά πρέπει να καταπατά άν ενδιαφέρεται για τό γενικό συμφέρον. Οί αντίρρήσεις τόσο τού Μπένθαμ όσο και τού Μίλλ στρέφονται κυρίως έναντίον αυτών πού θεμελιώνουν τά φυσικά δικαιώματα σε ένα έξωκοινωνικό καθεστώς τής φύσης. Δέν υπάρχουν δικαιώματα, λέει ο Μπένθαμ, πρίν από όποιαδήποτε κοινωνική συγκρότηση. 'Η φύση ως τέτοια δέν μπορεί να ύπαγορεύσει τί είναι καλό, λέει ο Μίλλ. Αυτό είναι δουλειά τών ανθρώπων.

'Ο Μάρξ στο κείμενό του για τό *'Εβραϊκό Ζήτημα* αναφέρει ότι τά λεγόμενα δικαιώματα τού άνθρωπου είναι εν μέρει πολιτικά δικαιώματα τά όποια μπορούν να άσκηθούν μόνον εφόσον κάποιος είναι μέλος μίας κοινότητας. Τά δικαιώματα τού άνθρωπου διακρινόμενα από τά δικαιώματα τού πολίτη δέν είναι, λέει ο Μάρξ, παρά τά δικαιώματα τού εγωιστικού ανθρώπου, τού ανθρώπου πού άποσπάται από τούς άλλους και από τήν κοινότητα, πού είναι άποτραδηγμένος στον έαυτό του, πού τόν άπορροφά τό ιδιωτικό του συμφέρον και ο όποιος δρᾶ κατά τις ιδιοτροπίες του. 'Ο άνθρωπος στο λόγο περί δικαιωμάτων δέν αντιμετωπίζεται, ισχυρίζεται ο Μάρξ, ως όν-είδος. 'Αντίθετα, ή ζωή τού είδους — ή κοινότητα — παρουσιάζεται ως σύστημα τό όποιο είναι έξωτερικό πρὸς τό άτομο και τό όποιο περιορίζει τήν πρωταρχική του άνεξαρτησία. 'Ο μόνος δεσμός πού άναγνωρίζεται μεταξύ τών ανθρώπων είναι ή φυσική άναγκαιότητα, ή άνάγκη και τό ιδιωτικό

συμφέρον, ή διατήρηση τής ιδιοκτησίας τους και τών έγωιστικών τους προσωπικοτήτων. "Όσοι διακηρύσσουν τά δικαιώματα του ανθρώπου, λέει ο Μάρξ, καθιστούν τήν πολιτική κοινότητα απλό μέσο γιά τή διατήρηση τών λεγόμενων δικαιωμάτων του ανθρώπου. "Ο πολίτης δηλαδή ανακηρύσσεται σέ ύπηρετή του έγωιστικού ανθρώπου, ή σφαίρα στήν όποία ο άνθρωπος δρᾷ ὡς ὄν-είδος ύποδιβάξεται σέ ένα επίπεδο χαμηλότερο από τή σφαίρα στήν όποία δρᾷ ὡς μερικό ὄν και τέλος είναι ο αστός, και ὄχι ο άνθρωπος ὡς πολίτης, αυτός πού θεωρεῖται ο ἀληθινός και αὐθεντικός άνθρωπος.

Έκτός από τά παραπάνω επιχειρήματα υπάρχει και μιά σειρά ἄλλων πού έχουν διατυπωθεῖ ἐναντίον του λόγου περί δικαιωμάτων. "Ότι είναι ἄχρηστα και περιττά γιατί ὁ, τι διεκδικοῦν μπορούμε νά τό προασπίσουμε τηρώντας τούς κλασικούς κανόνες, τίς ἀρχές και τίς ἀξίες τής ἠθικής. "Ότι ἡ ἔννοια τών φυσικών ἢ τών ανθρώπινων δικαιωμάτων ἀπαιτεῖ ἕναν ὀρισμό του τί είναι φυσικό ἢ τί είναι άνθρωπος, ἐγχειρήματα και τά δύο διαδόθητες δυσκολίας. Θά ὀρίσουμε τόν άνθρωπο βιολογικά και θά ἀποδώσουμε δικαιώματα π.χ. και στό ἔμβρυο, θά τόν ὀρίσουμε μέ βάση κάποιες ιδιότητες — ποιές είναι ἀναγκαῖες και ποιές περιστασιακές —, θά τόν ὀρίσουμε τελεολογικά, ὅπως ἔκανε ο Θωμάς Ἀκινάτης; Σέ κάθε περίπτωση ο ὀρισμός δέν είναι αὐτονόητος και μᾶς θέτει ἐνώπιον μεγάλων ἠθικών προβλημάτων. Μιά ἄλλη ἀντίρρηση ἐπισημαίνει ὅτι γίνεται κατάχρηση του λόγου περί δικαιωμάτων, ἀποδίδοντας πλεον δικαιώματα ὄχι μόνο στό ζῶα ἀλλά και σέ ὄντα ἄψυχα ὅπως λίμνες, ποτάμια και βουνά, χάνοντας ἔτσι τή σύνδεση ἀνάμεσα σέ δικαιώματα και ὑποχρεώσεις. Δέν θά ἐπιμείνω στήν ἀπαρίθμηση κριτικών ἐπιχειρημάτων. Θά προσπαθήσω, δεδομένων τών προηγουμένων, νά σκιαγραφήσω κάποια συμπεράσματα.

Τί είναι τά ανθρώπινα δικαιώματα;

Δέν μπορεί κανείς σήμερα νά ἀμφισβητήσει ὅτι σ' ὀλόκληρο τόν κόσμο οἱ ἄνθρωποι μιλοῦν και ἀγωνίζονται γιά τά ἄνθρώπινα δικαιώματα. Αυτό είναι μιά πραγματικότητα. Τό γεγονός αυτό δέν ἀποδεικνύει ὅτι τά ἄνθρώπινα δικαιώματα ὑπάρχουν ὡς ὄντότητες ἀνεξαρτήτως τών συμβάσεων τών ἄνθρώπων. Ἐγώ ὑποστηρίζω ὅτι τά ἄνθρώπινα δικαιώματα βρίσκονται ἀπό τήν πλευρά του νόμου, γιά νά θυμηθοῦμε τό δίλημμα νόμος/φύσις. Είναι δηλαδή προϊόντα συγκεκριμένων ἄνθρώπινων, κοινωνικών και πολιτικών, διευθετήσεων. Αυτό ἀποδεικνύεται, πιστεύω, ἀπό δύο στοιχεῖα. Πρῶτον, ποιά δικαιώματα ἀναγορεύονται ὡς φυσικά ἢ ἄνθρώπινα διαφέρουν ἀπό ἐποχή σέ ἐποχή, ἀπό διανοητή σέ διανοητή. "Ο Τζών Λόκ ἀναγνώριζε ὡς φυσικά τά δικαιώματα στή ζωή, τήν ἐλευθερία και τήν ιδιοκτησία. Ἡ ἀμερικανική Διακήρυξη τής Ἀνεξαρτησίας ἀντικατέστησε τήν ιδιοκτησία μέ τήν ἀναζήτηση τής εὐτυχίας. Ἡ γαλλική Διακήρυξη προσέθεσε τήν ἀσφάλεια και τήν ἀντίσταση στήν καταπίεση ἐνώ ἡ Οἰκουμένη Διακήρυξη του 1948 περιέλαβε κοινωνικά και ὀικονομικά δικαιώματα. "Ο πολιτικός χαρακτήρας τών ἄνθρώπινων δικαιωμάτων φαίνεται, πιστεύω, και ἀπό τό ἔξης: "Ο λόγος περί δικαιωμάτων ἤρθε νά ἀντικαταστήσει τό λόγο περί ἠθικών ὑποχρεώσεων πού ἐπέβαλε ἡ θεωρία του φυσικοῦ νόμου ἀλλά και νεότερες ἠθικές θεωρίες περισσότερο ἀνθρωποκεντρικές. Ἦταν μιά ἀπάντηση σέ ένα αἶτημα τής ἐποχῆς. Δέν είναι ὅτι οἱ κλασικοί κανόνες και ἀξίες τής ἠθικῆς δέν μπορούσαν, ἐφόσον γίνονταν

σεβαστοί, νά προστατεύσουν τόν ἄνθρωπο και νά ἐπιβάλουν μιά ἠθική τάξη. Ἡ στροφή στό δικαιώματα ἔφερε πρῶτ' ἀπ' ὅλα τήν ἠθική στό χέριο αὐτῶν πού καταπιέζονται και ἐλέγχονται. Δέν έχουν πιά ὑποχρεώσεις, ἔστω και ἄυλες — ἠθικές — ἀλλά δικαιώματα. Διεκδικοῦν ἀγαθὰ ἀπό αὐτούς πού ἐπέβαλαν, ἔξωθεν και ἐκ τών ἄνω, ἀκόμα και τήν ἠθική. Ἡ διεκδίκηση δικαιωμάτων είναι, ὅπως λέει ο φιλόσοφος Ρ. Ντουόρκιν, τό γερό χαρτί τών ἄνθρώπων στήν πάλη τους μέ τήν ἐξουσία, ἡ ὅποία ἐν ὀνόματι κάποιου ἀφηρημένου συμφέροντος ἢ ἠθικῆς ἀρχῆς μπορεί νά τούς θυσιάσει. Λέω λοιπόν ὅτι ἡ στροφή στό δικαιώματα είναι μιά κίνηση πολιτική και στοιχίζεται μέ τήν πάλη γιά κοινωνική ἀπελευθέρωση ἀκόμα και στό πεδίο τής ἠθικῆς. Ἡ ἠθική ἔφυγε ἀπό τή φύση, πέρασε στή σφαίρα τών ἄνθρώπων και συνδέθηκε ἀρχικά μέ τόν γενικό λόγο στόν Κάντ και τό γενικό συμφέρον στόν Μπένθουαμ, γιά νά βρεθεῖ στή συνέχεια κοντά στό συγκεκριμένα ἄτομα, τά συγκεκριμένα πολιτικά ὑποκείμενα, πού ζητοῦσαν ἀπτες πολιτικές ἐλευθερίες.

Ἡ σύνδεση τών ἄνθρώπινων δικαιωμάτων μέ τούς ἄνθρώπινους κοινωνικούς σχηματισμούς δέν ἀναιρεῖ κατ' ἀνάγκην τήν ἀντικειμενικότητά τους. Πολλοί πέφτουν συχνά θύματα τής λεγόμενης γενετικής πλάνης. "Όταν κάτι παράγεται ἐντός κάποιου κοινωνικοῖστορικοῦ σχηματισμοῦ χρίζεται αὐτομάτως μερικό, ὑποκειμενικό, σχετικιστικό. Μά και οἱ ἐπιστημονικές θεωρίες παράγονται ἀπό τούς ἄνθρώπους ἐντός ὀρισμένων κοινωνικοπολιτικῶν συνθηκῶν. Αυτό δέν σημαίνει ὅτι ἀποκλείεται κάποιες ἀπό αὐτές νά είναι ἀληθεῖς. Ἄλλο τό πῶς παράγεται κάτι και ἄλλο ποιό είναι τό στάτους του ὡς πρὸς τήν ἀλήθεια. Τώρα σέ ὁ, τι ἀφορᾷ τήν ἠθική, είναι πράγματι δύσκολο νά δείξουμε πῶς μιά ἠθική ἀρχή είναι ἀληθῆς και τί σημαίνει ὅτι είναι ἀληθῆς. Αὐτή ἡ δυσκολία ὀδηγεῖ πολλούς σέ κυνικές ἢ μηδενιστικές ἀπόψεις. Ἐδῶ στήν Ἑλλάδα οἱ Π. Σούρλας και Σ. Βιρβιδάκης, ἔξ ὅσων ἔχω ὑπόψη μου, ἐπιχειροῦν νά δείξουν πῶς είναι δυνατή ἡ ἀντικειμενικότητα τών ἠθικῶν ἀρχῶν και δικαιωμάτων. "Ο Π. Σούρλας π.χ. ἐπισημαίνει ὅτι ἡ ἀμφισβήτηση τών ἠθικῶν ἀρχῶν προϋποθέτει τίς ἴδιες τίς ἠθικές ἀρχές, ἕνα ἐπιχείρημα ἀνάλογο του Ἀριστοτέλη γιά τή λογική: ὅτι ἡ ἀμφισβήτηση τών βασικών ἀρχῶν τής λογικῆς τίς προϋποθέτει. "Ο Σ. Βιρβιδάκης ἀναζητεῖ τήν ἀντικειμενικότητα τών ἠθικῶν ἀρχῶν ὄχι σέ ένα πεδίο ἀνεξάρτητο ἀλλά σέ μιά ἀνθρωποκεντρική σφαίρα, τονίζοντας τήν ἀνθεκτικότητα και τήν καθολικότητά τους. Δέν θά ὑπείσέλθω στή συζήτηση τών ζητημάτων αὐτῶν, συζήτηση πού μπορεί νά γίνει πολύ τεχνική και ἀφηρημένη. Συμμερίζομαι, πάντως, τό ἐνδιαφέρον τών διανοητῶν αὐτῶν νά δείξουν πῶς είναι δυνατή ἡ ἀξίωση καθολικῆς ἰσχύος πού χαρακτηρίζει τίς ἠθικές ἀρχές και ἀξίες και μάλιστα χωρίς προσφυγή στόν Θεό ἢ στή φύση.

Ἡ ἀπαίτηση ἀκριδῶς τής καθολικότητας τών ἠθικῶν κανόνων, δικαιωμάτων και ἀξιών δέν θά πρέπει νά μᾶς παραπλανᾷ. Δέν προκύπτει ἀπό μιά οὐσία, του ἄνθρώπου ἢ τής φύσης γενικά. Τά ἄνθρώπινα δικαιώματα δέν είναι μεταφυσικοί, ἀνιστορικοί τίτλοι πού φέρουν οἱ ἄνθρωποι ἐξ ὑπαρχῆς ἀπό τή στιγμή τής συλλήψεός τους. Δέν προκύπτουν ἀπό μιά πηγή, ὅπως λέει ο Κάντ, ἀλλά συνδέονται μέ τό στάτους πού ἀποδίδουμε ἐμεῖς, ἡ ἠθική μας και οἱ κοινωνικοῖ μας σχηματισμοί στόν ἄνθρωπο. "Ο Π. Κονδύλης, ἀναγνωρίζοντας τόν συγχρονιστικό χαρακτήρα τής κοινωνικῆς ζωῆς στή διαδρομή τής ἱστορίας, ἀντιμετωπίζει τά πάντα ὡς ἀποτελέσματα τής ἀξίω-

σης ισχύος. Αυτή ή διαπίστωση δέν τόν οδηγεί, όπως λέει, κατ' ανάγκην στην παθητικότητα και τόν άμοραλισμό. Του επιτρέπεται όμως νά γνωρίζει σαφώς πώς έχουν τά πράγματα και νά κινείται αναλόγως. Στην προκειμένη περίπτωση, ισχυρίζεται ότι ο λόγος περί ανθρώπινων δικαιωμάτων δέν είναι τίποτε άλλο παρά ένα ιδεολόγημα, μία μυθολογία, ένα ένδυμα, ένα πρόσχημα έπιβολής ισχύος. Η άποψη αυτή θυμίζει, στην άκρoία της έκδοχή, αναγωγικές θεωρίες μαρξιστικής έμπνευσης πού άνήγαγαν έξαντλητικά τό έποικοδόμημα στή βάση. Αν όμως ή ισχύς δέν έκληφθει μόνο ως ώμή βία και οικονομικός συσχετισμός δυνάμεων, τότε μπορεί και ή λογική και ή επιχειρηματολογία νά είναι μέσα πειθούς. Έπ' αυτή τήν έννοια, άναγνωρίζοντας τόν πολιτικό χαρακτήρα τών ανθρώπινων δικαιωμάτων, τή σύνδεσή τους μέ μία συγκεκριμένη παράδοση στην ιστορία, μπορεί κανείς νά οικειοποιηθεί και νά χρησιμοποιήσει τόν τόσο άποτελεσματικό σήμερα λόγο περί ανθρώπινων δικαιωμάτων ως όπλο πολιτικό. Χωρίς, όμως, αυτάπάτες για κάποια μεταφυσική ούσία. Ούτε πιστεύω πώς ώφελει νά λέμε ότι τά πολιτικά δικαιώματα ούτε λογικά ούτε ιστορικά συνδέθηκαν μέ τόν φιλελευθερισμό έπειδή ο Κάντ χώρισε τούς πολίτες σέ ένεργητικούς και παθητικούς αναλόγως τής παρουσιακής τους κατάστασης, πράγμα πού ύποστηρίζει ο Κ. Σταμάτης σέ άρθρο του στόν *Πολίτη* (5.6.1998). Τίς άπόψεις του ίδιου φιλελεύθερου Κάντ περί άξιοπρέπειας του άτόμου χρησιμοποιούμε για νά μιλήσουμε άκόμη και σήμερα για τά ανθρώπινα δικαιώματα.

Είναι άλήθεια ότι μέχρι πολύ πρόσφατα ο λόγος περί ανθρώπινων δικαιωμάτων ήταν ο πολιορκητικός κριός τών Ένωμένων Πολιτειών στην πάλη τους προς τή Σοβιετική Ένωση. Αυτό δέν τά άπαξιώνει αυτόμάτως. Όμως τό τέλος του Ψυχρού Πολέμου και όλη ή ρητορεία περί του τέλους τών ιδεολογιών αλλά και του τέλους τής ιστορίας δέν πρέπει νά μās τυφλώνει και νά μās άναβαπτίζει στα ύδατα τής λήθης. Τά ανθρώπινα δικαιώματα είναι όπλο πολιτικό και ή έπίκλησή τους δέν ύπαγορεύει αυτόμάτως έναν συγκεκριμένο τρόπο δράσης. Τό τί είναι άνθρωπος, άν είναι οί γυναίκες, οί Ινδιάνοι, οί δοϋλοι, σέ τί συνίσταται και πώς προασπίζεται ή άξιοπρέπεια και ή άκεραιότητα του άτόμου (δείχνει ο περιορισμός τών γυναικών σεβασμό στην άξιοπρέπειά τους ή όχι) και άλλα πολλά είναι θέματα πού ζητούν άπαντήσεις οί όποιες δέν θά έρθουν από τή φιλοσοφία και από τήν πολιτική θεωρία αλλά από τήν πρακτική. Είναι δηλαδή ένα έπίδικο άντικείμενο, άντικείμενο άγώνων και πάλης. Όπως είναι έπίδικο άντικείμενο ή σχέση μεταξύ δικαιωμάτων, ποιό μπορεί νά έχει προτεραιότητα και ποιό θά πρέπει νά ύποχωρήσει. Ίδού λοιπόν πεδίον δόξης λαμπρόν για όλους.

1. Αυτό δέν ισχύει βεβαίως για τή ρωμαιοκαθολική Έκκλησία, ή όποία ύπερασπίζεται μέχρι σήμερα τήν πιο καθαρή και άπόλυτη έκδοχή τής θεωρίας του φυσικού νόμου.

ΓΙΑ ΤΗ ΓΕΝΕΣΗ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ

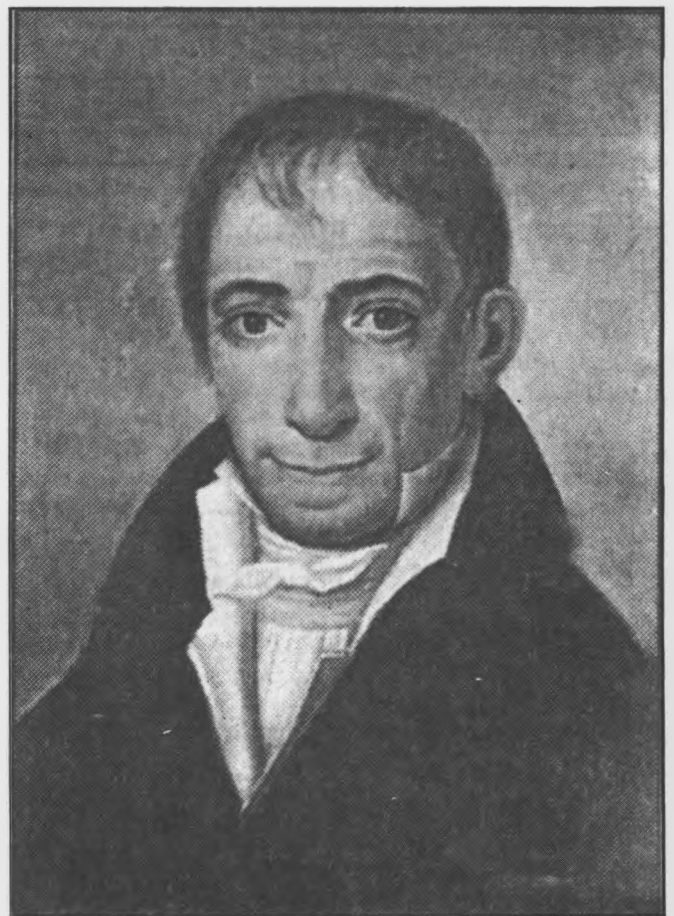
”Άλλη μιά φορά Κοραΐς καί Βολταῖρος

τοῦ Ἀλέξη Πολίτη

Ναί, ἄλλη μιά φορά, πού ὑποχρεωτικά δέν θά εἶναι, γιά κανέναν μας, ἡ τελευταία. Ἐπειδή τό θέμα «γένεση τῆς ἐθνικῆς συνείδησης» εἶναι καί κρίσιμο ἀφ’ ἑαυτοῦ, καί «πίζουλο», ὅπως θά ἔλεγε ὁ κοινός μας δάσκαλος, ὁ Κ. Θ. Δημαράς, δηλαδή ἀμφιλεγόμενο, καί βέβαια πλούσιο σέ προβολές στή σημερινή μας σκέψη, τήν ἱστορική μά καί, ἰδίως, τήν πολιτική.

Ἀπό πότε λοιπόν κρατᾶμε τή σημερινή μας ἐθνική ταυτότητα; Πότε πρωτοδιαμορφώθηκε, πότε καί πῶς ἀπόκτησε τά ἐπιμέρους τῆς χαρακτηριστικά, ποιές ἀντιδράσεις δημιούργησε, δηλαδή πῶς ἡ διαδοχική κρυστάλλωση τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας πού ἐπιλέξαμε μᾶς ὁδήγησε, μέ τή σειρά της, στό νά ἀποδεχθούμε κάποια στοιχεῖα ὡς ἐθνικά χαρακτηριστικά ἢ νά ἀπορρίψουμε ἄλλα;

Ξέρω, βέβαια, κι ἐγώ, ὅπως τό ξέρουμε κι ὄλοι, πῶς γιά μιά μερίδα τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας τέτοιο ζήτημα δέν ὑφίσταται: εἴμαστε Ἕλληνες ἐδῶ καί τρεῖς ἢ τέσσερις χιλιάδες χρόνους, ἄμεσοι ἀπόγονοι τοῦ Περικλῆ καί τοῦ Ἐπαμεινώνδα, φυσικά καί τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου —κι ἄς μὴν ἐπέζησε ὁ δικός του γιός. Ἡ μερίδα αὐτή, πού τέρπεται ἀναλογιζόμενη τήν τόσο εὐγενική καταγωγή, εἶναι ἀναμφίβολα ἡ πλειοψηφούσα· ὥστόσο δέν σκοπεύω, διόλου, νά τῆς ἀντιπαραθεῶ συζητώντας τό θέμα. Στόχος μου εἶναι ἡ μειοψηφούσα μερίδα, ἐκεῖνοι πού γνωρίζουν ὅτι τά πράγματα ἀλλάζουν, καί μαζί τους οἱ πολιτισμοί, λοιπόν καί οἱ ἰδεολογικοὶ δεσμοί πού συνέχουν τά σύνολα, πού γνωρίζουν ὅτι ἡ ἔννοια «ἐθνική συνείδηση», μέ ὁποιους προσδιορισμούς καί χαρακτηριστικά τήν ἐννοοῦμε σήμερα, εἶναι φαινόμενο πρόσφατο γιά ὄλον τόν κόσμο. Ἄν ἄρχισε νά παίρνει μορφή στά χρόνια τοῦ ὕστερου Διαφωτισμοῦ, σφυρηλατήθηκε, καί γιά τούς Γάλλους, καί γιά τούς Γερμανούς, καί γιά ἄλλους Κεντροευρωπαίους, μέ τούς πολέμους πού ἀκολούθησαν τῆ Γαλλικῆ Ἐπανάσταση, καί ὁδήγησε σέ μιά πρωτοφανέρωτη, τότε, ἀντίληψη, τό ἐθνικό κράτος, δηλαδή μιά πολιτική ἐνότητα μέ ὁμοιογενή, κατά τό δυνατόν, ἐθνική συνείδηση. Πιστεύω ὅτι ἂν θέλουμε νά περιοριστοῦμε, γιά λόγους εὐκολίας, σέ μιά μονάχα χαρακτηριστική ἐνδειξη, αὐτή εἶναι ἡ δημιουργία τῶν ἐθνικῶν συμβόλων: τόσο οἱ σημαίες ὅσο καί οἱ ἐθνικοὶ ὕμνοι σχεδόν ὄλων τῶν σημερινῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν χρονολογοῦνται ἀπό τά τέλη τοῦ 18ου ἢ τίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα. Μονάχα ἡ μεγάλη Βρετανία ἀποτελεῖ ἐξαιρεση, πολύ δηλωτική, ὥστόσο: ὁ ὕμνος της δέν ἀνα-

φέρεται στό ἔθνος, παρά στόν βασιλιά της. Ἐτσι ἦταν παλιότερα τά πράγματα: ὁ κάθε ἡγεμόνας ἔφερε ἢ τά δικά του, τά οικογενειακά του ἐμβλήματα, ἢ ἐκεῖνα τῆς θρησκείας του, ὄχι τοῦ πλήθους πού ἡγεμόνευε.

Ξέρουμε βέβαια, ἐπίσης, ὅτι αὐτή ἡ καινούργια διαίρεση σέ ἐθνικά σύνολα καί κατ’ ἐπέκταση σέ ἐθνικά κράτη δέν ταίριαξε παντοῦ — ὀρθότερα, θά λέγαμε σχεδόν πουθενά — ἀπό-

λυτα. Μικρότερα σύνολα ἐγκλωβίστηκαν σέ ἄλλα ἰσχυρότερα ἢ διασπᾶσθησαν σέ περισσότερες ξένες κυριαρχίες, διώνοντας πιά τήν αἴσθησι τῆς μειονότητας· ἄλλου πάλι οἱ πληθυσμοί μετατοπίστηκαν ἀναγκαστικά· τέλος, κι αὐτό ἔχει περισσότερη σημασία, καθ' ὅτι πιό περίπλοκο, ἀρκετές ομάδες πού δέν ἀνέπτυξαν ἐπαρκῶς αὐτόνομη ἐθνική συνείδηση προσκολήθηκαν αὐτοβούλως, ἢ ὄχι καί τόσο, σέ ἄλλες: οἱ Ἄλσατοι καί οἱ Λορραίνοι ἐπέλεξαν, λόγου χάρη, νά θεωροῦνται Γάλλοι ἂν καί γερμανόφωνοι, οἱ κάτοικοι τῆς Γενεύης ἐπέλεξαν κάποια στιγμή νά ἐνταχθοῦν στο ἐλβετικό ἔθνος, καί οἱ Κροάτες, οἱ Σλοβένοι, οἱ Μποσνάκοι (αὐτοί πού σήμερα τοὺς λέμε Βόσνιους) δυσκολεύτηκαν πολύ νά ἀποφασίσουν ἂν ἀποτελοῦσαν ἓνα ἔθνος μαζί μέ τοὺς Σέρβους ἢ διαφορετικό, καί ποῖο. Ὅμως δέν κάνουμε τώρα εὐρωπαϊκὴ οὔτε παγκόσμια ἱστορία — ἀπλῶς στοιχειοθετοῦμε σχηματικά τήν ἀρχική μας πρότασι ὅτι ἡ ἐνταξί σὲ ἄλλα ἢ τὸ ἕνα ἔθνηκό σύνολο εἶναι ὑπόθεσι πρόσφατη, ὅτι ἡ ἐπιλογὴ βασίστηκε σέ κάποιες δεσπόζουσες ἰδεολογίες τοῦ ὕστερου Διαφωτισμοῦ, πού ὠστόσο πῆραν μορφὴ καί χαρακτηριστικά, καί ἰδίως τρόπους ἐπιβολῆς, στὰ χρόνια τοῦ Ρομαντισμοῦ, καί λοιπὸν χρωματίστηκαν ἀνάλογα.

Αὐτός ἦταν ὁ πρῶτος πρόλογος· μᾶς χρειάζεται ὠστόσο κι ἓνας δεύτερος. Τίτλος του: Ὁ Κοραῖς ὡς μάρτυρας τῆς ἐποχῆς. Φυσικά, ὅπως καί κάθε εἶδος πηγῆ, ἔτσι καί ἡ σκέψι τοῦ Κοραῖ ἀπαιτεῖ ἐπεξεργασία προκειμένου νά τήν προβάλλουμε ὡς γενικότερης ἀξίας μαρτυρία: ἀπὸ πολὺ νέος, χάρη στίς διανοητικές του ἱκανότητες, χάρη σέ μιὰ σειρὰ ἀπὸ σπάνιες συγκυρίες, ὅπως λόγου χάριν ἡ παρουσία ἐκείνου τοῦ Ὁλλανδοῦ πάστορα στή Σμύρνη, ὁ Διαμαντῆς Κοραῖς δέν ἀντιπροσώπευε ὄχι τοὺς μέσους ὄρους, παρὰ οὔτε τὸ ἐπίπεδο τῆς πιό προωθημένης διανοήσης. Ἀποτελοῦσε τήν ἀκραιά ἐξαιρέσι — ἰδιότυπη ἐξαιρέσι, ὠστόσο: ἡ τεράστια ἰδεολογικὴ ἐπιβολὴ του, στὰ ὕστερα χρόνια τῆς μακρᾶς ζωῆς πού εὐδόκησε ἡ θεία πρόνοια νά τοῦ προσφέρει, ἐκλαίκευσε, ἂν ἐπιτρέπεται ἡ ἐκφρασι, ἀρκετῆ ἀπὸ τίς σκέψεις του μέ τὸν καιρό. Ἔτσι μιὰ ἀναλυτικὴ παρουσίασι, μιὰ πλούσια ἱστορικὰ βιογραφία του θά μᾶς ἦταν ἰδιαίτερα χρήσιμη, ἀπὸ τῆ μιὰ γιὰ νά συλλάβουμε στὸ σύνολό του αὐτὸ τὸ «μέγα δυναμάρι» τοῦ νεότερου ἑλληνισμοῦ, κι ἀπὸ τήν ἄλλη γιὰ νά διαπιστώσουμε πόσες ἰδέες του μπόρεσαν νά γίνουν κοινὸ κτῆμα, πόσες ξεπερνοῦσαν τῆ νεοελληνικὴ ἀπορροφητικότητι, πόσες μεταμορφώθηκαν ἢ παραμορφώθηκαν.

Πὸλη ἐμπορικὴ ἢ Σμύρνη στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 18ου αἰώνα, φυσικὸ ἦταν οἱ κάτοικοι τῆς νά ἐνδιαφέρονται γιὰ τῆ διεθνή κατάστασι: πόλεμοι, συμμαχίες βασιλιάδων, εἰρήνη, ξένοι στόλοι στή Μεσόγειο, ὅλα αὐτὰ ἐπηρέαζαν τὸ ἐμπόριο. Καί βέβαια ὁ Ρωσοτουρκικὸς Πόλεμος 1768 ὡς 1774, μέ τῆ ρωσικὴ κατοχὴ τοῦ Αἰγαίου, τήν περίφημη ναυμαχία τοῦ Τσεσμέ, τίς ἐλπίδες γιὰ μιὰ καταλυτικὴ νίκη τῆς ὀρθοδοξίας, ἀλλὰ καί τίς διαιότητες πού τοὺς κόστιζε κάθε χριστιανικὴ νίκη, τοὺς ἀφοροῦσε ἄμεσα. Ἔτσι, ὅταν ὁ Κοραῖς φεύγει, ἀνοιξί τοῦ 1782, γιὰ νά σπουδάσει γιαντρός στὸ Μονπαιλιέ, ἀντρας ὄριμος, τριανταεσσάρων χρονῶν πιά, ἡ διεθνὴς ἐπικαιρότητα θά ἀποτελέσει ἓνα ἀπὸ τὰ κεντρικὰ θέματα τῆς ἀλληλογραφίας του μέ τὸν στενὸ τοῦ φίλου, τὸν Δημήτριο Λῶτο, τὸν Σμυρνιὸ πρωτοψάλτη. Σ' αὐτὴ τήν ἀλληλογραφία θά βασιστοῦμε, γιὰ τήν ἀκριβεία στὰ γράμματα τοῦ Κοραῖ, πού ὁ πρωτοψάλτης τὰ φύλαξε ὡς κόρηνη ὀφθαλμοῦ, καί, λίγο σάν τοὺς ἀρχαιο-

λόγους, πού ἀπὸ τὰ θραύσματα ἑνὸς σπονδύλου ἐπιχειροῦν νά φανταστοῦν τὸ σύνολο κάποιου ὀριστικὰ χαμένου ναοῦ, θά δοκιμάσουμε νά φανταστοῦμε τίς τροπές πού παίρνει ἡ συνείδησι τοῦ «ἐμεῖς» στὸν κόσμο τοῦ Κοραῖ.

Ἀρχικά λοιπὸν, στὸ πρῶτο σωζόμενο γράμμα, ὁ Κοραῖς φαίνεται νά εἰρωνεύεται κάπως τὸν πρωτοψάλτη γιὰ τὸν φιλοαγγλισμὸ τοῦ τελευταίου. Ὁ ἴδιος ὁ Κοραῖς ἔχει ὀλοφάνερα καταγοητευθεῖ ἀπὸ τῆ φωτισμένη δεσποτεία τοῦ Ἰωσήφ Β' τῆς Αὐστρίας· ἀρκετὰ ἀργότερα, ὅταν θά ἔχει ὀλοκληρώσει πιά τίς σπουδές, καί στὸ ἴδιο γράμμα πού ἀναγγέλλει τῆ θριαμβευτικὴ ὑποστήριξι τῆς διατριβῆς του, θά ἐκφραστεῖ κι αὐτός μέ ἐξαιρετικὴ θερμότητι γιὰ τοὺς Ἄγγλους: «Διότι μόνη ἡ Ἄγγλια ἡξεῦρει νά τιμᾶ τήν ἀρετὴν, μόνη ἡ Ἄγγλια ἡξεῦρει νά ἀμείβει τήν προκοπήν, εἰς μόνην τήν Ἄγγλιαν εὐρίσκονται ἄνθρωποι», θά γράψει, Ἰούλιο τοῦ 1786, στὸν πρωτοψάλτη. Στὰ τέσσερα ἐνδιάμεσα χρόνια ὅλες οἱ διεθνῆς εἰδήσεις θά ἀναφέρονται δίχως νά φανερώνεται κάποια προτίμησι, καί τὰ μόνια σχόλια θά ἀφοροῦν ἐπαίνους σχετικὸς μέ τίς τυχόν φιλόφρονες δραστηριότητες τῶν ἡγεμόνων. Ὁ Κοραῖς ἔχει γερά γαντζωθεῖ στὸν ἀστερισμὸ τῆς φωτισμένης δεσποτείας. Ἀλλὰ καί κάτι ἀκόμα. Στίς δεκατρεῖς ἐνδιάμεσες ἐπιστολές τῶν τεσσάρων χρονῶν, πού καλύπτουν σαράντα ὀλοκληρες τυπωμένες σελίδες, συναντᾶμε μόναχα μιὰ ἀναφορὰ στὸ συλλογικὸ «ἐμεῖς»: στίς εὐρωπαϊκές του σπουδές, γράφει, οἱ «Ρωμαῖοι» — αὐτὸν τὸν ὄρο χρησιμοποιοῖ — δέν ἐμβριθύνουν ἐπικρῶς, ἐπειδὴ στεροῦνται τὰ χρήματα πού ἀπαιτοῦνται. Τίποτε ἄλλο.

Ἀντίθετα, στήν ἐπιστολὴ πού ἀναφέρεται στή διατριβή, στή θέσι, ὅπως τήν ὀνομάζει, οἱ Ἕλληνες ὡς πρόγονοι ἔχουν μεγάλο μερικὸ. Πρῶτ' ἀπ' ὅλα τὸ θέμα τῆς θέσις εἶναι «ὅτι πολλὰ νομιζόμενα τῶν νεωτέρων εὐρήματα τὰ ἡξευρεν ὁ Ἰπποκράτης πρὸ δύο χιλιάδων ἐτῶν». Κι ἀμέσως μετὰ συνεχίζει: «Ἐδεφένδευσα τήν τιμὴ τῶν προγόνων μου, ἐτίμησα τὸ γένος, τοὺς φίλους καί τὸν Πρωτοψάλτην μου», γιὰ ν' ἀκοιουθήσει ἀμέσως ἔπειτα ἓνας παραλληλισμὸς μέ τὸν Ἐπαμεινώνδα, καί κάποιες σελίδες πιὸ κάτω, ἀλλὰ στὸ ἴδιο πάντοτε γράμμα, ὁ Κοραῖς περήφανα περιγράφει τὸ ἐξῆς ἐπεισόδιο: «Δέν εἶναι ἀκόμη μιὰ ὥρα, ἀφοῦ ἦλθεν ἓνας ἰατρός εἰς τήν κάμεραν. Ἀφοῦ μέ ἐχαιρέτησεν, "ἦλθον, λέγει, διὰ νά ζητήσω τήν βασιλισσαν τῶν θέσεων"» δηλαδὴ τῆ διατριβῆς του. «Σήμερον τὸ πρῶτὸν τήν ἀνέγνωσα μέ μεγάλην ἡδονὴν καί ἐπληροφορήθην ὅτι οἱ Γραικοί, ἀγκαλά καί ὑπὸ ζυγόν δουλείας, εἶναι πάντοτε Γραικοί, καί δέν ἐσβέσθη ἀκόμη εἰς αὐτοὺς τὸ πνεῦμα τῶν προγόνων των»». Τέλος, στήν ἴδια πάντα ἐπιστολή, ὁ Κοραῖς ἀναφέρεται πρῶτὴ φορὰ θεωρητικὰ στὸ ὅτι ἡ γνῶσι τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν, ἔτσι, ὅμως, ὅπως τὰ γνῶρισε κατὰ τῆ διαμονὴν του στήν Ὁλλανδία, τὸν ὀδήγησε στὸ «νά διορθῶσω καί τήν μητρικὴν μου διάλεκτον ἐκ μόνης τῆς ἀναλογίας τήν ὀποιαν ἔχει πρὸς τήν αὐτῆς μητέρα, τήν παλαιάν». Ἴσως εἶναι τοιμηρὸ νά τὸ διατυπῶσουμε ἀπόλυτα, ἀλλὰ νά πού ἡ ὑπερηφάνεια τῆς ἐθνικῆς καταγωγῆς καί ἡ πορεία πρὸς τήν «καθαρεύουσα» διατυπώνονται στὸ ἴδιο γράμμα. Καί πάντως, τὸ ὅτι ἡ παρουσία τῶν ξένων, ἂν δέν εἶναι ἡ γενεσιουργὸς αἰτία, προσφέρει ἀναμφίβολα τὸν καταλύτη τῶν νεωτερικῶν αὐτῶν τροπῶν στή συνείδησι τοῦ «ἐμεῖς» τοῦ Κοραῖ, αὐτὸ νομιζῶ φαίνεται ἀρκετὰ καθαρὰ.

Περίπου ἓναν χρόνο ἀργότερα, Ὀκτώβρη τοῦ 1787, ὁ Κοραῖς ἀναγγέλλει τὸν καινούργιο Ρωσοτουρκικὸ Πόλεμο. Ἀφοῦ περιγράφει λεπτομερικὰ τίς ποικίλες συμμαχίες πού συγ-

κροτήθηκαν, καταλήγει, ρωτώντας ρητορικά τόν πρωτοψάλτη: «Ἡ λογιότης σου, μέ τίνα εἶσαι; Οὐδέτερος βέβαια. Καί κάμνεις καλά· φοβερά πράγματα, ἀδελφέ μου. Ἄλλ' ἔχε τās ἐλπίδας σου εἰς τόν Θεόν». Ἡ εἰρήνη εἶναι τό ὑψιστο ἀγαθόν γιά τούς ἀπόλεμους πληθυσμούς. Καί πέντε μήνες ἀργότερα, Μάρτη τοῦ 1788, πάντα μέ ἀφορμή τίς συγκρούσεις, πού ἐμποδίζουν τή μετακίνησή του πρὸς τὰ πάτρια ἐδάφη, προσθέτει: «Ἐως οὐ νά ἰδῶ ποῖαν ἔκδασιν ἔχει νά λάβῃ αὐτός ὁ πόλεμος, ὅστις ἀνήφθῃ ἐξ ἀμαρτιῶν μου, θέλει μείνω· εἰδεμή, καταβαίνω εἰς τήν Ἰταλίαν καί περνώ εἰς τό Τεργέστιον ἢ εἰς καμμίαν ἀπό τās ἐνετικές νήσους, ὡς Κέρκυραν, Ζάκυνθον, ὅπου δύναμαι νά πράττω τήν ἰατρικήν μέχρι οὐ νά κατασταθῶσι τὰ πράγματα. Ὁ πόλεμος ἐνδέχεται νά εἶναι μακρότατος. Ὁ Θεός ὁμως εἶναι δυνατός καί εὐρίσκει τόπους σωτηρίας» κλπ. Στό ἴδιο ὁμως γράμμα, σέ ὑστερόγραφο γραμμένο ἕναν δλόκληρο μήνα μετά, «Ἄν μετά τοιαῦτα καί τοσαῦτα ὄνειδη, τὰ ὁποῖα ἔλαβον καί λαμβάνουσι καθ' ἑκάστην οἱ Εὐρωπαῖοι ἀπό αὐτό τό ὑπερήφανον γένος», δηλαδή τούς Τούρκους, καί τό ὑπερήφανον πρέπει νά τό διαβάσουμε μέ τήν ἀρνητική σημασία τοῦ ὑπερόπτη, «ζητῶσιν ἀκόμα καί προθυμῶνται νά ἐμποδίσωσι τήν πτώσιν του, πού ἔμεινεν πλέον ἢ σοφία καί ἡ φρόνησίς των;». Εἶναι ἡ πρώτη, ὅσο ξέρω, μαρτυρία μιάς φιλορωσικῆς στάσης· σέ ἕναν μήνα ὁ Κοραῆς θά ἔφενγε γιά τό Παρίσι.

Τό μέγεθος, ἡ λάμψη καί ἡ σοφία τῆς γαλλικῆς πρωτεύουσας ἦταν ἀναμενόμενο νά τόν ἐκπλήξουν· ὅ,τι ἐνδιαφέρει ὁμως τή συνάφειά μας εἶναι οἱ τροπές στή σκέψη του. «Αὐτά φίλε μου», θά γράφει στόν πρωτοψάλτη τόν ἐπόμενο Σεπτέμβρη, «προξενούσι μεγάλην ἐκπλήξιν εἰς καθένα, ἀλλά δι' ἕνα Ἑλληνα, ὅστις ἤξευρε ὅτι πρὸ δύο χιλιάδων ἐτῶν οἱ πρόγονοί του εἰς τās Ἀθήνας εἶχε φθάσασιν εἰς τόν αὐτόν (καί ἴσως ἀνώτερον) βαθμόν τῆς σοφίας, μέ τήν ἐκπλήξιν σμίγεται καί μελαγχολία· ὅταν προσεπισυλλογισθῇ ὅτι τὰ τοσαῦτα καλά ὄχι μόνον ἀπέπτησαν τήν σήμερον ἀπό τήν Ἑλλάδα, ἀλλ' ἀντεισῆχθησαν ἀντ' αὐτῶν μυρία κακά, ὅτι ἐκεῖ ὅπου ἐβασίλευαν οἱ σοφώτεροι νόμοι τοῦ Σδλωνος (τοῦ ὁποίου, φίλε μου, τό ὄνομα ἤκουσα πολλάκις τούς ἐνταῦθα σοφοὺς νά προφέρωσι μέ ἕνα εἶδος λατρείας), δυναστεύει τήν σήμερον ἡ ἀμάθεια, ἡ κακία, ἡ βία, τό ζορπαλίκι, ἡ αὐθάδεια καί ἡ ἀναισχυντία, ὅτι ἀντὶ τῶν Μιλτιάδων καί Θεμιστοκλέων, τούς ὁποίους ἀκόμη θαυμάζει ἡ Εὐρώπη, κυβερνώμεθα οἱμοῖ! ἀπό ποίους; Ἡ ἀπό χαμάληδες καί ντεβετζήδες ἢ ἀπό βάρβαρους καλογερίσκους, χειρότερους καί ἀπό αὐτούς τούς ἔξωτερικούς τυράννους (...) τότε, φίλε μου, ἡ μελαγχολία μεταβάλλεται εἰς ἀγανάκτησιν καί εἰς ἀπόγνωσιν».

Ἡ σύνδεση μέ τούς προγόνους δέν εἶναι λοιπόν πιά αἰτία περηφάνειας μονάχα, ὁδηγεῖ καί σέ προσανατολισμούς κριτικῆς, ἀναζήτησης αἰτίων· καί ὡς ἕνα ἀπό τὰ κύρια αἰτία ἐντοπίζονται οἱ «καλογερίσκοι». Πρώτη φορά πού ἀναφέρεται ἀρνητικά στοὺς λειτουργοὺς τῆς θρησκείας· «λύκους ἐν σχήματι προβάτων» τούς ἀποκαλεῖ στό σημεῖο πού συντάμα τό λόγο του. Κοντά σ' αὐτό, τό καιρῖο, κοντά σ' αὐτή τή συνειδησιακὴ τροπὴ πού θά ἐνδυναμώνεται χρόνο μέ τόν χρόνο ὡς τὰ πιό θαθιά γεράματα, πρέπει νά ἐπισημάνουμε καί πόσο ὁ εὐρωπαϊκὸς θαυμασμός γιά τούς ἀρχαίους ἐντείνει τόν δικό του.

«Δέν εἶναι ὁμως ὅλοι οἱ Εὐρωπαῖοι τοιοῦτοι», θά συνεχίσει στό ἴδιο γράμμα, «ἔχομεν καί πολλούς ἐχθροὺς οἱ ὁποῖοι ἀποδίδουσι τό σφάλμα τῆς δυστυχίας ταύτης εἰς ἡμᾶς καί ἴσως δέν ἔχουσι τόσον ἄδικον. Ἐπρεπεν ὁμως νά εἶναι μετριότεροι

εἰς τὰ κρίσεις των (...). Αὐτοί, φίλε μου, ὄχι μόνον δέν μᾶς δίδουσι χεῖρα βοηθείας (...) ἀλλὰ ζητοῦσι παντοίους τρόπους διὰ νά ἐμποδίσωσι καί τήν παρὰ τῶν ἄλλων βοήθειαν, κηρύττοντες ἀναιδῶς εἰς ὅλην τήν Εὐρώπην ὅτι ὁ παρὰ τῶν δύο Αὐτοκρατόρων πόλεμος», τοῦ Ἰωσήφ καί τῆς Αἰκατερίνης δηλαδή, «εἶναι ἄδικος καί ὅτι οἱ Ὁθωμανοὶ εἶναι ἕνα χρησιμότερον ἔθνος» κλπ. Γιά νά συνεχίσει περιγράφοντας τίς φιλολογικῆς διαμάχες, τόν Βολταῖρο καί τόν Βολνέ ἀπό τή μιὰ πλευρὰ νά ὑποστηρίζουν τό διώξιμο τῶν Ὁθωμανῶν, καί τόν Πάριο ἀπό τήν ἄλλη, πού μόλις εἶχε γράψει τό βιβλίον ἐκεῖνο ὅπου ὑποστήριζε πῶς «ἡ λήθη τῶν πολιτικῶν νόμων, ἡ ἀμάθεια καί ἡ δεισιδαιμονία ἔρριψαν εἰς τὸς γένος τῶν Γραικῶν τόσον ἰσχυράς καί τόσον θαθείας ρίζας, τὰ ὁποῖα καμμία δύναμις ἀνθρωπίνῃ δέν θέλει δυνηθῆ νά τὰ ἐκριζώσῃ». Στὴ σκέψη ἐτούτῃ ὁ Κοραῆς ἐξανίσταται. «Ἐνεκρώθησαν λοιπὸν τόσον οἱ Ρωμαῖοι, ὅπου χρειάζεται θαῦμα θεῖον γιά νά τούς ἀναστήσει; Ὅχι βέβαια! Παῦσον τήν τυραννίαν τῶν Τουρκῶν καί τήν ἀλαζονικὴν φιλαρχίαν τῶν καλογήρων, καί εἰς διάστημα ὀλίγων χρόνων, χωρὶς θαύματος θεοῦ οἱ Ρωμαῖοι θέλει σοφισθῶσι ὡς καί οἱ Εὐρωπαῖοι». Μποροῦμε νά προσέξουμε, βέβαια, πῶς γιά τούς συμπατριώτες του χρησιμοποιεῖ ἀκόμη τόν κοινό τύπο *Ρωμαῖοι*, ἀλλὰ ἀμέσως μετά, στήν ἴδια φράση, θά χρησιμοποιεῖ καί τό *Γραικοί* καί τό *Ἕλληνες* — σέ ἄνθρωπο πού προσέχει τόσο πολὺ τὴ φρασεολογία, οἱ ὄροι ἔχουν περισσότερο βάρος: ἀπὸ ἐδῶ καί πέρα τό *Ρωμαῖοι* θά χαθεῖ, τό *Ἕλληνες* θά κρατήσῃ μία ἠθικὴ χροιά, καί τό *Γραικοί* θά καλύπτει τὴ σημασία τοῦ *ΝεοἙλλήνες*, ὅπως ξέρουμε.

Στὰ ἐπόμενα χρόνια, καί ἐνῶ ὁ Ρωσοτουρκικὸς Πόλεμος μαίνεται, ἡ στάση τοῦ Κοραῆ δέν παρουσιάζει διακυμάνσεις: εὐνοια πρὸς τούς Ρώσους, καταγγελία ὅσως Εὐρωπαίων ἡγεμόνων τούς πολεμοῦν, θλίψη ἀλλὰ καί κριτικὴ γιά τόν ξεπεσμό τῶν ἀπογόνων. Ἐν τῷ μεταξύ, ὁμως, συμβαίνουν τὰ κοσμοϊστορικὰ γεγονότα τοῦ 1789 στό Παρίσι, ἀλλὰ καί στή μικρὴ Σμύρνη οἱ ταραχές τοῦ 1788, πού θά φέρουν σέ σύγκρουση τόν πρωτοψάλτη μέ τόν μητροπολίτη Γρηγόριο. Ξέρουμε πόσο ὀρμαζοῦν οἱ συνειδήσεις στὶς ἀνώμαλες καταστάσεις, ἀλλὰ πιά ἡ ἄμμος τῆς κλεψύδρας ἀρχίζει νά φουραίνει, καί γιά τόν λόγο αὐτό ἄς περιοριστοῦμε μονάχα σέ μιὰ λεπτομέρεια. Μαθαίνοντας τὰ σχετικά μέ τόν Κατσώνη, ὁ Κοραῆς ζητᾷ ἀπὸ τόν φίλο του νά τοῦ διευκρινήσῃ μιὰ φήμη: «Γράψον με καί περὶ τοῦ Λάμπρον ὅσα νέα μάθης, καί μάλιστα ἂν εἶναι ἀληθές, καθὼς ἐδῶ μέ ἐβεβαίωσαν, ὅτι αὐτὸς εἶχε σταθῆν πρὸ τοῦ πολέμου καφετζῆς εἰς τό Λιδόρνον· ἂν αὐτό εἶναι ἀληθές, πού ἔμεινεν πλέον ἢ συκοφαντία τοῦ ἀναιοχύντου Παρίου; Ἄν οἱ καφετζῆδες τῶν Γραικῶν γίνωνται Θεμιστοκλεῖς καί Μιλτιάδαι, τί δέν δύναται νά πράξωσιν οἱ πρωτοψάλται;» Τὴν παρομοίωση μέ τόν Μιλτιάδη θά τὴ γράφει ἀμέσως καί στόν Γάλλο φίλο του, τόν Βιλουαζόν.

Φτάνουμε, τέλος, στόν πυρήνα τοῦ θέματος, στή μακρὰ ἐπιστολὴ πού ὀλοκληρῶνεται στίς 15 Νοεμβρίου 1791. Περιφημῆ ἐπιστολὴ· εἶναι ἐδῶ πού περιγράφεται ἡ τελικὴ ρῆξις τοῦ γαλλικοῦ ἔθνους μέ τόν βασιλιά του, εἶναι ἐδῶ πού περιγράφεται ἡ μετακομιδὴ τῶν ὀστών τοῦ Βολταῖρου, εἶναι ἐδῶ, ἀκόμη, πού καταγράφεται γιά πρώτη φορά ἡ λέξις *μυθιστορία*. Ὁ Κοραῆς, λοιπὸν, καθὼς ἀφηγεῖται τὰ περὶ ἐνός πιθανοῦ ἀγγλορωσικοῦ πολέμου στόν πρωτοψάλτη, καταλήγει: «Φοβεῖσαι, λέγεις, μὴ σέ κατηγορήσω ὡς φιλόρωσον. Ἀγάπα τούς Ρώσους ὅσον θέλεις, εἰς τοῦτο δέν ἐναντιοῦμαι· τοῦτον μόνον φοβοῦμαι, μήπως καί ἡ λογιότης σου κρίνεις καί ἐλπίζεις τὴν ἐ-

λευθεριαν τῶν Ἑλλήνων, ὡς τήν κρίνει ὁ κοινός λαός. Οἱ περισσότεροι ἀπό τοὺς Γραικοὺς τήν σήμερον προσμένουσιν ἐπιθυμητικῶς τήν ἐλευθερίαν, ὄχι διὰ νά σοφισθῶσι καί νά ἀλλάξουσι τὰ δουλικὰ καί βάρβαρα ἤθη εἰς χρηστά, ὄχι διὰ νά ἔχωσι ποιμένας ἀληθινούς, μιμητὰς τῶν Ἀποστόλων, ἀντί τῶν λύκων οἱ ὁποῖοι τοὺς δυναστεύουσι τήν σήμερον, ἀλλὰ διὰ νά ἀξιωθῶσι νά ἀκούσωσι τήν λειτουργίαν εἰς τόν ναόν τῆς Ἁγίας Σοφίας, διὰ νά ὑπάγωσι μέ περισσοτέραν ἐνκόλιαν εἰς τήν Παλαιστίνην, ὡσάν νά μὴν ἦτον ἡ λειτουργία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καί τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς τόσο καλή, ὅσον καί ἡ τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὡσάν νά ἐκατοῖκει ὁ Θεός ἐν χειροποιήτοις, ὡσάν νά ἤρρεσεν εἰς αὐτόν ἄλλη προσκύνησις καί λατρεία, παρὰ τήν ἐν πνεύματι καί ἀληθείᾳ, ὡσάν τέλος πάντων τό αἰσχρόν καί τουρκικόν ὄνομα τοῦ Χατζή, ἀρμόδιον εἰς μόνους τοὺς προσκυνητὰς τοῦ Μωάμεθ, νά ἦτον ἀναγκαῖον καί εἰς τοὺς προσκυνητὰς τοῦ Χριστοῦ». Μετέφερα ὀλόκληρο τό χωρίο, προκειμένου νά καταφανεῖ ὅτι παρὰ τήν ἐντυπωσιακά νεωτερικὴ ἀντίληψη τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας, ὁ νοῦς τοῦ Κοραῆ εἶναι, ἀπό μιάν ἀποψη, πιό κοντά στά κοινωνικά προβλήματα.

Ἄλλὰ χρειάζεται νομίζω νά ἀναφερθοῦμε κάπως καί στήν περιγραφή τῆς ἐπίσημης κηδείας τοῦ Βολταίρου. Ἡ μετακομιδὴ ἔγινε στά μέσα Ἰουλίου, ἐνῶ τό γράμμα γράφεται περίπου τέσσερις μῆνες ἀργότερα. Ὁ Κοραῆς νοίκιαζε ἕνα σπίτι στή Βασιλῆη· καθὼς ἡ πομπή θά περνοῦσε μπροστά ἀπό τό παράθυρό του, εἶχε καλέσει, μέ τήν εὐκαιρία, ὅπως ἀφηγεῖται, «πολλοὺς ἄλλους σοφοὺς, Ἄγγλους καί Γάλλους», γιὰ νά χαζέψουν καί νά χαροῦν τήν τελετή. Καί τότε, μπροστά στό θέαμα τῶν τιμῶν μιᾶς δημοκρατικῆς πιά κοινωνίας στόν μεγάλο νεκρό, ὁ Κοραῆς ἀνατριχιάζει: «Δέν μέ ἐξέπληξε, φίλε μου, μήτε ἡ μεγαλοπρέπεια τῆς κηδείας· μήτε ὁ χρυσός καί ὁ ἄργυρος, ὅστις ἤστραποβόλει ἀπό ὅλα τὰ μέρη, ἐθάμβωσε τοὺς ὀφθαλμούς μου. Ἄλλ' ὅταν εἶδον τὰ βιβλία του φερόμενα εἰς θρίαμβον καί περικυκλωμένα ἀπό πλῆθος ἀκαδημαϊκῶν, τότε ἤθελον νά σέ ἔχω πλησίον μου μάρτυρα καί τῆς ἀγανακτήσεώς μου καί τῶν δακρύων μου, δακρύων, φίλε μου, ἀληθινῶν, δακρύων ἀπαρηγορήτων, τὰ ὁποῖα μ' ἔκαμε νά χύσω ἡ ἀνάμνησις ὅτι οὕτω καί οἱ προπάτορές μου, οἱ ἀμίμητοι Ἕλληνες, ἤξευρον νά τιμῶσι τήν σοφίαν». Ἡ συγκίνηση ἐτούτη, πού τήν πολλαπλασίαζε δίχως ἄλλο ἡ πικρία ὅτι στή μικρή τους συντροφία ἦταν ὁ μόνος μὴ ἐλεύθερος ἀνάμεσα σέ ξένους διανοούμενους, τόν ὠθοῦν σέ μιὰ συναισθηματικὴ ὑπερένταση πού ἐκφράζεται μ' ἕνα ἰσχυρότατο ξέσπασμα ἐγωτισμοῦ: εἶναι τό περίφημο «πολλοὶ ἀπό τό γένος μου, ἴσως καί ἐγὼ ὁ ἴδιος, ἤθελον εἶναι τήν σήμερον ἰσότιμοι τοῦ Βολταίρου».

Ἄν ἀναζητοῦμε νά ψηλαφήσουμε τίς στιγμές πού τό συναίσθημα ξεχειλίζει καί παρασέρνει τὰ φράγματα ἀλλάζοντας τίς συνειδήσεις, τίς στιγμές πού οἱ θαμπές διαθέσεις μορφοποιοῦνται σέ νοητικὲς συλλήψεις — τίς περιπτώσεις τῆς cristallisation, ὅπως τίς ὀνομάζει, μιλώντας γιὰ τήν ἐρωτικὴ ἐμπειρία, ὁ Σταντάλ — εἶμαστε ἴσως μπροστά σέ μιὰ ἀπό αὐτές: εἴτε ἐκεῖνη τήν ὥρα, δηλαδή στίς 11 Ἰουλίου 1791 ἀκριβῶς, εἴτε — ἐξίσου πιθανό — ἐνόσω ἀνασυνθέτει τὴ σκηνὴ γράφοντας στόν φίλο του, ὁ Κοραῆς νιώθει, πρώτη φορά νομίζω, πρῶτος αὐτῶν, Νεοέλληνας, ἀκριβῶς μέ τήν ἔννοια πού τό ἐνοοῦμε καί σήμερα.

Δέν ὀλοκληρώσαμε, βέβαια, τό θέμα μας· οὔτε οἱ μεταλλαγές μιᾶς ἀτομικῆς, ἔστω, συνείδησης προχωροῦν σταθερά.

Ἡ κοινωνικὴ αἴσθησις τοῦ Κοραῆ θά εἶναι γιὰ πολὺ καιρὸ ἰσχυρότερη ἀπὸ τήν ἐθνικὴ, ἢ κοινωνικὴ ἐλευθερία, ἐπίσης· νά θυμηθοῦμε πόσο ἔπαιξε ἡ καρδοῦλα του ἕναν χρόνον ἀργότερα στήν προοπτικὴ νά προχωρήσουν οἱ δημοκρατικοὶ Γάλλοι, ἂν οἱ δυνάμεις τῶν ἐνωμένων βασιλέων ἀποδεικνύονταν ὑπερτερές, σέ μιὰ κατάληψη τοῦ στόλου τῆς Τουλόν, «κακίθεν νά πλεύσωσιν πρὸς τήν Κύπρον καί τήν Κρήτην, καί νά καταστήσωσιν εἰς αὐτάς τὰ νήσους γαλλικὴν, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, γραικογαλλικὴν δημοκρατίαν· διότι πιθανόν ἦτον ὄχι μόνον αὐτῶν τῶν νήσων οἱ Γραικοί, ἀλλὰ καί ἀναριθμητῶν ἄλλων ἤθελαν προσδράμει διὰ νά ἀπολαύσωσι τήν ἀληθινὴν τῶν προπατόρων τῶν ἐλευθερίαν, ἀσυγκρίτως διάφορον ἀπὸ τήν ρωσικὴν ἐλευθερίαν». Νά θυμηθοῦμε ἀκόμη τό *Δέν εἶναι Γραικοὶ ἢ Γάλλοι, ἀλλ' ἐν ἔθνος, Γραικογάλλοι* τοῦ Ἄσματος πολεμιστηρίου τό 1800. Σταδιακά, καί δίχως ποτέ τό κοινωνικὸ νά ὑποβαθμισθεῖ τελείως, ὁ Κοραῆς ἢ θά διαισθανθεῖ ὅτι ἡ ἐθνικὴ εἶναι ἡ μόνη κατορθωτὴ ἐλευθερία, ἢ θά παρασυρθεῖ ἀνεπαίσθητα ἀπὸ τό κλίμα τοῦ Ρομαντισμοῦ πού φουντώνει. Αὐτὴ, ὅμως, εἶναι μιὰ ἄλλη ἱστορία.

ΤΙ ΕΙΝΑΙ «Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΤΗΣ ΖΑΚΥΘΟΥΣ» ΣΤΗ ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΑ ΕΠΟΧΗ*

του Μανόλη Λαμπρίδη

Θά σās άπασχολήσω μέ τό θέμα: Τί είναι τό κείμενο του Σολωμού τό γνωστό ως «Η Γυναίκα της Ζάκυθος» στή μεταμοντέρνα εποχή —«εποχή», όπως λέμε νεολιθική εποχή, εποχή του χαλκού κλπ. Δέν πρόκειται για καμιά πρωτότυπη συμβολή στή μελέτη του σολωμικού έργου. Είναι ένα σχόλιο —ας τό πώ έτσι— για κάποιου είδους «πρόσληψη» του έργου του Σολωμού από τίς νεότερες γενιές —ή μιά μερίδα τους.

Ζητώ έκ των προτέρων τήν επίεικεια του άναγνώστη άν ό τίτλος, όπως είναι διατυπωμένος, στό τέλος ίσως φανεί άπλώς ρητορική έρώτηση.

Θά κάμω, συνοπτικά, μιά μεθοδολογική παρατήρηση: Κάθε εποχή, κάθε γενιά, αλλά και κάθε ηλικία και κάθε άτομο δημιουργεί διαφορετική σχέση μέ τά έργα τέχνης, σύγχρονα ή περασμένων εποχών. Τοúτο έξηγγείται από τή διαλεκτική σχέση πού υπάρχει μεταξύ έργου και δέκτη.

Τό αισθητικό φαινόμενο έχει ύπαρξη διαλείπουσα, δηλαδή παράγεται κάθε φορά πού ένα υποκείμενο μέ αισθητικό διαφέρον (δέκτης) έρχεται σε έπαφή μέ ένα αισθητικό αντικείμενο (ας πούμε, ένα ποίημα). Τό υποκείμενο, πού διαβάζει ή άκούει ένα ποίημα, κάνει μιά άναδημιουργική πνευματική εργασία: Έρχόμενο σε έπαφή μέ τή συμβολισμένη παράσταση μιάς πλοκής νοημάτων —πού είναι τό κείμενο— κάνει νά άναδυθούν στή συνείδησή του τά νοήματα, ρητά ή ύπονοούμενα, πού συνιστούν τό ποίημα. Τό υποκείμενο, πού άπλάμβάνει ένα ποίημα, προσέρχεται μέ όλη τήν έξάρτηση τής προσωπικότητάς του, μέ τή νοοτροπία τής εποχής του, τίς προκαταλήψεις του, τά πάθη του, τίς ιδέες και τά ιδανικά του, τίς αισθητικές του άξιες κλπ. Τό νόημα του ποιήματος, άναγκαστικά, περνάει και διαθλάται μέσω όλων αυτών. Κι έτσι, έχομε τίς διαφορετικές έρμηνείες ή, όπως λένε, διαφορετικές «άναγνώσεις», και «παραναγνώσεις». Η έλευθερία αυτή για διαφορετικές έρμηνείες, σύμφωνα μέ τήν προσωπική αντίληψη του καθενός, δέν είναι άπεριόριστη άθθαιρεσία· έχει κάποια όρια.

* Ομιλία πού πραγματοποιήθηκε στις 20.3.98 στό Μέγαρο Μελά, στό πλαίσιο του έορτασμού από τήν Έταιρεία Συγγραφέων των 200 χρόνων από τή γέννηση του Σολωμού και τό θάνατο του Ρήγα.

Πρέπει, άπαραιτήτως, νά διατηρείται ούσιαστική σχέση μέ τό πραγματικό αντικείμενο, και όλη ή εργασία νά γίνεται σύμφωνα μέ τούς «κανονικούς» τρόπους λειτουργίας του έγκεφάλου, δηλαδή νά μήν είναι παρανοϊκή.

Τά τελευταία χρόνια, όμως, υπάρχουν κάτι θεωρίες περι «έρμηνείας» και «πρόσληψεως», οί όποιες, κατά μιά κα-

ταχρηστική παρανόηση —τουλάχιστον— τής αυτονόητης συμμετοχής του υποκειμένου στη δημιουργία του αισθητικού φαινομένου, προπαγανδίζουν έναν άκρατον υποκειμενικό σχετικισμό για τήν προσέγγιση του έργου τέχνης. Καταλήγουν στο absurdum ότι αυτός που πραγματικά δημιουργεί το ποίημα, κι αυτός που ἐμβάλλει τὸ νόημα σ' αυτό, είναι ὁ «προσλαμβάνων», ὁ «ἐρμηνευτής»· ὁ δὲ ποιητὴς καὶ τὸ ποίημά του κηρύσσονται σὲ οἰονεὶ ἀφάνεια, καὶ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο ὑποβιδιάζεται σὲ σκιῶδες περιγραμμά, ἄδειο πλαίσιο, πού ὁ καθένας τὸ γεμίζει μὲ ὅ,τι περάσει ἀπὸ τὸ μυαλό του. Καὶ ἔχομε τὸ ἔξωφρενικό φαινόμενο, τὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ νὰ «κρίνεται», νὰ ἐκτιμᾶται, νὰ ψέγειται ἢ νὰ ἐπαινεῖται γιὰ ὅ,τι τὸ ἴδιο δέν εἶναι...

Στὸ σημεῖο αὐτὸ, πλέον, τῆς ὑπέρβασης τῶν ὁρίων, ὅπου ἡ πραγματικότητα ἀκυρώνει τὴν «ἐρμηνεία», νομιμοποιεῖται κριτική.

Θὰ φέρω ἓνα μικρὸ παράδειγμα. Γράφει ὁ Σολωμός:

«Καὶ ὁ νοῦς μου ἀρχίνησε νὰ ζαλιζέται καὶ
τὰ σωθικά μου νὰ τρέμουνε σάν τὴ θάλασσα
πού δέν ἡσυχάζει ποτέ»¹

Ἐδῶ ἔχομε νὰ κάνουμε μὲ μιά φράση ἢ παράγραφο, διατυπωμένη, προφανῶς, σὲ πεζὸ λόγο. Ἄλλὰ γράφει καὶ τοῦτο - ἐδῶ ὁ Ποιητὴς:

«Τὰ σπλάχνα τους κι ἡ θάλασσα ποτέ δέν
ἡσυχάζουν»

Μοιάζει, βέβαια, μὲ τὸ προηγούμενο, μὰ εἶναι κάτι ἄλλο: Εἶναι στίχος δεκαπεντασύλλαβος, μὲ ρυθμὸ βασισμένο σὲ λαμβδικὸ μέτρο στίχος, πού πολλοὶ τὸν ἀναφέρουν συγχά ὡς ἓναν ἀπὸ τοὺς πιὸ θαυμάσιους στίχους τοῦ Ποιητῆ.

Ἄν τώρα μοῦ πείτε ὅτι ἡ φράση «Καὶ ὁ νοῦς μου ἀρχίνησε νὰ ζαλιζέται καὶ τὰ σωθικά μου νὰ τρέμουνε σάν τὴ θάλασσα πού δέν ἡσυχάζει ποτέ» εἶναι ἓνας ἔρρυθμος στίχος —ἐνῶ τὸ «Τὰ σπλάχνα τους κι ἡ θάλασσα ποτέ δέν ἡσυχάζουν» εἶναι ἓνα ὀχληρὸ καὶ ἀνιαρὸ σφυροκόπημα στ' ἀφτιά μας ἀπὸ κάποιο μετρονόμο (:τατά, τατά, τατά τατα / τατά, τατά τατά τα) —ἐδῶ θὰ διαφωνήσουμε.

Ἦταν εἶναι γνωστὸ, ὁ Σολωμός συνήθιζε, σὲ πρῶτο στάδιο τῆς ἐργασίας του, νὰ σχεδιάζει τὰ ποιήματά του σὲ πεζὸ λόγο ἑλληνικὰ ἢ, τίς περισσότερες φορές, στὴν ἰταλικὴ γλῶσσα, στὴν ὁποία συνήθως μιλοῦσε. Παράλληλα, ἔριχνε στὸ χαρτί καὶ κάποιες σημειώσεις, στοχασμοὺς, ὁδηγίες εἰς ἑαυτὸν γιὰ τὸν τρόπο τῆς ἐκτέλεσης, τί νὰ προσέξει, τί θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποφύγει κλπ.

Αὐτὰ τὰ ἀρχικὰ σχέδια καὶ προσωρινὰ πεζὰ ἀνεπεξέργαστα σχεδιάσματα ἦταν τὸ ὑλικὸ πού θὰ ἐπεξεργαζόταν, γιὰ νὰ πετύχει τὴ μετάλλαξή του σὲ ποιητικὸ ἔμμετρο ρυθμικὸ λόγο, καὶ νὰ τὸ φέρει στὴ μορφή ἀπηρτισμένου ποιήματος.

Ὅμως, σκιαγραφώντας ἓνα σχέδιο, καὶ γράφοντας κάποιο σχεδιάσμα γιὰ κάποιο ποίημα πού σκόπευε νὰ συνθέσει, δέν ἦτανε σίγουρο ἂν θὰ τὸ ἀρχιζε ἢ ἂν θὰ τὸ ἀποτελεῖνε, καὶ ποιά τελικὴ μορφή θὰ τοῦ ἔδινε ἢ ἂν θὰ ἐπεξεργαζόταν μόνον ὀρισμένα μέρη τοῦ σχεδίου, καὶ ἂν καὶ αὐτὰ θὰ θγαίνανε ἄρτια καὶ ὀριστικὰ κομμάτια ὡς «ἀποσπάσματα», πού λέει ὁ Πολυλάς, ἢ ὡς αὐτοτελεῖς «λυρικές ἐνότητες» ἢ «λυρικά ἐπεισόδια», ὅπως τὰ χαρακτηρίζει ὁ Λίνος Πολίτης² —καὶ τὸ ὅλον τῆς ἀρχικῆς πρόθεσης θὰ ἔμενε γιὰ πάντα ἡμιτελὲς καὶ ἀσυντέλεστο. Π.χ. Ὁ Ἀ-

μπρος ἀνήκει στὴν τελευταία αὐτὴ περίπτωση. «La Donna velata» εἶναι ἓνα ἰταλικὸ πεζὸ σχεδιάσμα,³ τὸ ὁποῖο δέν φαίνεται νὰ δοκίμασε νὰ τὸ μεταλλάξει σὲ ἑλληνικὸ ποίημα ὁ ἴδιος ὁ Ποιητὴς. Τὸ «πρόχειρο ἀλλὰ ὑψηλὸ καὶ μεγαλόπνοο»⁴ αὐτὸ κείμενο τὸ ἔφερε σὲ μορφή ποιήματος μὲ τὸν τίτλο «Ἡ γυναίκα μὲ τὸ μαγνάδι» ὁ Γιώργιος Καλοσγοῦρος.

Ἐνα σχεδιάσμα τῆς παραπάνω κατηγορίας, ἓνα «πεζὸ ἀπλοελληνικὸ σχεδιάσμα», ὅπως γράφει ὁ Πολυλάς, εἶναι τὸ κείμενο τὸ γνωστὸ ὡς Ἡ Γυναίκα τῆς Ζάκυθος. Εἶναι ἓνα περίεργο, αἰνιγματικὸ καὶ συναρπαστικὸ κείμενο. Βασικός του ἄξονας εἶναι ἡ περιγραφή, μὲ τὰ πιὸ μελανὰ ρεαλιστικὰ χρώματα, τοῦ χαρακτήρα καὶ τῆς συμπεριφορᾶς, καὶ τοῦ ἄθλιου φριχτοῦ τέλους μιᾶς κακιάς γυναίκας, ὅπου μπλέκονται καὶ κάποια ἄλλα ἐπεισόδια, ὅπως ἡ τραγωδία τοῦ Μεσολογγίου.

Ἄλλὰ δέν θὰ ἀσχοληθῶ μὲ τὴν ὑπόθεση, τὸ νόημα καὶ τοὺς συμβολισμοὺς του. Θὰ περιοριστῶ στὴ μορφολογικὴ ὑπόσταση τοῦ κειμένου· νὰ ἰδοῦμε τί εἶδος λογοτεχνικοῦ λόγου εἶναι.

Γιὰ ὅποιον ἔχει ρίξει μιά ματιά στὰ τετράδια τοῦ Σολωμοῦ εἶναι προφανές ὅτι τὸ κείμενο αὐτὸ, γιὰ τὸν ἴδιον τὸν ποιητῆ, εἶναι ἓνα πεζὸ σχεδιάσμα, μὴ ὀριστικὸ, μὲ κενὰ καὶ χάσματα, ἀνολοκλήρωτο. Ὑπάρχουν τρεῖς γραφές, ἢ στάδια ἐπεξεργασίας (Α' στάδιο, Ἀπρίλιος 1826 - Δεκέμβριος 1829, Β' στάδιο, Δεκέμβριος 1829 - Νοέμβριος 1833, Γ' στάδιο, Νοέμβριος 1833 - Δεκέμβριος 1833).

Ὁ Ποιητὴς ἔκανε κατὰ καιροὺς διάφορες μικροτροποποιήσεις καὶ προσθήκες, δοκίμασε νὰ κάνει καὶ κάποιες βασικές ἀλλαγές, πού ὀδήγησαν ὅμως σὲ ἀδιέξοδο. Κι ἔτσι, ἐγκατέλειψε τὴ «Γυναίκα τῆς Ζάκυθος», μᾶλλον ὀριστικά, στὴν τρίτη προσπάθεια ἀνασύνθεσής της. Τίτλο δέν ἔχει βάλει ὁ ἴδιος ὁ Σολωμός. Τὸ «Ἡ Γυναίκα τῆς Ζάκυθο» εἶναι τίτλος ἑνὸς ἀπὸ τὰ κεφάλαια (τοῦ κεφ. 2). Τὸ κείμενο εἶναι χωρισμένο σὲ κεφάλαια· μερικά ἔχουν ἀριθμὸ. Ἀπέναντι ὁ Ποιητὴς γράφει καὶ σημειώσεις, στοχασμοὺς, σχέδια, ὁδηγίες εἰς ἑαυτὸν, κατὰ τὴ συνήθειά του.

Στὰ φύλλα 2-6 τοῦ χειρογράφου γράφει τὰ κεφάλαια 1-2, ἀφήνει τρία φύλλα ἄγραφα, καὶ στὸ ἐπόμενο φύλλο ἐξακολουθεῖ, σημειώνοντας «Κεφάλαιο 18». Τὰ κεφάλαια 3-17 «οὔτε τὰ "ἐσύνθεσε" οὔτε καὶ τὰ "ἐσχεδίασε" ὁ Σολωμός, καὶ δὲ σώζεται οὔτε ἴχνος στὰ χειρόγραφα», γράφει ὁ Λίνος Πολίτης.⁵ Ὁ ὀριστικὸς ἀριθμὸς τῶν κεφαλαίων μένει ἀνοιχτός.

Δέν φαίνεται ἂν ὁ Ποιητὴς ἔλαβε τὴν ἀπόφαση νὰ τὸ στιχογραφήσει ἢ ἂν τὸ προετοίμαζε γιὰ ἔργο σὲ πεζὸ λόγο, ὅπου θὰ ἐνσωματώνονταν καὶ κάποια στιχογραγημένα κομμάτια. Κι ἔτσι, ἔμεινε ἐγκαταλειμμένο καὶ μὴ ὀλοκληρωμένο ἔργο, ἓνα πεζὸ σχεδιάσμα. Ἐτσι τὸ ἔβλεπαν καὶ οἱ κοιντοὶ φίλοι τοῦ ποιητῆ, ὅπως ὁ Πολυλάς, καθὼς εἶδαμε. Καὶ ὁ Καιροφύλας, πού τὸ πρωτοπαρουσίασε, «πεζὸ σχεδιάσμα» τὸ χαρακτηρίζει, «ἀτέλειωτο καὶ ἄτακτα γραμμένο».⁶ Ὅμως εἶναι ἓνα κείμενο ἐκκληρτικὸ, θαυμαστό. Ὁ Μαρίνος Σιγοῦρος γράφει: «Τὸ ἀκατέργαστο χειρόγραφο φαίνεται σάν ἓνα πρόχειρο σχεδιογράφημα, κι ὅμως εἶναι ἄρτιο καὶ ὀριστικὸ, μὲ λακωνικὴ φράση καὶ ἔντονο χρῶμα ζωῆς σὲ κάθε παράγραφο».⁷ Καὶ ὁ Λίνος Πολίτης τὸ περιλαμβάνει στὸν δεύτερο τόμο τῶν Ἀπάντων «Πεζὰ καὶ ἰταλικά», κατατάσσοντάς το, ἔτσι, στὰ πεζὰ, καὶ γράφει:

«Τό θαυμάσιο πεζογράφημα, "Η Γυναίκα της Ζάκυθος", πού σάσισε τούς άνοιχτομάτες κριτικούς καί τοποθετούσε ξαφνικά τόν Σολωμό ανάμεσα στους μεγάλους πεζογράφους». ⁸ Άνεξάρτητα από τό άν ό ένας τό θεωρεί άκατέργαστο σχεδίασμα καί ό άλλος μπορεί νά τό βλέπει άρτιο καί τελειωμένο, τό σημαντικό, πού θέλω νά τονίσω, είναι ότι όλοι οί παραπάνω τό κατατάσσουν στό είδος λόγου πού τό χαρακτηρίζουμε «πεζογραφία». Όμοίως καί άλλοι, νεότεροι.

Όμως είναι καί όρισμένοι από τίς νεότερες γενιές, πού, μέ τήν έλευθερία του «άποκωδικοποιούντος» άναγνώστη, «διαβάζουν» όπως θέλουν τό κείμενο αυτό καί τό βλέπουν, στήν κατάσταση πού βρίσκεται, ως ποίημα, ποίημα άπληρτισμένο, ειδικότερα, ως έργο σύγχρονης νεωτερικής ποιητικής. Θεωρούν κάθε παράγραφο, άνεξάρτητα από τό πόσες άράδες καταλαμβάνει, ως ξεχωριστό στίχο, ιδίωτο, έλεύθερο στίχο, πού έχει κάποιον ιδιάζοντα κρυμμένο «ρυθμό», ό όποιος δέν στηρίζεται στό μέτρο, αλλά σέ κάποιες άλλες «άρχες», ρυθμό πού δέν γίνεται αισθητός μέ τό άφτί, αλλά πού θά μπορούσε νά γίνει όρατός, νά εκτεθεί μέσω κάποιων περιγραφών, αναλύσεων, στατιστικών πινάκων, γραφικών παραστάσεων, έν είδει σχήματος καρδιογραφήματος ή σειсмоγραφήματος. Δηλαδή άποδίδουν στόν Σολωμό κάποιας ιδιότυπης μορφής ποίημα καί στίχους, πού είναι άλλο άπ' ό,τι ό ίδιος έννοεί στίχο καί ποίημα. ¹⁰

Ίδού μία χαρακτηριστική διατύπωση τής εκδοχής αυτής, πού είχα διαβάσει παλαιότερα:

«Έτσι όπως ξετυλίγεται ή αφήγηση του ιερομονάχου σέ αυτότελή καί αριθμημένα χωρία, δημιουργείται ή διάσημη έντύπωση ότι πρόκειται περισσότερο γιά έργο τής σύγχρονης ποιητικής, παρά γιά πεζογράφημα (...). Τά χωρία αυτά έχουν τήν κατατομή του συγχρόνου μας έλεύθερου στίχου, που ξετυλίγεται πολλές φορές σέ μάκρος άρκετών σειρών, μά καί όλόκληρων κάποτε παραγράφων». ¹¹

Τώρα, γενιέται τό έρώτημα: Μέ τί πνεύμα λέγονται αυτά τά πράγματα; Τί μπορεί νά σημαίνει αυτή ή αντίληψη; Είναι πρός υποστήριξη τής «μοντέρνας» ποίησης, γιά νά περιδληθεί αίγλη από τή σολωμική ακτινοβολία; «Βλέπετε; Καί ό περιήγημος, ό μεγάλος Σολωμός γράφει ποιήματα σέ στίχους μέ τόν τρόπο πού τούς γράφουμε κι εμείς! Είναι, σά νά λέμε, ό μεγάλος πρόγονός μας». ¹² Είναι πρός έπαινο του Σολωμού, ή μπορούμε νά τό πάρουμε πρός ψόγο τής μοντέρνας ποίησης, ως κριτική στάση άπέναντί τής;

Άν είναι αυτό τό δεύτερο, άν, δηλαδή, θέλει νά πεί ότι κάποια σύγχρονα ποιήματα σέ έλεύθερο στίχο, από τήν άποψη αισθητικού επιτεύγματος, δέν φτάνουν παρά ως τό επίπεδο των πρό εκατόν πενήντα τόσων χρόνων άκατέργαστων πεζών σχεδιασμάτων του Σολωμού — είναι κάτι πού, νομίζω, πολλοί δέν θά δυσκολεύονται νά τό δεχτούν. Κι εγώ κάποτε, σέ μία μικρή έργασία μου μέ θέμα «Η πεζολογία στή σύγχρονη ποίηση καί ό Καδάφης», ύπαινίχτηκα κάτι τέτοιο. ¹³

Άν όμως πρόκειται γιά τό πρώτο, άν είναι, δηλαδή, πρός έπαινο τής ποιητικής μεγαλοφυΐας του Σολωμού, ή όποια έξακοντίστηκε εκατόν πενήντα τόσα χρόνια προστά από τήν έποχή του, κι έφτασε ως τό ύψος των επιτευξεων τής νεωτερικής ποιητικής, καί άγγιξε τίς άγνωστες, τότε, άρετές του «έλεύθερου» στίχου του καιρού μας

— άναρωτιέμαι άν τέτοια πράγματα, λεγόμενα, περιποιούν τιμή στόν Σολωμό. Έπειτα τίθενται καί κάποια προβλήματα, ή μάλλον ψευτοπροβλήματα, μέ χιουμοριστική άπόχρωση: Πρώτα πρώτα ό Σολωμός έν επιγνώσει έγραφε ποιήματα σέ έλεύθερους, νεωτερικούς στίχους; Ή ήταν «μοντέρνος», μέ τή σημερινή σημασία του όρου, χωρίς νά τό ξέρει; Μπορούμε νά πούμε ότι μάλλον δέν είχε επίγνωση, δέν ύποψιάστηκε τό ύψιστο πηγαίο επίτευγμά του. Διότι ξέρομε ότι, αντιθέτως, σ' όλη του τή ζωή, «μέ καιρό καί μέ κόπο», άγωνιζόταν τά γραπτά του αυτά νά τά συμμορφώσει πρός κάποιους κανόνες (συμπύκνωση, κανονικό έντεχνο στίχο, μέτρο, ρυθμό, στροφές, όμοιοκαταληξία...), νά τά ύπαγάγει σέ μία πειθαρχία, πού τήν όνόμαζε «τό νόημα τής τέχνης». Δηλαδή, πρακτικά, έκανε τήν έξής κοπιαστική έργασία: Τό «...άρχινήσανε τά σωθικά μου νά τρέμουμε σάν τή θάλασσα πού δέν ήσυχάζει ποτέ», τό μετάπλαθε, όπως είδαμε, σέ:

«Τά σπλάχνα τους κι ή θάλασσα ποτέ δέν ήσυχάζουν».

Τό «καί έχύθηκε πηδώντας ψηλά, σάν τ' άστρο του λοκαριου πού στόν άέρα χύνεται δέκα όριές άστρο» ¹⁴ έγινε:

«σάν τ' άστρο πού μακριά τό καλοκαιρι χύνεται πέντε-δέκα όργνές άστέρι».

Θά φέρω ακόμη ένα κατ' έξοχήν χαρακτηριστικό παράδειγμα: Ένα ιταλικό κείμενο, 35 τόσες άράδες στό τυπωμένο χαρτί στή μετάφραση του Λίνου Πολίτη, ¹⁵ μεταστοιχείωνεται καί συμπυκνώνεται σέ ένα έπίγραμμα μόνον έξι στίχων: Τό σχεδίασμα έχει ως έξής (παραθέτω ένα μέρος μόνο, γιά νά δούμε πώς είναι):

«Ό Προφήτης είδε. Μά ποιός ήταν αυτός; (...) Ή μία ψυχή άγγιξε τήν άλλη καί δέν μπήκε ανάμεσα στίς δυό τους κανένα θαύμα τής γής ή τ' ουρανού. Ή ένοραματική δύναμη τής μιάς άγκάλιασε τήν άλλη πού ήτανε βαθιά ουσία παρθενική, όπως τό φώς του ήλιου άγκαλιάζει τό ρόδο. Στο άγνάντεμα τής παράδεισος γεμάτο από τούς ίδιους της τούς θησαυρούς (...). Ω, άν κατά σένα, κρίνο τής Έριχώς, ώ, άν κατά σένα, κρίνο τής Έδέμ, στρεφόταν ή πλάση καταβακχευμένη από χαρά, όλότρεμη από άγάπη, κι από τό κομμάτι της τό παραμικρό όπως ή πέτρα, ως τό μεγαλύτερο όπως ό ήλιος, πρόσφερε στολίδια καί κορόνες στή θεϊκή σου μορφή· άν τ' άστέρια ένα ένα έπαιρναν φωνή καί σέ καλούσαν μέ τ' όνομά σου καί σέ χαιρετούσαν βασίλισσα τής όμορφιάς καί τής χάρις· ούτε κι έτσι δέ θά 'φταναν τά όσα είδα εγώ μέ τά μάτια τής ψυχής. Κόσμος μεστός από κόσμους καί θάματα...»

Περιοριζόμαστε σ' αυτές τίς άράδες, πού δέν είναι ούτε τό μισό από τό κείμενο του σχεδίασματος. Ίδού, καί τό ποίημα πού προέκυψε άπ' όλο τουτο τό ύλικό:

ΕΙΣ ΦΡΑΓΚΙΣΚΑ ΦΡΑΙΖΕΡ

Μικρός προφήτης έριξε σέ Κορασιά τά μάτια
Καί στους κρυφούς του λογιμούς χαρά γιομάτους είπε:
«Κι άν γιά τά πόδια σου, Καλή, κι άν γιά τήν κεφαλή σου,
Κρίνους ό λίθος έδγανε, χρυσό στεφάνι ό ήλιος,
Δώρο δέν έχουνε γιά Σέ καί γιά τό μέσα πλούτος.
Όμορφος κόσμος ήθικός άγγελικά πλασμένος!»

Άπ' αυτό μπορεί κανείς νά ιδεί τή διαφορά, νά πάρει

κάποια ιδέα τί έννοούσε δ Ποιητής ποιητική έργασία, τί στίχο και τί ποίημα, τί «νόημα τής τέχνης».

Αυτά, δ Ποιητής. "Αν τώρα τό διατυπώσουμε μέ σύγχρονους γραμματολογικούς όρους, δ Σολωμός, μ' αυτή τήν έργασία του, έκανε τό έξής: υπέτασε τούς «έλεύθερους» στίχους του σέ μιά τεχνητή καταπιεστική πειθαρχία, και, από τήν κατάσταση «έλευθερίας» πού εϋτύχησαν νά έχουν εκ γενετής, τούς έριχνε σέ κατάσταση δουλείας, στήν τυραννία του μετρονόμου, «in statu» έκπτωσης. Κάτι σάν «caritis deminutio», πού λέγαμε κάποτε στό Ρωμαϊκό Δίκαιο. Ταυτόχρονα περιέλιπτε και δ ίδιος σέ κατάσταση δουλείας, «στήν αναπόδραστη σκλαβιά στόν άδυσώπητο άγώνα τής έκφρασης» — «άθυρμα τής φθοροποιού σκλαβιάς».¹⁶

Και γιά νά προεκτείνουμε τίς συνέπειες, ένας γραμματολόγος ή ιστορικός τής λογοτεχνίας μας σήμερα, στό μεταίχμιο τής μοντέρνας πρός τή μεταμοντέρνα έποχή, επισκοπώντας τή διανυμένη πορεία τών γραμμάτων και από τόν Σολωμό ως τίς μέρες μας, θά μπορούσε, ίσως, νά συμπεράνει ότι ή μή επίγνωση του Ποιητή ότι κατασκευάζει νεωτερικούς έλεύθερους στίχους, και ή άκύρωσή τους μέ τήν κατοπινή του επεξεργασία, υπήρξε μοιραία γιά τά ποιητικά μας πράγματα. "Αν σταματούσε στά πρωταρχικά γραπτά του, όπως έβγαιναν από τήν πένα του, μέ τό κύρος πού είχε και τήν άκτινοβολία του, θά έκανε ώστε νά είχε από τότε επιβληθεί και κυριαρχήσει όριστικά ή νεωτερική μας ποίηση και δ έλληνικός έλεύθερος στίχος.

"Ετσι, όμως, όπως εξελίχτηκαν τά πράγματα, χρειάστηκε ένας μακροχρόνιος «υπονομευτικός» άγώνας — άνεπαίσθητος ή συνειδητός — εναντίον του καταπιεστικού σιχουργικού κατεστημένου — πού τόσο τό ένίσχυσε και ή ποιητική πρακτική του Σολωμού — ωσπου «ν' άποσείσει τό συντριπτικό βάρος τής μετρικής παράδοσης» και από τίς παλιές φόρμες νά αναδυθεί «έλευθερωμένος» δ στίχος τής σύγχρονης ποίησης. Και χρειάστηκε νά κάμουν πολλή δουλειά οι ιστορικοί και γραμματολόγοι, γιά νά συντάξουν τή Βίβλο γενέσεώς του, και νά παρακολουθήσουν τήν οργανική άνέλιξη του, ωσπου νά λάβει τήν τελική του διαμόρφωση — όπως, ως πούμε, έκαμε κι δ 'Αριστοτέλης άναζητώντας τήν άρχή τής μορφής τής τραγωδίας, πού τή βρήκε: «άπό τών έξαρχόντων τόν διθύραμβον»... Κι άκόμα χρειάστηκε και μιά άλλη πιά δύσκολη προσπάθεια: Μιά πού, θεωρητικώς, δέν έξοστρακίστηκε και ή ιδέα του ρυθμού, κι έξακολουθούμε νά τόν θεωρούμε εκ τών ών ούκ άνευ στήν ποίηση, και άφου δέν υπάρχει πιά τό μέτρο πάνω στό όποιο νά βασίζεται, έπρεπε νά άναζητηθεί, νά βρεθεί ή νά έφευρεθεί κάποιον άλλο είδος ρυθμού ή ρυθμών — έργασία άγωνιώδης, πού μοιάζει λίγο φανταστική «δημιουργία» από τό μή - όν.¹⁷ Και χρειάστηκε άκόμα και μιά θεωρία γιά τόν κοινωνικό λόγο και τήν ιστορική δικαιώση του είδους αυτού του στίχου. Και βρέθηκε ότι, στόν θρυμματισμένο και παράλογο κόσμο μας, αυτός δ στίχος κι αυτή ή ποίηση είναι ή κατάλληλη και ιστορικώς αναγκαία μορφή αισθητικής έκφρασης.

Και τώρα βρισκόμαστε μπροστά στό δυσκολότερο έργο: νά κατανοήσουμε και νά εξηγήσουμε τό, έδω και μερικά χρόνια, αναγγελθέν τέλος του μοντερνισμού και τό πέραςμα στή «μεταμοντέρνα κατάσταση».

Διαβάζουμε και άκοϋμε συχνά έκφράσεις όπως: "Η νεω-

τερική γραφή, παρελθόν τής γραφής. "Ο υπερρεαλισμός, ξεπερασμένος. "Ο λογοτεχνικός μοντερνισμός έχει καταταγεί στα τελευταία κεφάλαια τής ιστορίας τής λογοτεχνίας, και άλλα άνάλογα. Τί συμβαίνει, λοιπόν; Τί μπορεί νά σημαίνουν αυτά; Λογικώς, δύο τινά:

α) ότι οι προϋποθέσεις — ιστορικές, κοινωνικές, ψυχολογικές, βιοματικές — πού υποθέταμε ότι εξέθρεψαν τόν ποιητικό μοντερνισμό, και στίς όποιες αυτός άντιστοιχούσε ως αισθητική έκφρασή τους, δέν υπάρχουν πλέον: ότι συντελέστηκε τέτοια ριζική τομή στήν ιστορία του κόσμου πού τίς έξαφάνισε: ότι σήμερα έχουμε δεδομένα άλλιώτικα, στα όποια δέν άντιστοιχεί πλέον και δέν είναι ικανός νά άνταποκριθεί δ μέχρι τώρα τρόπος καλλιτεχνικής πρακτικής — όπως προηγουμένως ή λεγόμενη «παραδοσιακή» ποίηση δέν ήταν ικανή νά έκφράσει τόν «μοντέρνο» κόσμο.

Αυτό, όμως, δέν είναι άλήθεια. Παρά τίς τρομαχτικές αλλαγές πού συντελέστηκαν και συντελούνται κάθε μέρα, τά κύρια χαρακτηριστικά, τά μεγάλα κακά του αιώνα έξακολουθούν νά είναι παρόντα, ισχύουν, δεσπόζουν, και μάλιστα μέ μορφές πιά έκτυπες, πιά άγριες και άπάνθρωπες. "Η «νέα τάξη» δέν είναι νέα τάξη: είναι εκείνη ή προηγούμενη, ή παλαιά.

Βρισκόμαστε, λοιπόν, μπροστά στό παράδοξο: "Ενώ δ κόσμος έξακολουθεί νά είναι τό ίδιο παράλογος, άπάνθρωπος και θρυμματισμένος, άσυνάρτητος και χαώδης, έμεις λέμε: «τέρμα δ μοντερνισμός», «δέν πάει άλλο δ έλεύθερος στίχος»¹⁸ — αυτός πού υποθέταμε ότι ήταν ή μόνη κατάλληλη φόρμα νά έκφράσει έναν τέτοιο κόσμο. Κι έτσι, άναγκαστικά έρχόμαστε στήν άλλη έκδοχή, ότι

β) ή στάση αυτή δέν μπορεί νά σημαίνει παρά αυτοσυνειδησία του ποιητικού μοντερνισμού, συνοπτική αυτοκριτική του, άμφισβήτηση τών θεωρητικών του βάσεων, και άποκάλυψη, όμολογία και παραδοχή του άδιεξόδου και τής άποτυχίας του. Τοϋτο υποδηλώνεται ρητώς και από έκφράσεις όπως: «χρεοκοπία τής ουτοπίας του μοντερνισμού», «ή αισιοδοξία τών μοντέρνων ότι φτιάχνουν μιά νέα γλώσσα έχει χαθεί»,¹⁹ και σάν αυτές πού χρησιμοποιήσα παραπάνω: αλλά και ως έμπρακτη άμφισβήτηση, μέ τό νά παρεβάλλουν όρισμένοι μοντέρνοι σέ σύνολα έλεύθερων στίχων στίχους μέ «παραδοσιακούς» μετρικούς ρυθμούς (ή «κρυφή γοητεία του δεκαπεντασύλλαβου»...), όχι σπάνια, στραπατσариσμένους, ή και νά γράφουν έξ' ολοκλήρου σέ «παραδοσιακούς» στίχους ποιήματα (π.χ. Θ.Δ. Φραγκόπουλος), και μάλιστα σέ άυστηρή πάγια μορφή, όπως σονέτα ("Αντεια Φραντζή, Διονύσης Καψάλης) ή μπαλάντες ("Ηλίας Λάγιος, Διονύσης Καψάλης, Γιώργος Κοροπούλης).²⁰ Αυτόαναιρεση του μοντέρνου, θά έλεγε κανείς.

Και τώρα, σ' αυτή τή μεταθανάτια έποχή, στή «μεταμοντέρνα κατάσταση», ποιά είναι ή μοίρα εκείνου του κειμένου πού γεννήθηκε πριν από εκατόν πενήντα τόσα χρόνια ως πεζό σχέδιασμα ήμιτελές, εκκαταλείφτηκε και έμεινε σέ έκλειψη ως τό 1927 και, κατά τήν έποχή του μοντερνισμού, στή συνείδηση κάποιων, έλαμψε ως ποίημα καμωμένο σέ νεωτερικούς έλεύθερους στίχους πρωτότυπων ρυθμών; Μετέχει στή γενική μοίρα τής μοντέρνας μορφής; Είναι ξεπερασμένο, παρελθόν τής γραφής, άστοχία, «γράφει λάθος», πήρε στραβό δρόμο εκ γενετής;

Στήν ἀρχή ἀρχή εἶπα ὅτι ὁ τίτλος τῆς ἔκθεσης αὐτῆς μπορεῖ νά φανεῖ *ρητορική ἐρώτηση*. Βρῆκε, μᾶλλον, κάτι σάν «εἰς ἄτοπον ἀπαγωγή», ὡς πρὸς τὴ νεωτερικὴ ποιητικὴ ὑπόσταση τῆς «Γυναίκας τῆς Ζάκνθος». Ἀλλά, μόλις τεθεῖ τὸ ἐρώτημα εὐθέως, μέ ἀπλά λόγια: «Ἡ Γυναίκα τῆς Ζάκνθος» εἶναι ποίημα ἢ πεζογράφημα; —καί «ἡ εἰς ἄτοπον ἀπαγωγή», καί ὁποιαδήποτε ἄλλα περίπλοκα ἐπιχειρήματα εἶναι περιττά —ὅταν πρόκειται γιὰ τὰ προφανές.

Ἡ ὅλη τούτη ἡ ἀνιαρὴ «ἔκθεση ἰδεῶν» ἦταν γιὰ νά καταδειχτεῖ μέ ἔμφαση τὸ πρόβλημα ἐπαφῆς, πού ἔχομε, μέ τὴν ποίηση —ὄχι μόνο μέ τὴν ποίηση τοῦ Σολωμοῦ, ἀλλά μέ τὴν ποίηση γενικά. Σύγχυση σέ βασικές ἐννοιες, πρόβλημα κριτηρίων.

Τὸ ζήτημα μαρτυρεῖται ἀπὸ πολλές πλευρές. Ἀναφέρω ἐνδεικτικά: Ὁ Εὐριπίδης Γαραντούδης, φιλόλογος-ἐρευνητῆς ἀπὸ τῆ νεότερη γενιά, σέ μιά προσεχτικὴ ἐργασία του, διερευνώντας τὴ σχέση τῶν νέων ποιητῶν (ειδικότερα, τῆς γενιᾶς τοῦ '70) μέ τὸν Σολωμό, παρατηρεῖ ὅτι οἱ σχέσεις πού διαπιστώνει ὅτι ὑπάρχουν μεταξύ τῶν νέων καί τοῦ Σολωμοῦ ἐλάχιστα ἔχουν νά κάνουν μέ τὴν ποίηση αὐτῆ καθαυτῆ τοῦ ποιητῆ. Ὅτι βασίζονται σέ μυθοποίηση, σέ μιά μυθοποιημένη συμβολικὴ εἰκόνα κάποιου μεγάλου ποιητικοῦ προγόνου, μέσω τῆς «παράναγνωσης» τοῦ ἔργου του, σ' ἓναν προσωπολατρικὸ μῦθο, καί ὄχι στὴν ἔλξη πού ἀσκοῦν τὰ ἴδια τὰ ποιητικὰ κείμενά του.²¹

Τὸ μελαγχολικὸ συναίσθημα πού γεννοῦν αὐτές οἱ διαπιστώσεις ἐπιτείνεται, ὅταν δεῖ κανεὶς καί τὸ ὕλικό πάνω στοῦ ὁποῖο ἐργάστηκε ὁ μελετητῆς, δηλαδή τὰ ποιήματα, πού μέ ἐπιμέλεια σύναξε καί κατέταξε.

Ὁ κριτικὸς Παντελῆς Μπουκάλας μᾶς πληροφόρησε, πρὶν ἀπὸ κάμποσον καιρὸ, σέ μιά ἡμιλία του στοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου, ὅτι πολλοὶ ἀπὸ τοὺς νέους ποιητῆς τῶν τελευταίων χρόνων τώρα τελευταῖα ἔμαθαν ὅτι γραφόταν ποίηση καί πρὸ τοῦ 1930. Ὑποθέτω ὅτι εἶναι ὑπερβολὴ —ἀλλά, πάλι, ἴσως κάτι νά ξέρε αὐτός, γιὰ νά τὸ λέει.

Καί μιά νεαρὴ καθηγήτρια, φιλόλογος, ἔλεγε τίς προάλλες, μέ τὴ μεγαλύτερη σοβαρότητα, ὅτι σήμερα πιά οἱ μαθητές γνωρίζουν τί εἶναι ἡ ποίηση. Ἐχουνε, λέει, στοῦ ἀναγνωστικὸ τους ἓναν ὄρισμό γιὰ τὴν ποίηση, τὸν ὁποῖο τοὺς ἀναπτύσσομε καί τοὺς διδάσκομε.

— Καί ποιὸς εἶναι αὐτός ὁ ὄρισμός;

— Μά, ὁ ὄρισμός τοῦ Ἐμπειρικοῦ: «Ἡ ποίησις εἶναι ἀνάπτυξι στίλδοντος ποδηλάτου»!...²²

Ὑπάρχει, λοιπόν, σοβαρὸ πρόβλημα σχετικὰ μέ τὴν ποίηση, καί γιὰ καθηγητῆς καί γιὰ μαθητῆς, καί γιὰ ποιητῆς καί γιὰ κριτικούς, καί γιὰ ὄλους μας. Ἄν μέ τὴν εὐκαιρίαν τῆς ἐπετείου τῶν 200 χρόνων ἀπὸ τὴ γέννηση τοῦ Σολωμοῦ, τιμώντας τὸν ποιητῆ καί τὸ πνεῦμα τῆς ποίησης, οἱ διάφορες ἐκδηλώσεις ἀποτελέσουν ὠθηση νά ὀδηγηθοῦμε κοντὰ στοῦ ἔργου του, καί, σκύβοντας μέ κατάνυξη πάνω στὴν ἀπλή καί θαυμάσια ποίησή του, νιώσομε τὴν πνοὴ τῆς μεγάλης τέχνης, θά ἦταν μεγάλο κέρδος γιὰ τὸν πολιτισμό μας. Σέ μιά ἐποχὴ, ὅπου γίνεται πάρα πολὺς λόγος γιὰ ποίηση, ἀλλὰ ποιήματα σπουδαῖα, ποιήματα μεγάλης πνοῆς δέν βλέπομε συχνά, χρέος μας καί οὐσιαστικὴ καί ὠφέλιμη ἀπόδοση τιμῆς στοῦ ἀρχάγγελου τοῦ νεοελληνικοῦ ποιητικοῦ λόγου θά ἦταν νά ἐνθαρρύνουμε τὴν ἐπανέκδοσή καί τὴ διάδοση τοῦ ἔργου του σέ ὅσο πῶς πλατιά στρώματα γίνεται, μιά πού ὁ κρυστάλλινος λόγος του δέν ἔχει μυ-

στικούς κώδικες καί δέν χρειάζεται κλειδιά καί ἀποκρυπτογράφηση. Ἐτσι, θά συμβάλομε ὥστε ὅλοι νά μποροῦν νά ξεχωρίζουν τὸ λογοτέχνημα ἀπὸ τὸν κάθε γραπτὸ λόγο, καί ἀπὸ τὰ δύο αὐτά, τὸ Ποίημα.

1. Ἡ Γυναίκα τῆς Ζάκνθος.
2. Λίνος Πολίτης, *Γύρω στὸν Σολωμό. Μελέτες καί ἄρθρα* (1938-1982), Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, Ἀθήνα 1985, σ. 188, 403.
3. Λίνος Πολίτης, *δ.π.*, σ. 110.
4. Μαρίνος Σιγούρος, *Διονυσίου Σολωμοῦ, Ἄπαντα, ποιήματα καί πεζά*, Ὁργανισμὸς ἐκδόσεως σχολικῶν βιβλίων. Ἐν Ἀθήναις 1957, σ. 154.
5. Λίνος Πολίτης, *δ.π.*, σ. 404.
6. Κώστας Καιροφύλας, *Ἡ ζωὴ καί τὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ*, Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων, Ἐν Ἀθήναις, σ. 534, 535, 536.
7. Μαρίνος Σιγούρος, *δ.π.*, σ. 161.
8. Λίνος Πολίτης, *δ.π.*, σ. 253. Ἡ ὑπογράμμιση δική μου.
9. Τὸ τοῦ κείμενο «Ἡ Γυναίκα τῆς Ζάκνθος» περιέχει στοιχεῖα ποιητικοῦ λόγου (πολύ φυσικό, ἀφοῦ γράφεται ἀπὸ ποιητῆ, καί, ἴσως, μέ ἀπώτερο σκοπὸ νά μεταπλαστεῖ κάποτε σέ ποίημα) δέν τὸ καθιστᾶ, *eo ipso*, ποίημα. Ἐξάλλου, τὸ ὅτι σχεδιάζε νά ἐντάξει στοῦ κείμενο «Ἡ Γυναίκα τῆς Ζάκνθος» τὸ ποίημα «Νεκρικὴ ὠδή II», καί τὸ ὅτι ἐνσωματώνει σ' αὐτὸ τὸ ποίημα γιὰ τὴν πτώση τοῦ Μεσολογγίου (:Τὸ χάραμα ἐπῆρα / τοῦ ἤλιου τὸ δρόμο / κρατώντας τὴ λύρα / τὴ δίκαιη στὸν ὦμο) δείχνουν, κατ' ἀντιδιαστολή, τὴν πεζολογικὴ μορφή τῶν λουπῶν μερῶν τοῦ σχεδίου.
10. Τὴ θέση αὐτῆ π.χ. ὑποστηρίζει ἐμπειριστικὰ καί διεξοδικὰ ὁ Δημητῆρας Ἀγγελάτος μέ τὴ μελέτη του «*Ἐιδιολογικὴ ἀποσκηρτήσεις*» ἢ ἡ ἀφερεγγυότητα ἐνός «*πεζογραφήματος*»: «Ὁ στίχος καί ὁ ρυθμὸς τῶν στίχων τῆς Γυναίκας τῆς Ζάκνθος τοῦ Δ. Σολωμοῦ», περιοδικὸ *Διαβάξω*, ἀρ. 213/12.4.89 σ. 44 κ.έ., καθὼς καί σέ ἄλλες ἐργασίες του. Σύμφωνα μέ τὴ θέση αὐτῆ «ὁ ἀναγνώστης (...) διαβάξει «*ποιητικὰ*» τὸ κείμενο, ἀμφίσημα καί δυναμικὰ: τὴν «*πρόξα*» ὡς ποίηση, τὴν «*πρόξα*» πού εἶναι (...) ποίηση». Ἐνῶ «*διαβάζοντας τὴ Γυναίκα τῆς Ζάκνθος (...)* ὡς πεζογράφημα, ὄχι μόνον δέν τὴν κατανοοῦμε, ὄχι μόνον δέν τὴν ἀπολαμβάνομε, ἀλλὰ καί τὴν ἀδικοῦμε» (*Διαβάξω*, *δ.π.*, σ. 50).

Οἱ ὄροι αὐτοῦ τοῦ σχήματος εὐκολὰ ἀντιστρέφονται. Μπορεῖ νά ἰσχυριστεῖ κανεὶς ὅτι ὁποῖος ἐκ προθέσεως «*διαβάξει*» «*ποιητικὰ*» τὴν πρόξα, ὀνομάζοντάς τὴν ποίηση, δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι πάει νά ἐκιδιάσει ποιητικὴ συγκίνηση —ἐνῶ ἐκεῖνος πού «*διαβάξει*» τὸ κείμενο ὡς πεζογράφημα κατ' ἀρχὴν, καί, καθ' ὁδόν, βρῖσκει σέ ποιητικὸ κλίμα, εἶναι πῶς κερδισμένος, νά ποῦμε ἔτσι, ἀπολαμβάνοντας κάτι πλέον τῆς προσδοκίας, καί, φυσικά, δέν ἀδικεῖ τὸ κείμενο...

Ἄλλὰ δέν εἶναι αὐτοῦ τὸ ζήτημα. Πέρα ἀπ' αὐτὰ τὰ παιγνῶδη, τὸ σημαντικό εἶναι ὅτι αὐτὸ πού λέμε *διαφορετικὴ ἀνάγνωση* ἀγγίζει τὸν οὐσιαστικὸ πυρῆνα τοῦ προβλήματος πού συζητοῦμε.

Τὸ πρόβλημα ἔτσι ὅπως τὸ θέτομε (δηλαδή ἂν «Ἡ Γυναίκα τῆς Ζάκνθος» εἶναι ποίημα ἢ πεζογράφημα, ἂν εἶναι ἢ δέν εἶναι ποίημα) εἶναι ἓνα πρόβλημα μὴ σωστά θεθεμένο, ἢ, μᾶλλον, ἀνόραστο. Δέν πρόκειται γιὰ ζήτημα ὀντολογικὸ. Εἶναι πῶς κοντὰ στοῦ καλαμπούρι τοῦ Ἐγγονόπουλου, ἐκεῖνο πού λέει ὅτι τὸ ζήτημα εἶναι ὄχι ἂν «οἱ Θεοὶ ζηλεύουν ἢ δὲ ζηλεύουν», ἀλλὰ ἂν «οἱ Θεοὶ ζηλεύουν ἢ ζουλεύουν» —δηλαδή εἶναι ζήτημα ὀρολογικὸ, «*σημαινόντος*», *συμβατικὸ*, ζήτημα ὀρισμοῦ.

Τὸ κείμενο «Ἡ Γυναίκα τῆς Ζάκνθος» εἶναι αὐτὸ πού εἶναι, μέ τούτα κι ἐκεῖνα τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα. Ἄν συμφωνήσομε σ' ἓναν ὄρισμό γιὰ τὴν ἐννοία «*ποίημα*» τόσο εὐρὺ πού νά χωράει ὅλα τούτα τὰ γνωρίσματα, λέμε, γιὰ νά ἀκριβολογοῦμε,

ὅτι τῆ «Γυναίκα τῆς Ζάκυθος» τῆ θεωροῦμε ποίημα, τῆ «διαβά-
ζουμε» ὡς ποίημα (ὄχι ὅτι εἶναι ποίημα). Ἄν ὁ ὄρισμός μας θά
εἶναι ἀρκετά στενός ὥστε νά προϋποθέτει κάποια ἀλλιώτικα εἰδι-
κά γνωρίσματα, τότε λέμε ὅτι δέν τῆ θεωροῦμε ποίημα, ἀλλά τὴν
ὀνομάζουμε πεζό κείμενο. Ἄν δέν συμφωνήσουμε σ' ἕναν ὄρισμό,
δηλαδή σέ ὀρισμένες βασικές πρώτες παραδοχές, τότε ὁ καθένας
κατασκευάζει τὸ δικό του «ὄρισμό» καί «κατανοεῖ, ἐκτιμᾷ καί
ἀπολαμβάνει» τὸ κείμενο ὅπως τὸν βολεῖ —καί δέν μπορεῖς νά
τοῦ πεις τίποτε. Πεδίο γιά συζήτηση καί κριτική, συμφωνία ἢ δια-
φωνία δέν ὑφίσταται πλέον, διότι ἤδη ἔχει τοποθετήσῃ τὸν ἑαυτό
του («τὴν τιμὴ καί τὴν πεποιθήσῃ του») ἐκτός ἐλέγχου.

Ἄν «διαβάζω» σωστά τὸ χαρακτηριστικό μικρὸ ἀπόσπασμα
ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Ἀγγελάτου πού παρέθεσα, τὸ πᾶν ἐξαρτᾶται
ἀπὸ τὸ πὼς «διαβάζει» κανεῖς. Αὐτὸ εἶναι πού κάνει ἕνα κείμενο
νά εἶναι ποίημα, νά ὑπάρχει ὡς ποίημα. Ἡ ἰδέα, ἡ θεωρία πού
φέρειν ἐκ τῶν προτέρων ὁ ἀναγνώστης, ἡ προκατάληψή του, τὸ
ὀνομάτισμα πού κάνει, ἀπὸ τὸ εἶναι πού θεμελιώνει τὴν ιδιότητα
«ποίηση» ἢ «μὴ ποίημα».

Κάτι τέτοια ἔγραψε ὁ Χάιντεγγερ, χρησιμοποιώντας κάποιους
στίχους πού ξεχώρισε ἀπὸ τὸν Χάιντεριν: ὅτι τὸ ὀνοματίζειν, τὸ
φατίζειν ἰδρύει, λέει, τὸν κόσμον τῆς ποίησης, — ἀλλὰ καί τὸν κό-
σμον τῆς ἱστορίας, τὸν κόσμον γενικά. Μόνον πού ὁ Χάιντεγγερ ἐν-
νοοῦσε ὅτι τὸ φατίζειν ἀπὸ τὸν ποιητὴ εἶναι πού παράγει τοῦτα
τά θαυμαστά: ὄχι ἀπὸ τὸν ἀναγνώστη. Ἄλλὰ δέν γίνεται νά συ-
νεχίσουμε ἐδῶ γιὰ τέτοια θέματα.

Τότε, γιατί συζητοῦμε, θά πεῖτε. Μά γιατί τὸ μυαλό μας ἔχει
τὴν τάση νά βάζει τάξη στὸν κόσμο, στὰ πράγματα, στὸν ἑαυτό
του, στὶς ἐννοιες, στὶς ἰδέες, νά διακρίνει σέ γένη καί εἶδη, ποιό-
τητες, ἀξίες κλπ., καί νά μὴν κάνει τὰ πάντα ἕναν ἐνιαῖο, ἀδια-
φόριστο πολτό. Ἄλλὰ, κυρίως, σχετικὰ μὲ τὸ θέμα γιὰ τὸ ὅποιο
μιλάμε εἰδικότερα, γιατί εἶναι καί ὁ Σολωμός ἐδῶ —καί δέν εἶναι
σωστὸ νά τὸν παραμερίζουμε— ὁ ὅποιος δέν τὰ ἔβλεπε ἔτσι κά-
ποια πράγματα πού σχετίζονται μὲ τὸν πνευματικὸ του ἀγῶνα.

11. Θανάσης Παπαθανασόπουλος, «Τὸ ταραγμένο βάθος. Ἡ
Γυναίκα τῆς Ζάκυθος» καί ἡ νέα ποίησή μας, περιοδικὸ Νέα
Ἑστία, τεύχος 1235, Χριστούγεννα 1978, σ. 125.

12. «Οἱ ποιητὲς τῆς γενιᾶς τοῦ '70 ἐπιλέγουν ἀπὸ τὴν προηγού-
μενη ποιητικὴ παράδοση προπάντων ὅσους τοὺς θεωροῦν προ-
δρομικούς συνωμότες τῆς δικῆς τους ἀμφισβητησιακῆς καί ἀνοο-
θόδοξης ποιητικῆς ἐπιχείρησης» (Δ.Ν. Μαρωνίτης). Μεταφέρω ἐ-
δῶ τὸ παράθεμα αὐτὸ ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Εὐριπίδη Γαραντούδη,
«Ἡ πρόσληψη τοῦ Σολωμοῦ ἀπὸ τῆ νεότερη ποίηση», περιοδικὸ
Ἡ Λέξη, ἀρ. 142, Νοέμ.-Δεκ. '97, σ. 845.

13. Μανόλης Λαμπρίδης, «Ἡ πεζολογία στὴ σύγχρονη ποίηση
καί ὁ Καβάφης», περιοδικὸ Ἡ Λέξη, ἀρ. 23, Μάρτης-Ἀπρίλης
1983 (καί στὸ βιβλίο Ἡ ποίηση καί τὸ ἠθικὸ πρόβλημα, Ἑναλλα-
κτικὲς Ἐκδόσεις, 1993, σ. 167 κ.ἑ.).

14. «Ἡ Γυναίκα τῆς Ζάκυθος».

15. Λίνος Πολίτης, δ.π., Γύρω στὸν Σολωμό, σ. 314.

16. Εὐριπίδης Γαραντούδης, δ.π., σμ. 12, σ. 850.

17. Γιὰ ὅλα τοῦτα βλ. στὸν τόμο Ἡ ἐλευθέρωση τῶν μορφῶν.
Ἡ ἑλληνικὴ ποίηση ἀπὸ τὸν ἔμμετρο στὸν ἐλεύθερο στίχο
(1880-1940), Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης, Ἡράκλειο 1996.

18. Ἔτσι εἶπε ὁ Θ.Δ. Φραγκόπουλος σέ δημόσια ὁμιλία του,
παρουσιάζοντας τὸ βιβλίο του Ἄλλη Γραφή.

19. Ἐκφράσεις τῆς Ἑλένης Βακαλό στὸ βιβλίο Ἡ ἀπάθεια τῆς
μορφῆς μέσα στὸ χῶρο.

20. Βλ. καί Εὐριπίδης Γαραντούδης, «Γιὰ τὸν σύγχρονο ἐλεύθε-
ρο στίχο (Ἡ ἐπαναφορὰ παραδοσιακῶν μετρικῶν σχημάτων)»,
περιοδικὸ Ποίηση 1 (1993), εἰδικότερα σ. 116 κ.ἑ. Στρατῆς Πα-
σχάλης, «Ἐπιστροφή στὴν παραδοσιακὴ ποίηση», ἑφημερίδα Τὸ
Βῆμα τῆς Κυριακῆς, σ. Β6.32/19.4.1992.

21. Βλ. σμ. 12.

22. Ὁ πλόκαμος τῆς Ἀλταμίρας 3 (Ἄνδρέα Ἐμπειρίκου, Ποιή-
ματα (Ἰγνικάμνος καί Ἐνδοχώρα), Ἐκδόσεις Γαλαξία, 1962, σ.
163).

ΓΙΑ ΤΗ ΣΙΩΠΗ ΤΩΝ ΑΡΙΣΤΕΡΩΝ

Μέ αφορμή τό βιβλίό τῆς Παγώνας Στεφάνου, *Τῶν Ἀφανῶν*, δύο τετράδια, δύο τετραετίες, Ἐκδόσεις Θεμέλιο, 1998

τοῦ Ἀριστείδη Μπαλιᾶ

Δέν είναι ντροπή τό νά μήν ἔχει γεννηθεῖ κανεῖς ἀπό ἀριστερή οἰκογένεια. Δέν είναι ντροπή, ἐπειδή, προφανῶς, κανένας δέν είναι υπεύθυνος γιά τήν οἰκογένεια πού τόν γέννησε. Δέν είναι ντροπή, ἐπιπλέον, ἐπειδή ὁ καθένας ὀφείλει νά θρεῖ μόνος τό δρόμο του μέσα στά πολιτικά καί ἄλλα δρώμενα τοῦ καιροῦ του. Αὐτό είναι ἀποκλειστικά δικό του ἔργο καί ἀποκλειστικά δική του εὐθύνη, εὐθύνη πού δέν μπορεῖ ὁ ἴδιος νά ἐκχωρήσει σέ κανέναν. Οὔτε θετικά οὔτε ἀρνητικά.

Εἶναι ἄλλωστε γεγονός ὅτι στόν περίεργο τόπο μας, ἡ οἰκογενειακή καταγωγή δέν ἔπαιξε ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τή στράτευση τῶν ἐκάστοτε καινούργιων γενιῶν στήν Ἀριστερά. Οἱ μεγάλες πολιτικές ἀναταραχές, οἱ λαϊκές καί ἐθνικές ἐξάρσεις, οἱ ἀλλαγές καθεστώτος, οἱ σημαντικές ἀνατροπές, οἱ πολλές ἡττες καί οἱ λιγότερες νίκες διαδέχονταν ἡ μιᾶ τήν ἄλλη μέ τέτοια πυκνότητα ὥστε οἱ γενιές νά ἀλληλοεισχωροῦν καί ὁ καθένας νά μαθαίνει ὄχι κυρίως ἀπό ἐκεῖνα πού τοῦ δίδασσε ἡ οἰκογένειά του καί οἱ μεγαλύτεροι ἀλλά ἀπό αὐτά πού συνέβαιναν γύρω του, ἀπ' ὅσα ὁ ἴδιος ἔβλεπε, ἀκουγε, ζοῦσε. Ἐβρισκε ἔτσι τόν ἑαυτό του νά μάχεται ἐκ τῶν πραγμάτων δίπλα στούς μεγαλύτερους του, νά μαθαίνει ἀπό πρῶτο χέρι, ἡ ἔστω νά ἀναγνωρίζει τίς δικές τους ἐμπειρίες, νά συνεχίζει, μέ ὅλες τίς τριβές πού δημιουργοῦσαν οἱ ἀλλαγές τοῦ χρόνου καί οἱ νέες εὐαισθησίες, τή δική τους ἱστορία. Κάπως ἔτσι ἦταν ἡ κατάσταση ἀπό τό 1936, γιά νά μή πάω ἀκόμη πιό πίσω, μέχρι περίπου τό 1981.

Τότε, γιά λόγους σύνθετους πού δέν είναι τοῦ παρόντος, ἡ ἔλευση τοῦ ΠΑΣΟΚ στήν ἐξουσία οὐσιαστικά κατέστρεψε αὐτή τή συνέχεια ἀνάμεσα στίς γενιές τῆς Ἀριστερᾶς. Καί μπορεῖ μὲν οἱ σημερινοί νέοι στά γυμνάσια, στά λύκεια καί στά πανεπιστήμια νά ἀνακαλύπτουν ξανά ἰδέες καί πρακτικές πού διατηροῦν κάποια σχέση μέ τήν Ἀριστερά, ἀλλά αὐτό τό κάνουν κατ' οὐσίαν «αὐτόνομα», χωρίς τήν ἐπίγνωση, χωρίς κάν τήν αἴσθηση, ὅτι οἱ δικοί τους ἀγῶνες, ὅποιοι κι ἂν εἶναι, σχετίζονται μέ ἐκεῖνα πού ἔζησαν κι ἐκεῖνα πού κατόρθωσαν οἱ πατεράδες καί οἱ παπποῦδες τους, μέ ὅσα διαμόρφωσαν τήν κατάσταση πού οἱ ἴδιοι ζοῦν σήμερα καί τή δική τους συνθήκη. Ἀκόμη χειρότερα, οἱ περισσότεροι νέοι φαίνονται νά ἀρνοῦνται κάθε σχέση μέ τήν ἱστορική Ἀριστερά καί νά ἀποποιούνται ρητά κάθε συνέχεια ἀπέναντί της. Πράγμα πού σημαίνει πῶς οἱ ἀγῶνες καί οἱ ἀγωνίες τους κολυμποῦν μέσα σέ ἕνα ἰδιότυπο ἱστορικό κενό. Ὅσο κι ἂν εἶναι δύσκολο νά ἀποδοθεῖ ἀντικειμενική σημασία στά σύμβολα,

θά ἀποτολμοῦσα τήν ἐκτίμηση ὅτι οἱ μαῦρες σημαῖες πού κυματίζουν στά κατελημμένα γυμνάσια καί λύκεια δέν κάνουν τίποτε ἄλλο ἀπό τό νά διεκδικοῦν συνειδητᾶ αὐτό τό ἱστορικό κενό. Καί θά ἔλεγα πῶς αὐτή ἡ ἐκτίμηση ἰσχύει, μολονότι εἶναι βέβαιο πῶς, γιά τούς ἴδιους τούς μαθητές, οἱ σημαῖες αὐτές συμβολίζουν παράλληλα κάτι ἀπειθαρχο, κάτι ἀνατρεπτικό, κάτι ζωογόνο.

Τό ὅτι οἱ νέοι ἔφτασαν σήμερα νά διεκδικοῦν ρητά τό ἱστορικό κενό δέν βαρύνει κατά κύριο λόγο τούς ἴδιους. Τουλάχιστον ἀπό τό 1981 καί μετά, ἡ πολιτική Ἀριστερά ὄλων τῶν τάσεων καί ὄλων τῶν ἀποχρώσεων προσέγγισε τούς νέους, ὅσο τό ἔκανε κι αὐτό, μέ ὀλόκληρη τή συμβατικότητα πού διακρίνει τήν κεντρική πολιτική σκηνή καί τίς δουλειές της, μέ ὀλόκληρη τήν ιδιοτέλεια πού χαρακτηρίζει τίς ἐσωτερικές της διαμάχες καί τή διαπάλη τῶν μηχανισμῶν της, μέ ὀλόκληρη τήν ἀμηχανία πού τῆς προξενοῦσαν οἱ διαφορετικές πολιτισμικές μορφές καί τά νέα ἦθη πού ὀργάνωναν πλέον χωρίς ἐπιστροφή τή ζωή τῶν νέων.

Ἄλλα ὑπάρχει καί κάτι ἄλλο, στό ὁποῖο θέλω κυρίως νά σταθῶ σέ τοῦτο τό κείμενο, κάτι ἴσως ἀκόμη πιό σημαντικό. Ὅ,τι θά μπορούσαμε νά ἀποκαλέσουμε *ἱστορικό βάθος τῆς Ἀριστερᾶς* οὐσιαστικά δέν ἐκλαϊκεύτηκε ποτέ γιά τίς νεότερες γενιές. Μόλις λίγα χρόνια μετά τίς ἐξάρσεις καί τίς ὑπερβολές τῆς μεταπολίτευσης, ἡ Ἀντίσταση καί ὁ Ἐμφύλιος περιήλθαν σχεδόν ἀμαχητί στήν ἀποκλειστική δικαιοδοσία τοῦ ΚΚΕ γιά νά ἀναχθοῦν ἐκεῖ ἀπλῶς στό νεφέλωμα κάποιων ἐπικολαϊκῶν συγκρούσεων καί στά δνόματα λίγων ὑπεράνθρωπων ἡρώων, στά εἰκονίσματα τῶν ὁποίων ὀφείλαν νά ὀμνῶνουν τακτικά οἱ νεολαῖοι τῆς ΚΝΕ. Ἡ καύση τῶν φακέλων ἦρθε ἔτσι νά ἐπισφραγίσει τελετουργικά, οὐσιαστικά χωρίς ἀντιστάσεις, ὀλόκληρη αὐτή τήν ἰδιοτελέστατη ἐπιχείρηση λήθης. Ἡ Ἀντίσταση καί ὁ Ἐμφύλιος ὀφείλαν πλέον νά μήν ἀφοροῦν ἀπολύτως κανέναν.

Ὅσο κι ἂν ἀκούγεται παράδοξο, οἱ ἴδιοι οἱ Ἀριστεροί συνέβαλαν μέ τόν τρόπο τους σέ αὐτή τή διάρρηξη τῆς συνέχειας. Ἐννοῶ, πολύ ἀπλά, πῶς παρά τίς προσπάθειες ἀνάλυσης, γενικότερες ἢ ἐπιμέρους, περισσότερο ἢ λιγότερο στοχαστικές, παρά τά λογῆς πολιτικά ἀπομνημονεύματα, παρά κάποια δείγματα μιᾶς πιό «δωματικῆς» γραφῆς, ἄλλα καλύτερα ἄλλα χειρότερα, ἡ σιωπή τοῦ κόσμου τῆς Ἀριστερᾶς γιά τήν Ἀντίσταση καί τόν Ἐμφύλιο ὑπῆρξε ἐπί ὄλα αὐτά τά 25 χρόνια τῆς «ἐλευθερίας» (ναί, τόσα εἶναι!) σχεδόν ἀπόλυτη. Ἀκόμη καί τά λίγα παρα-

πάνω έργα ελάχιστα συζητήθηκαν, ενώ παραμένουν για χρόνια εξαντλημένα ή άζητητα στις αποθήκες των βιβλιοπωλείων. Τελικά ό,τι αναφέρεται σε εκείνη την περίοδο της νεότερης ιστορίας που ακόμη καθορίζει τις μοίρες μας έχει ουσιαστικά άκουστεί μόνον μέσα από τα έν πολλοῖς ἀναξιόπιστα, καθ' ὅτι αὐτοδικαιωτικά, φίλτρα τῶν κομμάτων καὶ τῶν κομματιδίων τῆς Ἀριστερᾶς.

Πῶς μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ αὐτὴ ἡ σιωπὴ τοῦ κόσμου τῆς Ἀριστερᾶς; Ἐδῶ τὰ πράγματα, τουλάχιστον σέ ὅ,τι μέ ἀφορᾶ, ἀρχίζουν νὰ γίνονται πολὺ δύσκολα. Γιατί θεωρῶ κατ' ἀρχὴν τουλάχιστον ὑπερφίαλο, γιὰ νὰ μὴν πῶ ἀνέντιμο, τὸ νὰ προσπαθῆσω νὰ ἀποτιμῆσω ἐγώ, σήμερα καὶ ἀπὸ ἐδῶ, τοὺς λόγους αὐτῆς τῆς σιωπῆς. (Δέν ὑποτιμῶ τὸν ἑαυτό μου. Ἀπλῶς γνωρίζω καλὰ πῶς ἀρχισα κάτι νὰ καταλαβαίνω γιὰ τὰ ἀριστερὰ πράγματα μόλις γύρω στὸ 1965 ἐνῶ τὸ προκεχωρημένον τῆς ἡλικίας καὶ ἡ συσσωρευμένη σοφία μου δέν ἐγγυᾶνται ἐν προκειμένῳ τίποτε. Κι αὐτὸ γιὰτί, ἀνάμεσα σέ πολλὰ ἄλλα, ὁ ἱστορικός χρόνος δέν εἶναι ὁμογενής, δηλαδή δέν ἔχει παντοῦ τὴν ἴδια πυκνότητα. Ἄς πούμε, ἡ δεκαετία 1940-1950 ἔχει ἀπροσμέτρητα μεγαλύτερη διάρκεια ἀπὸ ὀλόκληρη τὴν εικοσιπενταετία τῆς μεταπολίτευσης). Ὡστόσο θέλω νὰ προσπαθῆσω νὰ προχωρήσω. Τὸ βιβλίον τῆς Παγῶνας Στεφάνου μοῦ δημιουργεῖ αὐτὴ τὴν ὑποχρέωση ἀλλὰ καὶ μοῦ παρέχει τὰ μέσα γιὰ νὰ τὸ κάνω.

Τὸ βιβλίον τῆς Παγῶνας Στεφάνου περιέχει ἑκατοντάδες ὀνόματα, τὰ περισσότερα ὀνόματα «ἀφανῶν», ἄγνωστα σέ μᾶς τοὺς πολλοὺς. «Συναξάρι μᾶς ἐποχῆς», τὸ ὄνομα σὲ ὁ Φίλιππος Ἡλιοῦ. Κι ἐδῶ, στὸ πλῆθος ἀκριβῶς τῶν ἀγνωστων ὀνομάτων καὶ στίς μικρὲς βινιέτες πού συνοδεύει τὸ καθένα, μποροῦμε ἴσως νὰ ἐντοπίσουμε ἓνα πρῶτο νῆμα γιὰ νὰ ἐξηγήσουμε τὴ σιωπὴ τοῦ κόσμου τῆς Ἀριστερᾶς, δηλαδή τὴν ἀπουσία δημόσιας ὁμιλίας καὶ τὴν ἀπουσία, κυρίως, γραφῆς.

Εἶναι ἀναντίρροτο πῶς, πρὶν ἀρχίσει νὰ γράφει, καὶ γιὰ νὰ ἀρχίσει ἀκριβῶς νὰ γράφει, ὁ καθένας καλεῖται νὰ ἀπαντήσῃ, ἔστω κατὰ τρόπο προσωρινό, σέ μερικά θεμελιώδη προκαταρκτικὰ ἐρωτήματα: Γιὰ ποῖο λόγο νὰ γράφει, γιὰ ποῖόν νὰ γράφει, τί θέλει νὰ πῆ. Ἡ τέχνη τῆς Παγῶνας Στεφάνου, μέ τὴν ἴδια κίνηση πού παρασύρει τὸν ἀναγνώστη στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἀφήγησής της, στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς της, τὸν θέτει εὐθέως στὴ δική της θέση, στὴ θέση αὐτοῦ πού πρόκειται νὰ γράφει τὸ βιβλίον της, πρὶν ἀρχίσει νὰ τὸ γράφει. Δηλαδή τὸν θέτει ἀντιμέτωπο μέ τὰ παραπάνω προκαταρκτικὰ ἐρωτήματα. Καὶ ἡ ἴδια ἡ ἀφήγησις τῆς Παγῶνας Στεφάνου καθιστᾶ τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ κυριολεκτικὰ ἀμείλικτα: Γιατί νὰ μιλήσῃ ἐκεῖνη ὅταν γνωρίζει μέ τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ βεβαιότητα, ὅταν ἔχει δεῖ, καταλάβει, βιώσει σέ συνθήκες πού καθιστοῦν τούτῃ τὴ βεβαιότητα ἀπολύτως ἀναπόδραστη, ὅτι ἡ διπλὴν τῆς καὶ ὁ διπλάνος της ἔχει νὰ πῆ πράγματα πολὺ πιὸ μεστὰ, πολὺ πιὸ μεγάλα, πολὺ πιὸ συγκλονιστικά; Γιατί νὰ ἐξιστορήσῃ τὰ δικά της μαρτύρια, τὴ δικὴ της συμβολή, τίς δικές της ἀγωνίες, τοὺς ἰδιαίτερους τρόπους μέ τοὺς ὁποίους ἐκεῖνη διαφύλαξε τὴν ἀξιοπρέπειά της, ὅταν γνωρίζει μέ τὴν ἴδια βεβαιότητα ὅτι τὰ μαρτύρια, οἱ ἀγωνίες, τὰ κατορθώματα τῆς διπλάνῃς της καὶ τοῦ διπλανοῦ της εἶναι ἀσύγκριτα μεγαλύτερα; Τελικά, καὶ ἐδῶ ἡ σιωπὴ γίνεται σχεδὸν ὑποχρέωση, γιὰτί νὰ μιλή-

σει ἐκεῖνη πού ἐξῆσε ὅταν αὐτοὶ στοὺς ὁποίους κατ' ἐξοχὴν ἀρμόζει νὰ λάβουν τὸ λόγο εἶναι ἐκεῖνοι πού σκοτώθηκαν κι ἐκεῖνοι πού ἐκτελέστηκαν; Ὁ μόνος τρόπος πού ἀπομένει γιὰ νὰ μιλήσῃ ἡ Παγῶνα Στεφάνου γίνεται ἔτσι τὸ νὰ μιλήσῃ ἀποκλειστικὰ γιὰ τοὺς ἄλλους. Νὰ μιλήσῃ, δηλαδή, γιὰ τὸν ἑαυτὸ της μόνον ὅσο χρειάζεται γιὰ νὰ ἀναφερθοῦν οἱ ἄλλοι. Μόνον ὅσο χρειάζεται γιὰ νὰ γράφει τὸ «συναξάρι τῆς ἐποχῆς» της, τὸ προσκλητήριο τῶν «ἀφανῶν».

Αὐτὴ ἡ συνθήκη δέν ἀφορᾶ, βέβαια, μόνον τὴν Παγῶνα Στεφάνου. Ὁ καθένας πού βρέθηκε στὴ δική της θέση εἶχε τὴν ἴδια εἰκόνα, τὰ ἴδια αἰσθήματα, τὴν ἴδια στάση ἀπέναντι στοὺς διπλανούς του καὶ τὴ δική τους «προσωπικὴ» ἱστορία. Κάθε ὄνομα πού ἀναφέρει ἡ Παγῶνα Στεφάνου εἶναι σέ θέση νὰ ἀφηγηθεῖ πράγματα ἐξίσου συγκλονιστικά ἀλλὰ καὶ ταυτόχρονα βρισκεται νὰ θεωρεῖ, μέ τὴν ἴδια ἀπαρασάλευτη βεβαιότητα, ὅτι ἡ δική του ἀφήγησις εἶναι ἀνάξια λόγου μπροστὰ στὴν ἀφήγησις πού φέρει πάνω στὸ ἴδιο του τὸ σῶμα ὁ διπλάνος του. Μέ μιά λέξη, ἐπειδὴ ὅλοι ὅσοι βρέθηκαν στὴ θέση τῆς Παγῶνας Στεφάνου μποροῦν νὰ μιλήσουν μόνον γιὰ τοὺς ἄλλους, δέν ὑπάρχει κανένας πού μπορεῖ νὰ πάρει ὁ ἴδιος τὸ λόγο, νὰ δώσει τὸ λόγο στὸν ἑαυτὸ του. Ἡ σιωπὴ τοῦ κόσμου τῆς Ἀριστερᾶς ἴσως μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ἀπὸ αὐτὸν τὸν μύχιον ἀλληλοσεβασμό, ἀπὸ αὐτὴ τὴ συγκροτησιακὴ γιὰ τὸν καθένα ἀλληλεγγύη, ἀπὸ αὐτὴν τὴ συνειδητὴ ἀφομοίωση τοῦ ἑαυτοῦ μέσα στὴν κοινὴ μοῖρα καὶ μέσα σέ μιά συλλογικότητα χωρὶς προνομακοὺς ἐκπροσώπους. Μόνον ἐκπρόσωποι παραμένουν ἔτσι τὰ κομματικὰ στελέχη. Ἀλλὰ ὁ δικὸς τους λόγος, ὡς λόγος τοῦ Κόμματος, δεσμεύεται ἀπὸ ὑποχρεώσεις ἄλλης τάξης...

Ἡ Παγῶνα Στεφάνου μπορεῖ, λοιπόν, νὰ μιλήσῃ μόνον γιὰ τοὺς «ἀφανεῖς» ἄλλους. Ἀλλὰ καὶ πάλι πῶς νὰ μιλήσῃ γιὰ τοὺς ἄλλους; Ἀπὸ ποῖα σκοπιά, μέ ποῖο δικαίωμα, μέ ποῖα μορφή, μέ τί λόγια; Ποιὲς λέξεις μποροῦν νὰ ἐκφράσουν τὸ σεβασμό, ποιὲς τὴν κοινὴ ἔξαρση, ποιὲς τὴν κοινὴ πίστη καὶ τὴν κοινὴ ἐλπίδα, ποιὲς τὴν ἀγάπη καὶ τὴν τρυφερότητα, ποιὲς τὴν αὐταπάρνησις, ποιὲς τὴν εὐγνωμοσύνη, ποιὲς τὴν πίκρα, ποιὲς τὴν ὀργή, ποιὲς τὴν ἀλληλεγγύη, ποιὲς τὴ συντροφικότητα, ποιὲς, γιὰτί ὄχι, τὸ δέος μπροστὰ σέ ἓνα συλλογικὸ ἦθος πού παραμένει ἀκατάλυτο; Ἡ ἰδιοφυΐα τῆς Παγῶνας Στεφάνου δρῆκε καὶ ἐδῶ, ἴσως ἀνεπίγνωστα, τὴ λύση. Στὴν κόρη της πού δέν ἔχει, στὴν κόρη της πού θέλει νὰ μάθει, μπορεῖ ἡ ἴδια νὰ μιλήσῃ ἐκ βάθους καρδίας. Ἰδιωτικὰ. Ὅχι ὅτι αὐτὸ εἶναι εὐκόλο. Ἀπέναντι στὴν κόρη ἡ μητέρα ὀφείλει νὰ βρεῖ τὸν κατάλληλον τόνο, νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴ λεπτὴ ἰσορροπία ἀνάμεσα στὴ δική της ἱστορία καὶ στὴν ἱστορία τῶν ἀνθρώπων τῆς οἰκογένειάς της, τὴν ἱστορία τῶν ἀνθρώπων πού ἡ κόρη γνωρίζει καὶ ἀγαπάει, καὶ στὴν ἱστορία τῶν ἄλλων, τῶν πολλῶν, ἐκείνων πού εἶναι καὶ γιὰ τὴν κόρη «ἀφανεῖς». Καὶ ταυτόχρονα νὰ δείξει ὅτι τόσο ἡ ἴδια ὅσο καὶ οἱ ἄλλοι οὔτε ἦρωες ὑπῆρξαν οὔτε ὑπεράνθρωποι. Ἀπλοὶ καθημερινοὶ ἄνθρωποι ἦταν ὅλοι, πού ἀπλῶς ἐπραξαν τὸ καθήκον τους. Ἄνθρωποι ἀπλοὶ πού ἐπραξαν ἀπλά. Τίποτε περισσότερο. Ἡ Παγῶνα Στεφάνου αἰσθάνεται τὸ χρέος, ὀφείλει νὰ ἀναλάβει τὴν εὐθύνῃ τῆς συντριπτικῆς δυσκολίας τοῦ νὰ μιλήσῃ στὴν κόρη της. Ἀφοῦ τὸ θέλει, ἡ κόρη ἔχει δικαίωμα νὰ μάθει. Καὶ ἡ μητέρα γνωρίζει καλὰ

καί από πολύ μικρή τόσο τό τί σημαίνει εὐθύνη ὅσο καί τό τί ἀξίζουν αὐτά τά δικαιώματα.

Κι ἐδῶ, μπροστά στή δυσκολία τῆς Παγῶνας Στεφάνου νά μιλήσει στήν κόρη της, ἴσως συναντᾶμε τό δεύτερο νῆ-μα γιά νά ἐξηγήσουμε τή σιωπή τῶν ἀριστερῶν.

Πράγματι. Τί μποροῦν νά πουν οἱ ἀριστεροί στά παιδιά τους; Ποιά ἀκριβῶς πείρα νά μεταδώσουν καί πῶς μποροῦν νά τά ἐμψυχώσουν μετά λόγου γνώσεως; Σίγουρα ἡ δική τους νικηφόρα ἐπανάσταση χάθηκε. Ἄλλά πῶς ἐγινε δυνατό νά χαθεῖ; Ἐνας δλόκληρος λαός ξεσηκώθηκε, πολέμησε μέ ὅλες του τίς δυνάμεις γιά σχεδόν δέκα χρόνια, «ἠττήθηκε» (γιά λόγους οὐσιαστικά ἄγνωστους ἀκόμη καί γιά τούς σοβαρότερους μελετητές τῆς περιόδου) καί γνώρισε τήν ἀμειλικτή μοίρα τῶν ἠττημένων γιά ἄλλα εἴκοσι πέντε χρόνια. Καί βέβαια γνώρισε τόσο σκληρά καί ἐπί τόσο μακρῷ διάστημα τούτη τή μοίρα ἐπειδή ἐκεῖνοι πού παρουσιάστηκαν ὡς οἱ «νικητές» του ἤξεραν πολύ καλά πῶς δέν εἶχαν καθόλου νικήσει. Γιατί πῶς θά ἦταν ποτέ δυνατό νά νικήσει κανεῖς τήν Παγῶνα Στεφάνου καί τούς «ἀφανεῖς» πού μνημονεύει; Ἀφοῦ ἡ ἴδια, καί ὄχι μόνον ἡ ἴδια, ἀποδεικνύει ἀκαταμάχητα πῶς οὔτε καν ἡ φυσική ἐξόντωση δέν ἦταν ικανή νά ἐξασφαλίσει αὐτή τή «νίκη»;

Τό μόνο, ἄρα, πού μποροῦν νά μεταδώσουν οἱ ἀριστεροί στά παιδιά τους εἶναι ἡ ἀπορία τους. Ἡ ἀπορία τους γιά τό πῶς ἐγινε δυνατό νά χαθεῖ ἡ νικηφόρα ἐπανάσταση τους, ἡ ἀπορία τους, κατά συνέπεια, γιά τό πῶς εἶναι δυνατόν νά ξανάρθουν ποτέ συνθήκες περισσότερο εὐνοϊκές ὥστε νά γίνει τότε κατορθωτό νά νικήσουν τουλάχιστον τά παιδιά τους, τά ἐγγόνια ἢ τά δισέγγονά τους, ἡ ἀπορία τους, τέλος, γιά μιᾶ «ἦττα» κατά τήν ὁποία οἱ ἴδιοι δέν νικήθηκαν. Ἡ ἀπορία αὐτή εἶναι τόσο συντριπτική ὥστε νά μὴν ὑπάρχουν λόγια νά τήν ἀρθρώσουν καί νά τή μεταδώσουν. Εἶναι μιᾶ ἀπορία στήν ὁποία ἀρμόζει μόνον ἡ σιωπή.

Τελικά αὐτή ἡ σιωπή φαίνεται νά εἶναι τό μόνο πού οἱ ἀριστεροί μποροῦν νά πουν στά παιδιά τους. Ἡ σιωπή, πού ἐκφράζει τήν ἀπορία γι' αὐτή τήν τόσο ὑπαρκτή καί συνάμα τόσο ἀνύπαρκτη «ἦττα», εἶναι τό μόνο πού μποροῦν νά τούς διαθέσουν. Ἡ ἴδια αὐτή σιωπή συνιστᾶ, βέβαια, περιουσία ἀνεκτίμητη. Αὐτό πού ἐκφράζει, αὐτό πού μεταδίδει, ἀπολύτως δραστικά ἂν καί χωρίς λόγια, εἶναι ἕνας ἀκατάλυτος πυρήνας ἤθους, δοκιμασμένος κυριολεκτικά στή φωτιά, ἕνα ἀσύγκριτο μέτρο ἀξιοπρέπειας. Δηλαδή μιᾶ κληρονομιά ἀπολύτως πολύτιμη ὅσο καί ιδιαίτερα βαριά. Καί ὅλα δείχνουν πῶς τά περισσότερα

παιδιά τῶν ἀριστερῶν ἔχουν πλήρη συνείδηση τόσο τῆς ἀξίας ὅσο καί τοῦ βάρους αὐτῆς τῆς κληρονομιάς...

Δέν ἔτυχε νά γνωρίσω τήν Παγῶνα Στεφάνου. Ἄλλά ξέρω πῶς κυκλοφορεῖ ἀνάμεσά μας. Ὅπως κυκλοφοροῦν καί τόσοι ἄλλοι πού μεγαλώνουν καί λιγοστεύουν καθημερινά. Ὅλοι αὐτοί περνοῦν κατά κανόνα ἀπαρατήρητοι, φέροντας ἀπλῶς τό ἥρεμο καί ἴσως λίγο μικρό χαμόγελο τῆς σιωπῆς τους. Ἐμεῖς πού τούς ξέρομε, ὅσους ἔχομε τήν τύχη νά ξέρομε, πῶς ἀντιδρούμε ἀπέναντι σέ αὐτό τό χαμόγελο; Μολονότι δέν δεσμευόμαστε ἀπό τήν ἴδια σιωπή, αἰσθανόμαστε ὑποχρεωμένοι νά τή σεβαστοῦμε καί νά τή συντηρήσουμε. Ἐτσι ἀπαντᾶμε κι ἐμεῖς μέ τήν ἀμήχανη δική μας σιωπή κι ἕνα χαμόγελο πού βγαίνει πολύ δύσκολα, γιατί πρέπει νά κρύψει τό δέος του. Ὅμως, αἰσθάνομαι κάπου βαθιά πῶς αὐτό δέν φτάνει. Καί τό αἰσθάνομαι βαθύτερα ὅταν βλέπω γύρω μου νεότερους πού ὄχι μόνο δέν ξέρουν ἀλλά καν δέν ὑποψιάζονται. Μέ ἐξοργίζει καί ταυτόχρονα μέ κάνει προσωπικά νά ντρέπομαι πού αὐτοί οἱ νέοι, κι εἶναι παρά πολλοί, δέν ἔχουν χαμπάρι ποιός εἶναι ὁ Παῦλος ἢ ὁ Περικλῆς ἢ ἡ Πόλυ ἢ ἡ Μαργαρίτα, γιά νά ἀναφέρω κι ἐγώ ἐλάχιστα ὀνόματα ἀφανῶν ἀπό τή στενά δική μου γενιά πού τυχαίνει νά βλέπω κάπως συχνά. Ντρέπομαι κι ἐξοργίζομαι, μολονότι γνωρίζω πῶς τοῦτοι οἱ νέοι δέν φτάνει οὐσιαστικά σέ τίποτε. Εἶναι ἀπλῶς θύματα, ναί θύματα, τά μόνα καί κατά τοῦτο τραγικά, θύματα τῆς σιωπῆς τῶν ἀριστερῶν. Θύματα, γιατί δέν γνωρίζουν, γιατί δέν ὑποψιάζονται πῶς τό ἀπολύτως ἀπαραίτητο καί γιά τούς ἴδιους μέτρο τοῦ ἤθους, τό ἀναγκαῖο γιά τή ζωή τους μέτρο τῆς ἀξιοπρέπειας, ὑπάρχει καί κυκλοφορεῖ ζωντανό ἀνάμεσά τους. Θύματα, γιατί δέν ξέρουν οὔτε τί χρωστᾶνε οὔτε σέ ποιούς τό χρωστᾶνε. Θύματα τοῦ γεγονότος ὅτι τό ἱστορικό βάθος τῆς Ἀριστερῆς δέν ἐκλαϊκεύτηκε. Θύματα, γιατί ἀφέθηκαν νά ζοῦν μέσα σέ ἕνα ἱστορικό κενό.

Δέν ξέρω, δέν ἔχω βρεῖ, τί μπορῶ νά πράξω, τί μποροῦμε νά πράξουμε, σχετικά. Τό μόνο πού κάπως μέ παρηγορεῖ εἶναι ἡ ἐπίγωση ὅτι ἡ ἱστορική μνήμη κατορθώνει νά ἐπιβιώνει, νά βρῖσκει τό δρόμο της, ἀκόμη καί μέσα ἀπό τήν πιό συνθλιπτική σιωπή. Κι ἂν τό βιβλίο τῆς Παγῶνας Στεφάνου κατορθώνει νά σπάσει μέ τόν τρόπο του τή σιωπή, ἕνα ἄλλο βιβλίο, πολύ διαφορετικό ἀλλά καί πολύ ὁμοιο μέ ἐκεῖνο τῆς Παγῶνας Στεφάνου, τό βιβλίο τῆς Λευκῆς Μολφέση, *Γυάλινα Σύννορα* (Ἐξάντας 1996), δείχνει ἀνάγλυφα πῶς μπορεῖ ἀκριβῶς νά ἐπιβιώνει ἡ ἱστορική μνήμη μέσα στή σιωπή καί παρά τή σιωπή.

ΟΙ ΚΛΑΣΙΚΟΙ τῆς Νεφέλης

Ἀριστουργήματα τῆς παγκόσμια λογοτεχνίας

μόνο 500 δραχμές

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ... Ἡ ἄλλη ἀποψη στο βιβλίο

ΠΕΡΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ - ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ

Φίλοι του Πολίτη

Στό τεύχος 59 δημοσιεύεται κείμενο του Α. Παναζόπουλου στο οποίο ο άρθρογράφος επιχαιρεί για τό θρίαμβο του «όριζοντα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων» που, κατ' αυτόν, συνιστούν οι υποθέσεις Πινοσέτ και Ότσαλάν, καθώς και για τό έξ αυτού προκύπτον αποστοματικό χτύπημα στους «νεοκονικούς σοφιστές» και τούς πραγματιστές, που εξακολουθούν αμετανόητοι νά θεωρούν ως πρωταρχικό έννοιολογικό εργαλείο τό συσχετισμό των δυνάμεων. Τό πνεύμα αυτό αντανάκλαται μεταξύ άλλων και στον υπότιτλο του κειμένου, ο οποίος διερωτάται ρητορικά: «Τά ανθρώπινα δικαιώματα δέν υπάρχουν;»

Προσωπικά δέν γνωρίζω αν τά ανθρώπινα δικαιώματα υπάρχουν ή δέν υπάρχουν, τό σίγουρο όμως είναι ότι, ακόμη και αν υπάρχουν, δέν έχουν καμία απόλύτως σχέση με τίς δύο ανωτέρω υποθέσεις. Πράγματι, μιά που επικαλούμαστε τόν «νομικό μας πολιτισμό», καλό είναι νά επιχειρηματολογούμε (και) μέ βάση τήν αυστηρή νομική κυριολεξία, ιδίως όταν σχολιάζουμε δικαιοδοτικές πράξεις. Από στενή νομική άποψη, λοιπόν (δηλαδή τή μόνη δυνατή νομική άποψη), ή προβληματική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δέν υπεισήλθε ως τέτοια ούτε στην απόρριψη τής έκδοσης για τόν Ότσαλάν, ούτε στην —κατ' αρχήν— άποδοχή της για τόν Πινοσέτ. Στην πρώτη περίπτωση, οι Ιταλικές αρχές εφαρμόσαν διάταξη του (έθνικού) Ιταλικού δικαίου, κατά τήν όποία δέν χωρεί έκδοση κρατουμένου προς χώρα ή όποία (όχι παραδιάζει τά ανθρώπινα δικαιώματα, αλλά) προβλέπει στή νομοθεσία της τήν ποινή του θανάτου. Στή δεύτερη, ή Βουλή των Λόρδων, υπό σύνθεση πενταμελοῦς συμβουλίου, έκρινε ότι ό Χιλιανός γεροισιαστής Πινοσέτ δέν τυγχάνει ασυλίας ως πρώην άρχηγός κράτους βάσει τής Σύμβασης τής Βιέννης του 1961 και, άρα, δέν ήταν παρανομη ή σύλληψη του από τίς βρετανικές αρχές εν όψει ενδεχόμενης έκδοσής του στην Ίσπανία. (Η απόφαση έξάλλου αυτή, όπως είναι γνωστό, έχει ήδη άναίρεθεί και άναμένεται νέα κρίση.) Η έννημέρωσή μου είναι καθαρά δημοσιογραφική, αλλά, τουλάχιστον στά άποσπάσματα του σκεπτικού τής απόφασης που δημοσιεύτηκαν στον Τύπο, ή φράση «άνθρώπινα δικαιώματα» δέν άναφέρεται ούτε μία φορά. Βεβαίως, τό καθεστώς του Πινοσέτ είναι προφανές ότι είχε παραβιάσει τά ανθρώπινα δικαιώματα ή έκδοσή του, όμως, στην Ίσπανία δέν ζητήθηκε για τίς παραβιάσεις αυτές έτσι γενικά, αλλά για πολύ συγκεκριμένες πράξεις προσβολής έννομων αγαθών συγκεκριμένων Ίσπανών υπηκόων (άνθρωποκτονίες, άπαγωγές, βασανισμούς κ.ο.κ.), οι όποιες είναι ποινικά κολάσιμες κατά τόν Ισπανικό ποινικό κώδικα, και για αυτές και μόνο θά λογοδοτήσει εάν — μέ τό καλό — έκδοθεί κάποτε στην Ίσπανία. Αυτές δέ οι πράξεις παγίως τιμωρούνται από τούς ποινικούς κώδικες όλων των δημοκρατικών ή μη κρατών και μάλλον στερείται νοήματος νά άπονήσουμε εύσημα σέ μία χώρα έπειδή τιμωρεί πράξεις άφαιρέσεως τής ζωής ή βαριάς προσβολής τής σωματικής άκεραιότητάς.

Κατά τά λοιπά, οι προβληματισμοί του κ. Παναζόπουλου μπορεί νά εύσταθούν, μπορεί και όχι, αλλά τά δύο ανωτέρω παραδείγματα δέν φαίνεται, σύμφωνα μέ τά προεκτεθέντα, νά

άποτελούν τό καλύτερο δυνατό στήριγμα για τούς προβληματισμούς αυτούς: καθ' ότι οι συγκεκριμένες άποφάσεις είναι υλικά άποτελέσματα τής λειτουργίας τής δικαιοσύνης όχι ως «ψευδαίσθησης» ή ως «ιδανικού τό όποίο δέν υπάρχει και γι' αυτό πρέπει νά τό φτιάξουμε», αλλά ως ύπαρκτου κατασταλτικού μηχανισμού του κράτους, διαφόρων κρατών, ενός μηχανισμού που έχει ό ίδιος έξαιρετικά υλική ύπαρξη. Αναμφίβολα έχουμε περισσότερους λόγους νά χαιρόμαστε όταν οι έν λόγω μηχανισμοί λειτουργούν κατ' αυτό τόν τρόπο παρά π.χ. όταν άπελεύθουν δεκαεξάχρονης Νιγηριανές μετανάστριες έφαρμόζοντας μαξιλαράκια στό στόμα τους και προκαλώντας τους άσφυξία, ή όταν συλλαμβάνουν προληπτικά δεκαεξάχρονους Έλληνες διαδηλωτές μέ τή συνεργασία τής ΚΝΕ, αλλά θά ήταν λίγο διασπαστικό νά τούς άναγορεύσουμε ως νέα μεγάλη ιδέα τής Άριστερεάς στή θέση του κομμουνισμού.

Μέ εκτίμηση
Άκης Γαβριηλίδης

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Άν όλα ήταν «συσχετισμός δυνάμεων» και ό «μηχανισμός» τής δικαιοσύνης πιστή άπεικόνισή του, τότε και ό Ότσαλάν θά βρισκόταν ήδη στην Τουρκία —μέσα ίσως από τήν άπέλασή του σέ μία τρίτη χώρα, άφου ή ισχύς τής θανατικής ποινής στή χώρα αυτή άπαγορεύει στην Ίταλία τήν άπευθείας έκδοσή του— και κάτι αντίστοιχο θά συνέβαινε και μέ τόν φασίστα («γεροισιαστή») Πινοσέτ. Άλλά, ακόμα και αν και οι δύο καταλήξουν τελικά ό μέν στην Τουρκία, ό δέ στή Χιλή, πώς θά μπορούσαμε νά διαβάσουμε αυτό τό πολιτικοδικαστικό πήγαιν' έλα; Ως πρόσχημα, ως προπέτασμα καπνού ενός «μηχανισμού» (τής δικαιοσύνης) που άναγνωρίζεται άποκλειστικά στην κατασταλτική του λειτουργία; Η (και) ως πεδίο έντός του όποιου γεννιούνται άντιφάσεις και άντιθέσεις, αλλά και στον όποίο διαθλώνται συγκρούσεις και μετασχηματισμοί που άναπτύσσονται έξω από αυτόν, ως άποτέλεσμα τής δράσης των κοινωνικών κινήματων, τής άλλαγής των νοοτροπιών κλπ.; Άν ισχύει τό πρώτο, αν, δηλαδή, ή λειτουργία του «μηχανισμού» ως τέτοιου έξαντλείται στην καταστολή, τότε, σέ σχέση μέ τίς δύο αυτές περιπτώσεις, μέ ποιο κριτήριο «έχουμε λόγους νά χαιρόμαστε»; Σάν καλοί άνθρωποι; Όσο άναγκαία και αν είναι αυτή ή καλοσύνη, μάλλον δέν έπαρκει, ούτε για τίς Νιγηριανές ούτε για τούς Άλβανούς. Σέ κάθε, πάντως, περίπτωση, άδυνατώ νά κατανοήσω τή φράση ότι οι συγκεκριμένες αυτές άποφάσεις «είναι υλικά άποτελέσματα τής δικαιοσύνης... ως ύπαρκτου κατασταλτικού μηχανισμού του κράτους». Δηλαδή;

Ό έπιστολογράφος ισχυρίζεται ότι σέ καμία από τίς δύο αυτές υποθέσεις (Ότσαλάν - Πινοσέτ) δέν υπεισήλθε ή φράση «άνθρώπινα δικαιώματα». Κι όμως, ή μη έκδοση Ότσαλάν προσέκρουσε στην περί θανατικής ποινής ισχύουσα νομοθεσία στην Τουρκία, στην άρνηση, δηλαδή, άναγνώρισης εκ μέρους τής χώρας αυτής ενός πρωταρχικού ανθρώπινου δικαιώ-

ματος, του δικαιώματος στή ζωή (ανεξάρτητα από τό άδίκημα πού έχει διαπραχθεί). Τούτο τό δικαίωμα μπορεί νά μήν διατυπώνεται ρητά στήν «Οικουμενική Διακήρυξη τών Δικαιωμάτων του Άνθρώπου» του 1948, ώστόσο, ή συναγωγή του προκύπτει άβίαστα από αυτή, παραδείγματος χάριν από τό άρθρο 5 τής Διακήρυξης, τό όποιο άπαγορεύει, μαζί μέ τά βασανιστήρια, τήν έπιβολή «άπάνθρωπων ποινών». Μόνον έτσι μπορούμε νά δούμε τούς σχετικούς άγώνες ύπέρ τής κατάργησης τής θανατικής ποινής, κατάργηση πού έχει γίνει έσωτερικό (έθνικό) δίκαιο άρκετών κρατών.

Η μή ρητή έπίκληση τής ανθρώπινων δικαιωμάτων στίς περι Ότσαλάν και Πινοσέτ άποφάσεις και τό έξ αυτού συναγόμενο συμπέρασμα ότι τά άνθρωπινα δικαιώματα δέν έπαιξαν κανένα ρόλο μπορεί νά φαντάζει «λογικό», ώστόσο δέν αντιστοιχεί στά πράγματα. Γενικά — αλλά και ειδικά — όσο γόνιμη και όρθή και άν είναι — και πραγματικά είναι — μία κατά γράμμα άνάγνωση τών δικαιοδοτικών πράξεων και όλου του σύστοιχου κανονιστικού πλαισίου πού τίς ύπαγορεύει, είναι έξίσου και ταυτόχρονα γόνιμο και όρθό νά τίς συλλαμβάνουμε στή δυναμική πού άποδεσμεύουν. Κάτι πού μπορεί νά ίσχύει και στήν περίπτωση Πινοσέτ. Τό κείμενο του έπιστολογράφου, όπως καθαρά προκύπτει από τήν άνάγνωσή του, είναι γραμμένο μετά τήν άναίρεση τής πρώτης άπόφασης τής έπιτροπής τής Βουλής τών Λόρδων, πού προέβλεπε τήν έκδοση του Πινοσέτ στήν Ίσπανία. Ό λόγος τής άναίρεσης ήταν ότι, σύμφωνα μέ καταγγελίες πού έγιναν άποδεκτές, μέλος τής έπιτροπής, πού είχε ψηφίσει ύπέρ τής έκδοσης, διατηρούσε δεσμούς μέ τή Διεθνή Άμνηστία, τήν κορυφαία δηλαδή όργανωση ανθρώπινων δικαιωμάτων σέ όλο τόν κόσμο. Προσωπικά, στίς σημερινές συνθήκες, άδυνατώ νά φαντασθώ ύλικότερη παρουσία τής περι άνθρωπινων δικαιωμάτων θεματικής και ειλικρινά άπορώ πώς είναι δυνατόν ό έπιστολογράφος, ό όποιος υποβάλλει ότι οι δικαιοδοτικές πράξεις πρέπει νά αναλύονται μόνο υπό «αύστηρή νομική κυριολεξία», άποσιωπά τούτη τήν έξέλιξη. Έξέλιξη άρνητική, άφου άπεφεύχθη ή έκδοση του Πινοσέτ στήν Ίσπανία, θετική, όμως, γιατί έδειξε πώς έπενεργεί έμπρακτα ό «όρίζοντας» τών ανθρώπινων δικαιωμάτων στο πεδίο τών θεσμών (τών «μηχανισμών»), άποκαλύπτοντας, ούσιαστικά, τή ζώσα δραστηκότητα μιας μή-έργαλειακής πρόσληψης του συσχετισμού δυνάμεων, μιας τέτοιας πρόσληψης, δηλαδή, πού θεμελιώνει τήν ύπαρξή τους, ανεξάρτητα από τό βαθμό τής θεσμικής τους ένσάρκωσης και δημόσιας έπίκλησης.

Στήν περίπτωση Πινοσέτ, όπως ίσως είναι γνωστό, εκτός από συγγενείς θυμάτων τής χιλιανής χούντας πού κινητοποιήθηκαν σέ πολλές χώρες, οργανώσεις ανθρώπινων δικαιωμάτων και διανοούμενοι (σχεδόν όλων τών άποχρώσεων και τών εντάξεων) έπιχείρησαν, στό μέτρο τών δυνάμεών τους, νά πάρουν τήν ύπόθεση στα χέρια τους, έπιθυμώντας, κατά κάποιο τρόπο, νά καταστήσουν τό γεγονός «μή αντιστρέψιμο», άφετηρία πρωτοβουλιών για τή θέσπιση ενός διεθνούς κανονιστικού πλαισίου, πού νά άποσπά τέτοιες ύποθέσεις από άμφισβητούμενης δημοκρατικότητας πολιτικονομικά τερτίπια πού λαμβάνουν συνήθως χώρα στο έσωτερικό τών κρατών (έκει όπου τό κράτος δικαιού όρίζεται υπό καθεστώς άμφίβολης νομιμοποίησης, όπως, για παράδειγμα, στο χιλιανό). Μέ άλλα λόγια, άλλο πράγμα είναι νά δικάζεις τούς ναζί μέ βάση τόν ποινικό κώδικα τής χώρας τους και έντελώς άλλο πράγμα νά τούς δικάζεις στή Νυρεμβέργη. Άλλο πράγμα είναι νά δικά-

ξεις τόν Πινοσέτ στή Χιλή και άλλο στήν Εύρώπη, έστω και μέ τόν Ισπανικό ποινικό κώδικα. Έντελώς άλλο πράγμα (και όχι μόνο γιατί ό Χιλιανός δικάτορας δέν είναι τό πρώτο «πρεζόνι» του δρόμου..., μέ τό όποιο θέλει χαιρέκακα νά τόν έξι-σώσει ό έπιστολογράφος) ως προς τήν οικουμενικότητα του παραδείγματος πού άποδεσμεύει μία τέτοια διαδικασία, ένδεχόμενο πρόπλασμα νέων διεθνών δικαιοδοτικών κρυσταλλώσεων. Μέ τά λόγια του Ρομπέρ Μπατεντέρ: «Η άπόφαση τών Λόρδων άποτελεί θεαματική πρόοδο στήν ιστορία τής διεθνούς δικαιοσύνης. Τό έρώτημα πού τέθηκε στήν άγγλική δικαιοσύνη ήταν πολύ συγκεκριμένο: οι πρώην άρχηγοί κρατών πού διώκονται για έγκλήματα κατά τής ανθρωπότητας μπορούν νά έπωφελούνται τής άσυλίας τής άναγνωριζόμενης στους έν ενεργεία άρχηγούς κρατών; Η άπάντηση ήταν όχι. Κάτι πού πάει νά πεί ότι όλοι οι δικάτορες, άφου έγκαταλείψουν τήν έξουσία, μπορούν νά διώκονται εκτός τής χώρας τους, τουλάχιστον στήν Άγγλία. Θα πρόσθετα ότι ύπάρχει και μία έλλειδοφόρα ένδειξη στα κίνητρα τής άπόφασης. Όρισμένοι άπό τούς Λόρδους είπαν ότι τά βασανιστήρια, ή αυθαίρετη φυλάκιση, ή άπαγωγή και ή δολοφονία για πολιτικούς λόγους δέν μπορούν νά θεωρούνται ότι άπορρέουν από τά προνόμια ενός άρχηγού κράτους. Άν έγκλήματα κατά τής ανθρωπότητας τελέστηκαν κατόπιν διαταγής τους, τότε, αυτό ύπερβαίνει τό νομικό πλαίσιο τών λειτουργιών τους, άρα τής άσυλίας τους» (*Le Nouvel Observateur*, 3-9.12.1998). Είναι κατανοητό αυτό; Είναι κατανοητό τό πέρασμα από τόν «ποινικό κώδικα» στα έγκλήματα κατά τής ανθρωπότητας;

Πιστεύω ότι μία στατική αντίληψη για όρισμένους θεσμούς, πού τούς αντιλαμβάνεται μονοδιάστατα ως «μηχανισμούς», ως αναλλοιώτες «δομές» δίαι (μέ «δόσεις» ιδεολογίας...), τίς όποιες, ένδεχομένως, μόνο κάποιου τύπου έπανάσταση μπορεί νά αλλάξει, μέ τό νά τίς ανατρέψει..., συρρικνώνει άπελπιστικά, όταν δέν μηδενίζει, τήν κοινωνική έπενέργεια σέ αυτούς («τά ανθρώπινα δικαιώματα δέν έχουν καμία άπολύτως σχέση μέ τίς δύο άνωτέρω ύποθέσεις»). Ότσαλάν και Πινοσέτ, διατάσει ό έπιστολογράφος, πού, υπό όρισμένες συνθήκες, θά μπορούσε νά τούς αντιστοιχήσει στο διευρυνόμενο πλέον αίτημα μιας άλλης ιθαγένειας. Αίτημα μιας νέας πολιτικής ιθαγένειας, πέρα από κάθε θυματοποιητική λογική, άφου οι Νιγηριανές όλου του κόσμου θά ήταν, είναι, οι φυσικοί φορείς τής, τά υποκειμένας τής. Παύοντας, έτσι, όλου του κόσμου οι Νιγηριανές νά λειτουργούν για όρισμένους, πέρα από προθέσεις, ως βολικό έρμηνευτικό σύστημα-άλλοθι έναπόθεσης τών βεβαιότητων τους, ότι, ούσιαστικά, τίποτα δέν άλλαξε, εκτός βέβαια από κάποιους άφελείς (θύματα, στήν καλύτερη περίπτωση, τής καπιταλιστικής ιδεολογίας), πού έσπευσαν νά άναγορεύσουν τούς κατασταλτικούς μηχανισμούς σέ «νέα μεγάλη ιδέα τής Άριστερας στή θέση του κομμουνισμού». Ως εκ τούτου, για τά θύματα τής κνίκινης περικύκλωσης τήν ήμέρα του έορτασμού του Πολυτεχνείου είμαι παντελώς άναρμόδιος νά μιλήσω. Για τούς κομμουνιστές άς μιλήσουν ύπεράνω πάσης ύποψίας κομμουνιστές. Κάποιοι από τούς κομμουνιστές συνοδοιπόρους του Λέοντα Αύδη, για παράδειγμα, όλο και κάτι παραπάνω θά ξέρουν, άς έρωτηθούν αυτοί. Οι ύπόλοιποι, κομμουνιστές ή μή, άς κρίνουν τό ήθος τό όποιο είσάγει στον πολιτικό διάλογο ό έπιστολογράφος μέ τήν τελευταία φράση του κειμένου του.

Άνδρέας Πανταζόπουλος

ΓΙΑ ΤΗ ΝΕΟΤΕΡΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Ἀγαπητέ Πολίτη

Σέ έκτενή διδλοκροσία τοῦ ἐγχειριδίου *Νεότερη εὐρωπαϊκὴ λογοτεχνία*. Ἀνθολόγιο μεταφράσεων (Ὁ Πολίτης, τχ. 58, Νοέμβριος 1998), ὁ Κώστας Βούλγαρης σημειώνει ὅτι τὸ βιβλίο περιέχει ὀρισμένες «ἀκρότητες, ὅπως εἶναι ἡ κατάταξη τοῦ Νικόλα Κάλας στοὺς φουτουριστές» καὶ σχολιάζει: «Αὐτὴ ἡ "φουτουριστικοποίηση" τοῦ Κάλας παραπέμπει, ἀναπόφευκτα, στὴν πρόσφατη συζήτηση γιὰ τὴ σχέση τῶν ἡμέτερων σουρεαλιστῶν ποιητῶν μέ τὸ "φασιστικὸ ἰδεῶδες", ὅπου ὁ Κάλας δέν χωροῦσε μέ κανένα τρόπο στοῦ σχῆμα πού πρότεινε ὁ Τάκης Καγιαλιῆς καί, δυστυχῶς, δέν μπορῶ νά ἐννοήσω ἄλλως πῶς τὴ σχετικὴ ἀναφορά, παρά μόνο ὡς ἐπιμονή, ἀκομψὴ καὶ δογματικὴ».

Δέν ξέρω ἂν ὁ κ. Βούλγαρης ἔτυχε νά διαβάσει τὸ κείμενό μου γιὰ τοὺς «ἡμέτερους σουρεαλιστές» ἢ ἂν ἐμπιστεύθηκε (δὲν πῶς καὶ τόσο ἄλλοι) τὴ σκανδαλοθηρικὴ παραφιλολογία. Ἐκείνο πού ξέρω εἶναι ὅτι ὀφείλε νά διαβάσει προσεκτικότερα τὸ βιβλίο πού ἀνέλαβε νά σχολιάσει. Ἄν τὸ εἶχε πράξει, θά ἀνακάλυπτε (στὴ σελ. 13) ὅτι συγγραφέας τῆς Εἰσαγωγῆς, ὅπου καὶ ὁ συσχετισμός τοῦ Κάλας μέ τὸν φουτουρισμό, δέν εἶναι ὁ ὑπογραφόμενος. Δυστυχῶς, δέν μπορῶ νά ἐννοήσω ἄλλως πῶς τὴν ἄσχετη ἀναφορά τοῦ συνεργάτη σου, παρά μόνο ὡς τεκμήριο ἀνοησίας καὶ τσαπατσουλιάς.

Τάκης Καγιαλιῆς

Ἀγαπητέ κ. Καγιαλιῆ

Παρακαλῶ διαβάστε πάλι τὸ ἀπόσπασμα τοῦ κειμένου μου πού παραθέτετε. Εὐκόλα θά διαπιστώσετε ὅτι ἔχω συνυπολογίσει τὸ περιεχόμενο τῆς ἔνστασής σας. Προφανῶς καὶ εἶχα «ἀνακαλύψει», στὴ σελίδα 13, τὸν συγγραφέα τοῦ συγκεκριμένου ἐδάφιοι τῆς Εἰσαγωγῆς, Νάσο Βαγενά. Συνεχίζω ὅμως νά πιστεύω πῶς, σ' ἓνα συλλογικὸ καὶ ἐνιαῖο ἔργο, πού εἶναι προϊόν μακρόχρονης κοινῆς ἐργασίας, μικρὴ σημασία ἔχει ποιός ἀπ' ὄλους τοὺς συντελεστές του ἀναλαμβάνει, τελικὰ, νά συγγράφει τὸν πρόλογο ἢ τὴν εἰσαγωγή του. Μάλιστα, στοῦ συγκεκριμένου βιβλίου, αὐτὸ φαίνεται νά μὴν ἔχει καμιά ἰδιαίτερη σημασία, γιατί ἓνα ἄλλο μέρος τῆς Εἰσαγωγῆς, αὐτὸ πού ἀναφέρεται στοῦ διήγημα, ἔχει γραφῆ ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρα Σαμουήλ, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα δέν συμπεριλαμβάνεται κἀν μετὰ τῶν συγγραφέων τοῦ βιβλίου. Προφανῶς δέν διαβάσατε μέ τὴν ἀπαραίτητη νηφαλιότητα τὸ κείμενό μου (ἐλπίζω νά τὸ πράξετε τώρα). Ἔτσι, δέν παρατηρήσατε ὅτι ἡ διατύπωσή

μου εἶναι ἰδιαίτερα προσεκτικὴ καὶ δέν ἀναρωτηθήκατε γιατί. Αὐτὸ τὸ «παραπέμπει, ἀναπόφευκτα» δηλοῖ, εὐκρινέστατα, ὅτι: οἱ ἀπόψεις, στίς ὁποῖες «παραπέμπει, ἀναπόφευκτα», ἀνήκουν στοῦ Τάκη Καγιαλιῆ, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ποιός ἔχει γράψει τὸ συγκεκριμένο ἐδάφιο. Ποῦ τὸ μεμπτόν; Δέν πιστεύω νά ἀποχρεῶνεσθε τίς γνωστὲς ἀπόψεις σας...

Παρουσίασα τὴ *Νεότερη εὐρωπαϊκὴ λογοτεχνία* ἐκτενῶς (δὲν πῶς, τουλάχιστον, ἀναγνωρίζετε), τὴν ὑποδέχθηκα μέ ἐνθουσιασμό (παρὰ τίς ἐπιμέρους ἐπιφυλάξεις μου), τὴν ὑπερασπίστηκα ἀνοιχτὰ καὶ ἀπερίφραστα. Ἐπὶ τῆς ὅλης προσέγγισής μου, ἀλλὰ καὶ σημείο πρὸς σημείο, ἔχετε νά παρατηρήσετε κάτι; Ὁ τρόπος πού παρουσίασα τὸ βιβλίο σᾶς λείπει τίποτα γιὰ τὴ σχέση μου μέ τὸ περιεχόμενό του; Ἀνέδειξα (στοῦ μέτρο τοῦ δυνατοῦ) τὸ ἐγχείρημα πού συνιστᾷ τὸ συγκεκριμένο βιβλίο; Ἡ ἐπιστολή σας τί ἀναδεικνύει; Τί ὑπερασπίζεται;

Κώστας Βούλγαρης

Ἀγαπητέ κ. Ἐλεφάντη

Στίς εὐστοχες παρατηρήσεις τοῦ κ. Κώστα Βούλγαρη γιὰ τὸ σχολικὸ ἐγχειρίδιο *Νεότερη εὐρωπαϊκὴ λογοτεχνία*. Ἀνθολόγιο μεταφράσεων, πού περιλαμβάνονται στοῦ ἄρθρου τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλο «Ἐνα βιβλίο ζητᾷ ψῆφο ἐμπιστοσύνης» (τεύχ. 58, Νοέμβριος 1998), θά ἤθελα ὡς μέλος τῆς συντακτικῆς ὁμάδας τοῦ ἐν λόγω βιβλίου νά προσθέσω τὰ ἑξῆς:

1) Τὸ ἐγχειρίδιο εἶναι προϊόν συνεργασίας τοῦ Παιδαγωγικοῦ Ἰνστιτούτου καὶ τοῦ Κέντρου Ἑλληνικῆς Γλώσσας, γεγονός πού δείχνει τὰ εὐεργετικὰ ἀποτελέσματα πού μπορεῖ — καὶ πρέπει — νά προκύπτουν σέ προγράμματα καὶ διδακτικὰ ἀντικείμενα τῆς ἐκπαίδευσης, ὅταν ἐπικοινωνοῦν καὶ συνεννοοῦνται οἱ ἐκάστοτε ἀρμόδιοι φορεῖς καὶ ἰδρύματα τοῦ ὑπουργείου Παιδείας.

2) Τὸ ὄλο ἐγχείρημα, τὸ ὁποῖο ὀλοκληρώθηκε μέσα σέ λίγους μῆνες, θά ἦταν ἀδύνατο νά πραγματοποιηθεῖ δίχως τὸ ἀπαραίτητο ὑλικὸ πού, στοῦ μεγαλύτερο μέρος του, εἶχε ἤδη συλλεχθεῖ, ταξινομηθεῖ καὶ ἀξιολογηθεῖ ἀπὸ ὁμάδα ἐργασίας καὶ τοὺς δύο ἐπιστημονικούς ὑπεθυνοῦς, Τ. Καγιαλιῆ καὶ Ν. Βαγενά, τοῦ Τμήματος Γλώσσας καὶ Λογοτεχνίας τοῦ Κέντρου Ἑλληνικῆς Γλώσσας.

Λάμπρος Πόλλας

ΑΠΟ ΤΙΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

- Τασούλα Καραγεωργίου, *Ποιητική τεχνολογία*, εκδόσεις Κέδρος, 1998, σελ. 36.

*Μέ τά κομμάτια σας θά γράψω, ποιητές,
ένα καινούργιο ποίημα.
'Από τόν Κάλβο θά ζητήσω μιάν άράχνη·
άπό τόν Σολωμό θά δανειστώ έναν καθρέφτη·
τούς γύψους θά τούς βρω στού Καρυωτάκη·
τό κανελλί μου φόρεμα θά πάρω άπ' τόν Καβάφη.*

*'Ενα καινούργιο ποίημα θά γράψω
μά πρώτα τά ύλικά μου θά συρράψω.*

Η μεταπολεμική άμηχανία του ποιητή άπέναντι στην «κατασκευή» αλλά και στην «άποστολή» του ποιήματος είναι φαινόμενο γενικευμένο. Παράγωγά της, τόσο τά ποιήματα «περί ποιητικής», πού καταλαμβάνουν μεγάλο μέρος του παραδεδομένου έργου, ιδιαίτερα αυτού τής «δεύτερης μεταπολεμικής γενιάς», όσο και ή συχνή προσφυγή στους προγόνους, στους ποιητές τούς όποιους ό κάθε μεταπολεμικός άναγνωρίζει ως δικούς του (και άναγνωρίζεται σ' αυτούς), ζητώντας όχι κατ' άνάγκη «άπαντήσεις» αλλά τουλάχιστον παρηγορία, άναζητώντας συμπάσχοντες. Όμως, αυτή ή δεύτερη τάση, μεταξύ των νεότερων ποιητών, τροφοδότησε και τείνει νά νομιμοποιήσει τήν εύκολη και έγκεφαλική παρωδία και τήν έπιφανειακή μίμηση ως άλλοθι ποιητικότητας. Έδω, προνομιούχοι στην κακοποίηση άναδεικνύονται ό 'Αγρας, ό Καρυωτάκης και άλλοι «μή μοντέρνοι».

Μά στόν αντίποδα τής εύκολίας ύπάρχει ή άγωνιώδης συνομιλία, ή άγωνία του ποιητή μπροστά στό ποίημα (όχι πάντα δημιουργική, αλλά συχνά άποδιοργανωτική), ή άφωνία και τό χαμήλωμα του βλέμματος άπέναντι στόν «παραλήπτη». Έδω ό Δάλλας, ό Λεοντάρης, ό Γκόρπας, νά γράφουν ή νά σιωπούν, συ-σκεπτόμενοι μέ τόν Καβάφη και τόν Καρυωτάκη, τόν Κάλβο και τόν Σολωμό. Οί προτιμήσεις σέ αυτή τήν «τετράδα» διόλου τυχαίες, οί λόγιες παρεκβάσεις συχνές και μάλλον άναπόφευκτες, οί έξάρσεις και οί «κορόνες» ένδεικτικές τής άσφυξίας, ή αντίδικια νά έναλλάσσεται μέ τήν υπεράσπιση, ή άπώθηση μέ τόν έναγκαλισμό. Η έντονη και ούσιώδης αίσθηση τής «έποχής» κοινό χαρακτηριστικό προγόνων και μεταγενεστέρων.

'Από έδω πιάνει τό νήμα και ή Τασούλα Καραγεωργίου ('Αλεξάνδρεια, 1994), παρακάμπτοντας —κατά τή στόχευση και τά αίτούμενα— τούς συνομηλικούς της «του '70», αλλά και τούς κατά τήν έπετηρίδα συμπορευόμενους (έμφανίζεται τό 1986) τής «γενιάς του '80». Μά όπως οί μεταπολεμικοί προηγηθέντες δέν ήταν δυνατόν νά άγνοήσουν τήν εξέλιξη τής ποιητικής γλώσσας, δηλαδή τούς ποιητές «του '30», έτσι και ή Καραγεωργίου γράφει μέ τήν αίσθηση τής σημερινής ποιητικής γλώσσας, δηλαδή μέ κυρίαρχη τήν άμηχανία της.

Κατά τή γνώμη μου, αυτό πού χαρακτηρίζει και δέβια έμφανώς τροφοδοτεί τό έγχειρημά της, είναι τό άσκημένο πολιτικό της αίσθητήριο —σταθερό και ισχυρό σημείο έπαφής της μέ τούς προαναφερθέντες μεταπολεμικούς— πού δέν τό κρύβει, δέν τό μεταμφιέζει μεταμοντέρνα, μά τό καταθέτει και τό άξιοποιεί γόνιμα, χωρίς έπαρση και άλαζονεία, μάλλον μέ «άφέλεια» και πόνο, δηλαδή μέ τρόπον γνήσια μεταπολιτευτικούς, ήδη άπό τήν πρώτη της συλλογή:

*Θάθελα κάτι νά σου πώ
μά δέν πειράζει...*

Κώστας Βούλγαρης

• ΔΟΚΙΜΙΑ

- Antonio Tabucchi, *Η γαστροίτιδα του Πλάτωνα*, μτφ. 'Ανταίος Χρυσστομίδης, εκδ. 'Αγρα, 'Αθήνα 1998, σελ. 123.
- Διονύσης Καψάλης, *Τά μέτρα και τά σταθμά. Δοκίμια για τή λυρική ποίηση*, εκδ. 'Αγρα, 'Αθήνα 1998, σελ. 218.
- 'Αρτεμης Λεοντή, *Τοπογραφίες έλληνισμού. Χαρτογραφώντας τήν πατρίδα*, εκδ. Scripta, 'Αθήνα 1998, σελ. 394.
- Roman Jakobson, *Δοκίμια για τή γλώσσα τής λογοτεχνίας*, εισ.-μτφρ. 'Αρης Μπερλής, εκδ. 'Εστία, 'Αθήνα 1998, σελ. 180.
- 'Ενγκάρ Μορέν, *'Από τήν κρίση στην πίστη*, μτφ. Α. Φιλίππατος, εκδ. Ροές, 1998, σελ. 110.
- Χοσέ 'Ορτέγκα, *Η έπιλογή στον έρωτα*, μτφ. Μαίρη Γεωργίου, εκδ. Ροές, 1998, σελ. 79.
- Περικλής Γιαννόπουλος, *Ξενομανία*, εκδ. Ροές, 1998, σελ. 60.
- 'Ανδρέας Λασκαράτος, *Λαός και λαοπλάνοι*, εκδ. Ροές, 1998, σελ. 88.
- Δώρα Μέντη (έπιμ.), *Γιά τόν Σαχτούρη, Κριτικά κείμενα*, εκδ. Αιγαίον, Λευκωσία 1998, σελ. 283.
- Τεοντόρ 'Αντόρνο, *Τό δοκίμιο ως είδος*, μτφ. Βασιλική Ρουσοτοπάνη-Μούμαν, εκδ. 'Ερασμος, 1998, σελ. 45.

• ΙΣΤΟΡΙΑ - ΠΟΛΙΤΙΚΗ - ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

- Primo Levi, *Τό καθήκον τής μνήμης*, συζήτηση μέ τούς Federico Cereja και Anne Braro, μτφ. Χ. Ταρλιωύτη, εκδ. 'Αγρα, 'Αθήνα 1998, σελ. 92.
- Γιάννης Στεφανιάς, *'Αχιλλέας Γρηγορογιάννης (Σοσιαλιστικά κείμενα)*, Πειραιάς 1998, σελ. 39.
- Πρακτικά έπιστημονικού συμποσίου, *Ιωάννης Καποδίστριας, 170 χρόνια μετά*, εκδ. Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση 'Αργολίδας, Ναύπλιο 1998, σελ. 199.

• ΠΑΙΔΙΚΑ

- 'Ανδρούλα Χριστοφίδη - 'Ενρίκες, *Παίξω και καταλαβαίνω*, μτφ. Μαρία 'Ηλιοπούλου, εκδ. 'Εκκρεμές, 1998, σελ. 183.